

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ МОЛОДИХ ВЧЕНИХ

**КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА**

Випуск 13

Електронне видання

Кам'янець-Подільський
2022

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
Серія КВ № 15870-4342 Р від 13.11.2009 року.

Друкується згідно з рішенням вченої ради Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка, протокол №14 від 25 листопада 2021 року.

Рецензенти:

Філінюк А.Г., доктор історичних наук, професор;
Михальська С.А., доктор психологічних наук, доцент;
Казимір І.С., кандидат філологічних наук, старший викладач.

Редакційна колегія:

Копилов С.А., доктор історичних наук, професор (*голова*);
Миринова С.П., доктор педагогічних наук, професор (*відповідальний редактор*);
Франчук Т.Й., кандидат педагогічних наук, доцент (*відповідальний секретар*);
Бахмат Н.В., доктор педагогічних наук, професор, заступник декана з наукової роботи педагогічного факультету;
Кух А.М., доктор педагогічних наук, доцент, заступник декана з наукової роботи фізико-математичного факультету;
Боднарчук Т.Л., кандидат економічних наук, доцент, заступник декана з наукової роботи природничо-економічного факультету;
Докучина Т.О., кандидат педагогічних наук, доцент, заступник декана з наукової роботи факультету спеціальної освіти, психології і соціальної роботи;
Джурбий Т.О., кандидат філологічних наук, старший викладач, заступник директора з наукової роботи та міжнародних зв'язків навчально-наукового інституту української філології та журналістики;
Комарницький О.Б., доктор історичних наук, професор, заступник декана з наукової роботи історичного факультету;
Чистякова М.О., кандидат наук з фізичного виховання та спорту, старший викладач, заступник декана з наукової роботи факультету фізичної культури;
Шатовал О.Г., кандидат філологічних наук, старший викладач, заступник декана з наукової роботи факультету іноземної філології.

3-41 **Збірник наукових праць молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка** [Електронний ресурс]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2022. Випуск 13. 84 с.

Електронна версія збірника доступна за покликаннями:

URL: <https://science.kpnu.edu.ua/naukovi-pratsi-vykladachiv/>

URL: <http://elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/handle/123456789/124>

У збірнику вміщено доповіді та повідомлення науково-педагогічних працівників, аспірантів і здобувачів наукових ступенів, виголошені на науковій конференції молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Адресується науковцям, учителям і студентам.

УДК 378.4(477.43)(082)
ББК 74.58я431

Матеріали збірника подані в авторській редакції.
Автори опублікованих матеріалів відповідають за точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та ін.

УДК 613.26

К. О. Белінська, кандидат технічних наук

ОРГАНІЧНА СИРОВИНА ДЛЯ КУЛІНАРНОЇ ПРОДУКЦІЇ

У світі широко розповсюджене виробництво органічної харчової продукції. В Україні зареєстровано 485 сертифікованих органічних господарств. Доведено, що органічне сільське господарство позитивно впливає на екологію, зокрема на ґрунти, але зменшує врожайність сільськогосподарських культур. Користь від споживання органічних харчових продуктів сьогодні не доведена. З'ясовано, що існує необхідність у проведенні подальших досліджень щодо зміни хімічного складу та інших показників якості харчової сировини, вирощеної за різних систем господарювання.

Ключові слова: органічне сільське господарство, органічна сировина, органічна кулінарна продукція.

Постановка проблеми. У світі стрімко поширюється органічне агровиробництво – цілісна система господарювання та виробництва харчових продуктів, яка поєднує в собі найкращі практики з огляду на збереження довкілля, рівень біологічного розмаїття, збереження природних ресурсів, застосування високих стандартів належного утримання тварин та методів виробництва, які відповідають певним вимогам до продуктів, виготовлених із використанням речовин та процесів природного походження. Розвиток органічного агровиробництва також відіграє подвійну соціальну роль: з одного боку, забезпечує специфічний ринок, який відповідає потребам споживачів у якісній харчовій продукції, а з іншого – забезпечує загальне благо, сприяючи захисту довкілля, а також розвитку сільської місцевості.

Досі існують значні суперечки щодо того, чи призводить використання стандартів органічного виробництва до значних і послідовних змін у концентраціях потенційно корисних для здоров'я та потенційно шкідливих з'єднань, в посівах культур і продуктів на їх основі. Однак є все більше доказів і більш широко визнання того, що споживання органічних продуктів, ймовірно, зменшить вплив залишків пестицидів.

Тому актуальним на сьогодні є вивчення хімічного складу та технологічних властивостей сировини, зокрема, зернових і бобових, фруктів та овочів, молока та яєць, отриманих в результаті органічних методів виробництва.

Метою статті є проведення огляду стану наукових досліджень сировини у галузі органічного виробництва.

Викладення основних результатів досліджень. У технології кулінарних страв, зокрема випічки, важливе значення мають технологічні властивості борошна. Крім того, завданням харчових продуктів є забезпечення організм людини поживними речовинами у достатніх кількостях. Розрахунковими методами та за допомогою оптимізації науковцями розробляються харчові продукти, хімічний склад яких максимально забезпечує організм корисними речовинами. Проте якість і хімічний склад усієї сировини вже відомий і досліджений.

У технології органічних харчових продуктів більше, ніж 95 % сировини має бути органічного походження. Проте якість органічної сировини досліджено ще дуже мало. А отримані дані різних авторів суттєво відрізняються.

Аналіз публікацій у сфері органічних овочів, фруктів та зернових культур показав, що в органічних культурах виявлено значно вищі концентрації загальних вуглеводів та значно нижчі концентрації білків, амінокислот, редукуючих цукрів та клітковини. Проте ці показники суттєво відрізнялися у різних видах рослин. Також встановлено, що методи органічного виробництва призводять до значно вищого вмісту антиоксидантів, поліфенолів та Zn, але нижчих концентрацій нітратів, нітритів та Cd у зернових. (Borański та ін., 2014).

Дослідження рисового борошна, вирощеного за органічної системи землеробства, вказують, що низький вміст амілози в кольоровому рисовому борошні сприяв високим значенням температури клейстеризації, склеюванню та функціональним властивостям (індекс розчинності у воді). (Kraithong, Lee & Rawdkuen, 2018).

У дослідженнях органічно вирощеної пшениці стверджується про те, що рівень Cd, Cu та Al був вищим за традиційних методів вирощування. (Cooper та ін., 2011). Аналіз публікацій у сфері органічних сільськогосподарських культур, таких як пшениця, показав, що лише обмежена кількість досліджень зосереджена на аспектах якості виробництва органічної пшениці. Це викликає особливе занепокоєння у фермерів та споживачів, оскільки вміст білка (важливий фактор, що впливає на технологічний процес приготування хліба) в органічних зернових культурах, як правило, нижчий. Деякі дослідження не виявили різниці у вмісті білка зерна між сортами з органічних та сортами зі звичайних систем вирощування (Shier, Kelman & Dunson, 1984; Ryan, Derrick & Dann, 2004; Mason та ін., 2007). Однак інші дослідження показали більш високий рівень білка у звичайних порівняно з органічними системами землеробства (Van Bueren, Jones, ... & Messmer, 2011; Baeckstrom, Hanell & Svensson, 2004).

Крім того знайдено дослідження, яке вказує, що показник міцності клейковини є меншим в органічних, ніж у звичайних культурах (Mason та ін., 2007).

Інші дослідження показують, що органічне землеробство, одночасно знижуючи вміст білка, покращує інші параметри, пов'язані з технологією хліба, такі як склад білка, співвідношення гліадину та глютеніну, якість крохмалю та довжина ланцюгів амілопектину, діаметр крохмальних гранули, вміст пентозанів, активність

α -амілази та водопоглинальну здатність борошна. Однак, згідно зі звітами пекарів із кількох країн ЄС, це часом не компенсує повністю зменшення вмісту білка. (Lammerts van Bueren та ін., 2011)

Дослідженнями мінерального складу пшениці було встановлено, що звичайне зерно пшениці мало нижчі рівні Zn і Cu, але вищі рівні Mn і P, ніж органічне зерно. (Ryan, Derrick & Dann, 2004).

Проте існують наукові дослідження, де стверджується, що ніяких відмінностей у вмісті білка між органічною та традиційно вирощеною пшеницею не спостерігалось. Вища міцність клейковини спостерігалася у зерні за звичайної системи вирощування, тоді як тенденція до збільшення міцності тіста характерна була для пшениці органічної. (Mason та ін., 2007).

У Чеському агротехнічному університеті були проведені дослідження, які вказують, що сорти пшениці за органічного вирощування характеризувалися вдвічі вищим рівнем глютенінів у порівнянні з сортами пшениці за традиційного вирощування. Органічно вирощені сорти пшениці характеризувалися меншим вмістом альбумінів і глобулінів порівняно зі звичайно вирощеними сортами. Збільшення відсотка фракцій глютеніну і гліадину у загальному білку органічної пшениці призводить до поліпшення технологічної, особливо хлібопекарської якості пшениці, але також і до зниження біологічної та харчової цінності білків за рахунок зменшення вмісту незамінних амінокислот, які зустрічаються переважно в альбумінах і глобулінах. (Krejčířová, Capouchová... & Faměra, 2007).

Науковцями всього світу проводяться дослідження по визначенню зміни хімічного складу, мікробіологічної чистоти, забруднення токсичними та шкідливими речовинами рослин в результаті органічного виробництва. Проте одержані дані науковців суттєві різняться, дослідження проведені у дуже малих кількостях, деяка сировина взагалі ще не досліджувалась. Це означає, що для розроблення технології органічних харчових продуктів відсутнє наукове підґрунтя, яке потребує досліджень та розвитку.

Висновок. Окрім більш ґрунтового дослідження хімічного складу сировини, слід приділити особливу увагу дослідженню хлібопекарських властивостей пшеничного та житнього органічного борошна; вплив його

на мікрофлору пшеничних та житніх заквасок та на перебіг мікробіологічних процесів у тісті.

Список використаних джерел:

1. Barański M., Średnicka-Tober D., Volakakis N., Seal C., Sanderson R., Stewart G., ... Leifert, C. Higher antioxidant and lower cadmium concentrations and lower incidence of pesticide residues in organically grown crops: A systematic literature review and meta-analyses. *British Journal of Nutrition*. 2014. Vol. 112 (5). P. 794-811. doi:10.1017/S0007114514001366.
2. Cooper J., Sanderson R., Cakmak I., Ozturk L., Shotton P., Carmichael A., ... Leifert C. *Journal of Agricultural and Food Chemistry*. 2011. Vol. 59 (9). P. 4715-4724. doi:10.1021/jf104389m.
3. Kraithong S., Lee S., Rawdkuen S. Physicochemical and functional properties of Thai organic rice flour. *Journal of Cereal Science*. 2018. Vol. 79. P. 259-266. doi.org/10.1016/j.jcs.2017.10.015.
4. Krejčířová L., Capouchová I., Petr J., Bicanova E., Faměra O. The effect of organic and conventional growing systems on quality and storage protein composition of winter wheat. *Plant Soil Environ*. 2007. Vol. 53 (11). P. 499-505.
5. Mason H., Navabi A., Frick B., O'Donovan J., Niziol D., Spaner, D. Does growing Canadian Western Hard Red Spring wheat under organic management alter its breadmaking quality? *Renewable Agriculture and Food Systems*. 2007. Vol. 22 (3). P. 157-167. doi:10.1017/S1742170507001688
6. Ryan M.H., Derrick J.W., Dann, P.R. Grain mineral concentrations and yield of wheat grown under organic and conventional management. *Journal of the Science of Food and Agriculture*. 2004. Vol. 84 (3). P. 207-216.
7. Shier N.W., Kelman J., Dunson J.W. A comparison of crude protein, moisture, ash and crop yield between organic and conventionally grown wheat. *Nutrition reports international (USA)*. 1984.

The production of organic food is widespread in the world. 485 certified organic farms are registered in Ukraine. It has been proven that organic agriculture has a positive effect on the environment, in particular on soils, but reduces crop yields. The benefits of consuming organic foods today have not been proven. It was found that there is a need for further research on changes in the chemical composition and other quality indicators of food raw materials grown under different management systems.

Key words: organic agriculture, organic raw materials, organic culinary products.

Отримано: 15.11.2021

УДК 504.453.83

*В. В. Гарбар, кандидат географічних наук, старший викладач,
Р. О. Адамчук, студент*

ВПЛИВ МАЛИХ ГЕС НА ГІДРОЕКОЛОГІЧНИЙ СТАН РІЧКИ ЖВАНЧИК

Встановлено, що функціонування штучних водойм досліджуваної території, передбачає постійні динамічні зміни гідрохімічного складу, об'ємів водних мас, площі водного дзеркала, складу та чисельності гідробіонтів, обрисів берегової лінії та низки інших природно-антропогенних процесів. Швидкість та масштаби таких перетворень залежать від багатьох прямих та опосередкованих факторів, комплекс яких, відрізняється на кожній локальній ділянці.

Ключові слова: Жванчик, річка, гідроекологічний стан, гідроелектростанція.

Проведені нами дослідження та аналіз праць багатьох науковців свідчать, що штучні водойми басейну р. Жванчик в середній течії є водними об'єктами з екосистемами озерного типу, і умовно поділяються на дві групи: малі ставки, закладені на струмках та водосховища МГЕС збудовані на р. Жванчик, які мають дещо більшу площу, об'єми води та значно кращу саморегульованість екосистем. Основні зміни гідроекологічних показників штучних водойм проявляються у декількох показниках

(табл. 1), які дещо коливаються залежно від пори року та загальних географічних процесів.

Ставки та водосховища з плином часу перебирають на себе функції втрачених природних заплавної комплексів і створюють нові біотопи, придатні для заселення гідробіонтами. У результаті природних процесів (зміна берегової лінії, стабілізація та заростання водними рослинами мілководь, замулення, тощо), техногенні за походженням водні об'єкти стають невід'ємними компонентами довкілля.

Таблиця 1
Зміна гідроекологічних показників штучних водойм
басейну р. Жванчик в середній течії [1, 2]

Показники	Дія порівняно з природною ситуацією
<i>Гідрофізичні показники</i>	
Сезонний режим річкового стоку	Вирівнювання режиму, зменшення природних коливань річкового стоку, нівелювання впливу весняного водопілля та сезонних паводків
Добовий режим річкового стоку	Виникнення неприродних добових коливань річкового стоку через затримку об'ємів води.
Кисневий режим	Зменшення вмісту кисню у воді.
Каламутність води	Зменшення каламутності води, за рахунок осідання часток у водосховищі
Донні відкладення	Інтенсивне замулення водосховищ та періодична посилена акумуляція алювію вздовж русла нижче б'єфу
<i>Гідробіологічні показники</i>	
Фітопланктон	Зміна видового складу, збільшення кількісних показників окремих груп, насамперед «озерного» типу та виникнення явища «цвітіння» води
Зоопланктон	Зміна видового складу в бік переважання «озерних» видів, здатних витримувати органічне забруднення
Зообентос	Спрощення видового складу та перебудова ценозів донних гідробіонтів. Збільшення біомаси безхребетних, насамперед за рахунок видів пелофільного комплексу, замулені біотопи
Вищі водні рослини	Збільшення площ, зайнятих вищою водною рослинністю, зникнення типових річкових угруповань і збільшення частки видів озерного та озерно-болотного комплексів

Наймасштабніший негативний вплив функціонування МГЕС території дослідження на геоекологічний стан річки Жванчик полягає у критичній зміні якісного та кількісного складу гідробіонтів внаслідок штучного регулювання рівня води. Зокрема для підвищення ефективності виробництва електроенергії практикується добове зменшення об'ємів пропускання води, що зумовлює значне обміління русла річки нижче по течії. Особливо критичними є об'єми води в літній період, коли рівень водності і так знижується через меншу кількість опадів (рис. 1)

Рис. 1. Зменшення водності р. Жванчик через затримку води у водосховищі

Такі добові зниження рівня води вкрай негативно позначаються на місцевих гідробіонтах, особливо рибах, які відкладаючи ікру в зонах мілководдя практично повністю її втрачають, оскільки після зниження рівня води, вона просто засихає на сонці. Зокрема, якщо до відбудови Кочубіївської ГЕС у 2012 році, на річку з'їжджалися рибалки з навколишніх територій, то тепер вилову немає зовсім.

Окрім того, функціонування водосховищ МГЕС несе низку ризиків, в першу чергу пов'язаних із небезпечною підтопленню територій в разі прориву дамби при надзвичайних ситуаціях природного та природно-антропогенного

характеру. Загалом, враховуючи наші спостереження та дослідження інших науковців, можемо відзначити наступні наслідки функціонування штучних водойм:

- порушення русла внаслідок зарегулювання та будівництва гідрокомплексів, що призводить до руйнування природних біотопів та міграційних шляхів гідробіонтів;
- зміна гідрологічного, гідрохімічного та гідробіологічного режимів р. Жванчик внаслідок зарегулювання стоку (неприродне коливання рівня, уповільнення течії у водосховищах, порушення природних сезонних ритмів, зменшення впливу повеней та паводків);
- руйнування заплавної комплексу річки на ділянках зарегулювання та знищення біотопів, придатних для мешкання водних та навколводних видів тварин і рослин;
- зменшення біологічного різноманіття, зміна видового комплексу гідробіонтів (зменшення частки реофільного («річкового») комплексу та посилення ролі лімnofільного («озерного») та болотного);
- протипаводковий захист;
- створення нових біотопів, розширення ландшафтного різноманіття територій.

Висновки. Вважаємо, що із першочергових заходів регулювання негативних наслідків функціонування штучних водойм має бути контроль за рівнем водності річки Жванчик, який за існуючих коливань призводить до критичних деструктивних змін. Науково-обґрунтовані об'єми пропусків води є ефективним важелем для підтримання рівноважного екологічного стану, біопродуктивності та задовільної якості води водосховищ та річок на яких вони розташовані, що значною мірою впливає на умови функціонування локальних екосистем.

Список використаних джерел:

1. Басюк Т.О. Гідрологічний режим водосховищ гідроенергетичного призначення на р. Південний Буг. *Вісник Нац. ун-ту водного господарства та природокористування*. 2009. Ч. 1. Вип. 3 (47). С. 243-250.
2. Водний фонд України: Штучні водойми-водосховища і ставки: Довідник / [В.В. Гребінь, В.К. Хільчевський, В.А. Сташук, О.В. Чунарьов, О.Є. Ярошевич]; за ред. В.К. Хільчевського, В.В. Гребеня. Київ: Інтерпрес ЛТД, 2014. 164 с.
3. Гарбар В.В., Любинська І.Б. Конструктивно-географічні аспекти використання антропогенних водних об'єктів НПП «Подільські Товтри» в рекреаційній діяльності. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Географія. Тернопіль, 2013. №2. С. 208-213.
4. Гідрохімічний режим та якість поверхневих вод басейну Дністра на території України / В.К. Хільчевський, О.М. Гончар, М.Р. Забокрицька та ін.; за ред. В.К. Хільчевського та В.А. Сташука. Київ: Ніка-Центр, 2013. 256 с.
5. Яцик А.В., Стичаковська Т.О. Мала гідроенергетика України: стан, соціально-економічні аспекти розвитку, вплив на природне середовище. *Водне господарство*. 2008. №6. С. 11-15.

It is established that the functioning of artificial reservoirs in the study area involves constant dynamic changes in hydrochemical composition, volume of water masses, water surface area, composition and number of aquatic organisms, shoreline contours and a number of other natural and anthropogenic processes. The speed and scale of such transformations depend on many direct and indirect factors, the complex of which differs in each local area.

Key words: Zhvanchik, river, hydroecological condition, hydroelectric power station.

Отримано: 15.11.2021

О. С. Корсун, аспірант

ІСТОРІЯ ЗАНЕСЕННЯ ТА ДОСЛІДЖЕННЯ ВИДІВ РОДУ *HERACLEUM L.* У ФЛОРИ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано історію занесення і розповсюдження видів роду *Heracleum L.* в Україні. Висвітлено загальні напрямки та сучасні аспекти досліджень видів роду. З метою створення ефективних методів контролю та боротьби з цими видами актуальним є поглиблене вивчення інвазійної спроможності борщівників.

Ключові слова: борщівник, інвазії, занесення, поширення, *H. sosnowskyi*, *H. mantegazzianum*.

Внаслідок значного зростання антропогенного впливу на екосистеми, відбувається збільшення кількості інвазійних видів рослин, які мають високу здатність до експансії та важко піддаються контролю. Серед таких рослин серйозну екологічну небезпеку становить стихійне поширення видів роду *Heracleum L.*, який за сучасними даними нараховує близько 70 видів рослин, які ростуть у північній помірній зоні переважно в горах Європи, Азії і Америки, на півдні зустрічаються в Гімалаях, Індії до Цейлону і в Африці. В Євразії північний кордон ареалу роду простягається від Скандинавського півострова до Камчатки, а в Північній Америці від Аляски до Лабрадору і Ньюфаундленду. Південний кордон охоплює Північну Африку, Передню і Східну Азію, в Північній Америці тягнеться від Каліфорнії і південної Мексики до північної Кароліни [10, с.17].

За даними Г. Гегі борщівник Мантегацці (*Heracleum mantegazzianum* Somm. et Levier) був завезений на територію Європи у 1990 р. ботаніками Sommier і Levier. Вони вперше описали даний вид у 1885 р. і назвали його на честь П. Мантегацці – італійського натураліста-етнографа, якого Sommier супроводжував під час його подорожей країнами Європи та Азії. Найперша згадка про *H. mantegazzianum* відома з Великобританії в 1817 р., тоді вид був вперше зареєстрований у списку насіння, пропонуваного для обміну Королівським ботанічним садом в Кью (околиці Лондона). До 1828 р. відноситься запис про першу натуралізовану популяцію, виявлену в графстві Кембриджшир в Англії. Незабаром після цього рослина стала швидко поширюватися по Європі [13].

На територію України (Івано-Франківську область) *H. mantegazzianum* був завезений у 1927 р. з Карлових Варів та культивувався як декоративна рослина в Осмолодському лісовому господарстві, а з 1960 року і в Центральному Ботанічному саду університету імені Тараса Шевченка (м. Київ) та в Ботанічному саду Ужгородського університету (Закарпатська область) [12, с.52]. З 1960-1970-х років *H. mantegazzianum* вирощували як кормову рослину в державних колгоспах Карпат та Полісся. Слід зазначити, що перші повідомлення про втечу борщівника Мантегацці в долину річки Лімниця, біля села Осмолод, було датоване 1962 року. А з кінця 1980-х років його активне розповсюдження було зареєстроване в Закарпатті, Прикарпатті і Поліських районах [12, с.52-53].

Вид *H. sosnowskyi* Manden. був знайдений в Грузії (Месхетії) і описаний в 1944 р. І. Манденовою на честь дослідника флори Кавказу Д.І. Сосновського (1885-1952) [7, с.21-24]. На Україні даний вид вирощувався з 1949 р. Його насіння було завезено з Кабардино-Балкарської АРСР і висіяно на ботаніко-географічній ділянці «Кавказ» у Центральному республіканському ботанічному саду АН УРСР в Києві [1, с.5].

У 1962 р. Міністерство сільського господарства УРСР зобов'язало провести вивчення та випробування борщівника Сосновського в Україні як нової кормової рослини. Завдяки даним маніпуляціям розпочалась масова інтродукція

видів роду *Heracleum* по території країни [1, с.5-7]. Досліді по виробничому вивченню борщівника були закладені в 1961 р. спільно з Київською дослідною станцією тваринництва, що знаходиться в Терезіно, під Білою Церквою, в Карпатах (полонина Пожижевська, на гірському масиві Чорногора, у Івано-Франківській області) спільно з Львівським науково-природознавчим музеєм АН УРСР, на Панфільській дослідній станції з освоєння боліт (м. Яготин, Київської області) та в інших місцях [1, с.5-7].

Як зазначає І.П. Манденова [7], *Heracleum* здобув собі славу одного з найважчих родів всієї євразійської флори. Відсутність між багатьма видами різкої морфологічної диференціації, наявність проміжних форм, створюють на шляху систематичного вивчення роду значні труднощі. При високому рівні репродуктивної ізоляції борщівники легко схрещуються між собою, утворюючи спонтанні гібриди, що ще більше ускладнює визначення виду.

У флорі колишньої УРСР, як зазначає М.І. Котов [5, с.607-610], зростають чотири види борщівника: *H. sibiricum*, *H. curpaticum*, *H. palmatum* та *H. sphondylium*. У Визначнику вищих рослин України зазначено сім видів: *H. sibiricum*, *H. curpaticum*, *H. palmatum*, *H. sphondylium*, *H. stevenii*, *H. ligusticifolium* та *H. pubescens*. Слід зазначити, що два останні види в списку занесені до Червоної книги України [9, с.225].

Найбільш точною є система роду І. П. Манденової [6], яка наводить 37 видів з 8 секцій: *Heracleum* (*Euheracleum* DC.), *Pubescentia* Manden., *Villosa* Manden., *Wendia* (*Hoffm.*) *Duby*, *Apiifolia* Manden., *Vocontia* (*Callest.*) Thell, *Laseopetala* Manden. та *Pseudotragsium* Boiss [11, 7-8].

Згодом Саціперовою І. Ф. було здійснено дослідження біоморфологічних, географічних, популяційних та онтогенетичних особливостей видів роду *Heracleum* флори СРСР. Проведений таксономічний аналіз роду методом основаним на зіставленні якісних ознак видів за допомогою попарного порівняння показників подібності та відмінності [11, с.8-9]. Проведена порівняльна оцінка видів *Heracleum* показала, що на території СРСР, на той час, зросло 34 видів роду. Також було встановлено, що борщівник це двох- або багаторічні, моно- або полікарпічні трав'янисті рослини з активною стрижневою кореневою системою. Таксономічний аналіз показав, що найбільш доцільним є поділ роду *Heracleum* на 3 підроди: *Heracleum* (секції *Heracleum*, *Pubescentia* Manden. та *Villosa* Manden.), *Wendia* (*Hoffm.*) *Satzyperova* (секція *Wendia*) и *Apiifolia* (*Manden.*) *Satzyperova* (секція *Apiifolia*) [11, с.191-193].

За даними В.М. Виноградової [2] у флорі Східної Європи налічується дев'ять видів роду *Heracleum*: *H. curpaticum* Porcius, *H. sibiricum* L.; *H. palmatum* Baumg; *H. Sphondylium* L; *H. stevenii* Manden; *H. ligusticifolium* M. Bieb; *H. sosnowskyi* Manden; *H. mantegazzianum* Somm. et Levier; *H. pubescens* (*Hoffm.*) M. Bieb [2, с.400-406].

Дослідження роду *Heracleum* не зупиняються і надалі. Так, Проць Б.Г. та Вихор Б.І. дослідили територіальні особливості поширення *H. sosnowskyi* та методи

боротьби з ним на території Закарпатської області. Вони встановили що, за сучасних умов соціо-економічного розвитку країни види роду *Heracleum* перебувають поза межами ефективного контролю. Зрізування рослини під корінь на початку цвітіння та регулярне систематичне косіння за умов своєчасного й систематичного застосування є ефективними методами контролю чисельності та розмірів їхніх популяцій [3, с.193].

Шувар І.А. у 2013 році зробив детальний опис біологічних особливостей борщівника Сосновського, ареалів поширення, кормової цінності [12, с.53].

У 2017 році було досліджено екобіологічні загрози поширення видів роду *Heracleum* на території міста Кременця (Тернопільська область). Було виявлено 20 великих колоній, а також близько 35 поодиноких місцезростань *H. mantegazzianum* та *H. Sosnowskyi*. Загальна площа зайнята борщівником у м. Кременці становила 804 м², а також спостерігалась тенденція до збільшення території на 17,2% з 2010 року [8, с.509].

У результаті критичного опрацювання літературних джерел узагальнено хронологію занесення та розповсюдження видів роду *Heracleum*, а також висвітлено загальні напрями та результати досліджень роду різних авторів. Встановлено, що подальші дослідження є актуальними сьогодні і в майбутньому, особливої уваги потребує вивчення інвазійних механізмів борщівника.

Список використаних джерел:

1. Борщевик Сосновського – высокоурожайное кормовое растение / С.С. Харкевич, Л.Ф. Некрасова, Н.А. Токар, Н.М. Верный. Киев: Наукова думка, 1964. 36 с. (Академия наук Украинской ССР).
2. Виноградова В.М. Борщевик – *Heracleum L. Флора Восточной Европы*. 2004. Т. 11. С. 400-406.
3. Вихор Б.І., Проць Б.Г. Борщівник Сосновського (*Heracleum sosnowskyi* Manden.) на Закарпатті: екологія, поширення та вплив на довкілля. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2014. Вип. 36. С. 185-196.

4. Гетьман К.Р., Журавель Н.М. Інвазивний бур'ян Борщівник Сосновського (*Heracleum sosnowskyi*): поширення, екологія, вплив на здоров'я людини. *Матеріали наук.-практ. конф. студентів [«Екологічні проблеми сучасності»]*, (Київ, 25-26 квітня 2016 р.). Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2016. 207 с.
5. Котов М.І. Борщевик – *Heracleum L. Флора УРСР*. 1955. Т. 7. С. 607-610.
6. Манденова І.П. Борщевик – *Heracleum L. Флора СССР*. 1951. Т. 17. С. 223-259.
7. Манденова І.П. Новые таксоны рода *Heracleum*. *Заметки по систематике и географии растений*. 1944. Вып. 12. С. 15-19; 1970. Вып. 28. С. 21-24.
8. Михалюк І.М., Галаган О.К., Дух О.І. Екобіологічні загрози поширення видів роду *Heracleum* на території міста Кременця Тернопільської області. *Ukrainian Journal of Ecology*. 2017. 610 с.
9. Прокудин Ю.Н. Определитель высших растений Украины. Киев: Наукова думка, 1987. 548 с.
10. Протопопова В.В., Шевера М.В. Небезпечні бур'яни. Біологічні забруднювачі довкілля м. Києва. Київ: ТОВ «Поліграф-Експрес», 2010. 48 с.
11. Сащперова І.Ф. Борщевики флоры СССР – новые кормовые растения. Ленинград: Наука, 1984.
12. Шувар І.А., Гудзь В.П., Шувар А.І. Особливо небезпечні рослини України: навч. посібник / за ред. І.А. Шуvara. Київ: Центр учбов. л-ри, 2013. 189 с.
13. Hegi G. *Illustrierte flora von Mitteleuropa*. 1926. URL: <http://www.hegi-flora.de>.

The article analyzes the history of entry and distribution of species of the genus *Heracleum L.* in Ukraine. The general directions and modern aspects of researches of species of the genus are reflected. In-depth study of invasive ability of hogweed is relevant for the purpose of creating effective methods of control and control of these species.

Key words: hogweed, invasive, entry, distribution, *H. sosnowskyi*, *H. mantegazzianum*

Отримано: 15.11.2021

УДК 551.4(477.43-21)

*А. С. Лісовський, кандидат географічних наук, старший викладач,
В. О. Кравчук, студент*

ЕКОЛОГО ГЕОМОРФОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ КАР'ЄРІВ МІСТА КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО З АСПЕКТАМИ ЇХНЬОГО ВИКОРИСТАННЯ

У статті досліджено кар'єри міста Кам'янець-Подільського, висвітлено аспекти, їх використання з рекреаційної точки зору; охарактеризовано Пудлівецький та Зубрівецький кар'єри.

Ключові слова: кар'єр, антропогенний вплив, геоморфологічні процеси, зсуви, промивини, рекреаційне використання, консервування, місто Кам'янець-Подільський.

Актуальність теми обумовлена дослідженням особливостей розташування та загальних рис досліджуваних кар'єрів м. Кам'янець-Подільського.

Метою даної статті є дослідження екологічного впливу діяльності кар'єрів, розгляд альтернативних аспектів їхнього використання, опис загальних особливостей Пудлівецького та Зубрівецького кар'єрів м. Кам'янець-Подільського.

Практичне значення визначається тим, що дана проблематика є малодослідженою на районному рівні. Дослідження у цій сфері дозволяють отримати інформацію про деградацію рельєфу у наслідок антропогенного впливу, та дослідити інші шляхи використання кар'єрів.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній час спостерігається масовий видобуток будівельної сировини

ни спричинений розселенням людей і потребою у будівельній сировині тому ми можемо прослідкувати тенденцію видобутку корисних копалин багатьох районах нашого міста(де це дозволяє наявність природних покладів).Тому важливим аспектом у даному контексті є висвітлення дослідження різноманітних концепцій використання родовищ у різних сценаріях. У роботі проаналізовано різноманітні основні риси родовищ та фактори їх адаптації під різні особливості використання.

Однак перед початком розгляду даної теми доречним буде розглянути саме визначення поняття кар'єр. Кар'єр розглядається як складна сукупність ведення виймальних робіт і транспортування гірських порід на поверхню [2, с.108].

Взаємодія між компонентами кар'єру обумовлена багатьма факторами і несе за собою багато наслідків які

зумовлюють майбутній вигляд розроблюваної ділянки. Це буде відображатися у вигляді ділянки її рослинному покриві і основних характерних рисах родовища від вигляду до видобутку і після. В даному випадку нами буде розглянуто Пудлівецький і Зубрівецький кар'єри Кам'янець-Подільського району Хмельницької області.

Розглянемо **Зубрівецьке родовище** (рис. 1) видобування вапняків. Діяльність на Зубрівецькій ділянці відбувається в межах Панівецької сільської ради, на північ від села Зубрівка і на південний-схід від міста Кам'янець-Подільський, з правого берега річки Смотрич.

Даний кар'єр має хороше транспортне сполучення з містом та обласним центром завдяки дорогам, що їх з'єднують. Ці доги і сполучають з найближчою залізницею що робить його розташування досить економічно вигідним.

Стосовно рельєфу кар'єру то він є обумовленим безпосередньо розташуванням вздовж схилів балок, що впадає в річку Смотрич. Далі поверхня в загальному нахилється на захід до річки Смотрич [6].

На території кар'єру відсутні забудови. Площа його складає близько 34 га. Площа ділянки на якій ведуться роботи складає 8 га [4].

Корисні копалини які ми можемо прослідкувати у кар'єрі, це вапняк [7] та породи силурійського віку [3, с.14-15]. Територія району відноситься до західного схилу Українського щита [1].

Гідрогеологічні фактори розташування родовища є сприятливими для здійснення відкритої розробки корисних копалин. Стосовно впливу води, то прослідковується вплив за рахунок атмосферних опадів і стоку з прилеглих до кар'єру територій. У наслідок тріщинуватості порід в підшві кар'єру буде спостерігатися денудація нижніх шарів породи. На дні кар'єру утворилося скупчення води правильної прямокутної форми за рахунок підтоплення і атмосферних опадів.

Спостерігається наявність уступів, присутні уступи і по скельних породах. У кар'єрі спостерігається диференціація типів вапняків які залягають у родовищі. Особливо дана картина прослідковується в центральній частині де вапняки відрізняються від інших.

Стосовно загальної характеристики вапняків у родовищі то можна сказати, що у кар'єрі ми можемо бачити наявність декількох шарів вапняку. В загальному присутні вапняки сірого-зеленкувато, сірого-темно, сірого і світло-сірого кольору. Безпосередньо потужність вапняків варіюється в залежності від місця залягання породи.

У наслідок ведення видобування корисних копалин на цій території ми можемо побачити негативний вплив антропогенної діяльності на природну територію цієї ділянки. Це відображається у викидах шкідливих вихлопів в атмосферу руйнуванням природного ландшафту території і знищення флори і фауни у місцях видобутку корисних копалин.

Проте через здійснення антропогенної діяльності ми можемо прослідкувати трансформації кар'єру та «неофіційну» зміну його концепції, у наслідок напливу до нього туристів завдяки штучній водоймі яка утворилась у кар'єрі. Тому у даному випадку потрібно вдатися до таких дій які обумовлять оптимізацію використання родовища та його природних багатств.

У цьому контексті важливим фактором є:

- донесення до керівництва (Зубрівецького родовища) можливість використання кар'єру з різноманітних аспектів. Одним з таких аспектів є «наплив» людей до водойми яка утворилась в родовищі та його охрещення місцевими ЗМІ «Українськими Мальдівами»;

- розгляд можливості рекреаційного використання кар'єру об'єктивність трансформації його роботи з урахуванням можливості залучення туристів та з відповідними умовами для їхнього перебування. Це б в свою чергу допомогло вивести діяльності кар'єру на новий рівень і розширити сектор туризму.

Рис. 1. Зубрівецького кар'єру

Пудлівецький кар'єр (рис. 2) розташований на північному заході від міста Кам'янець-Подільський. В межах Парку «Подільські Товтри». Дане родовище вапняків знаходиться на схилах долини річки Смотрич.

Даний кар'єр як і Зубрівецький має хороше транспортне сполучення, за рахунок близького розташування до міської транспортної інфраструктури.

Ділянка не є забудованою. Найближчі житлові поселення до ділянки знаходяться приблизно за 300 м.

Загальна площа ділянки до розробки за кадастровим номером складає 28 га [5]. Більша частина надр розрита кар'єром. З корисних копалин переважають кристалічні вапняки силурійського віку [3, с.14-15]. Присутні декілька шарів вапняку. Умови його видобутку є сприятливими. На території кар'єру присутні підземні води. У видобутому вапняку в наслідок впливу води спостерігається наявність дрібних пустот. Виражається наявність таких геоморфологічних форм рельєфу як зсуви, уступи, нависи гірничої породи, утворені у наслідок антропогенної діяльності людини та впливу природи.

Видобувна діяльність на території даного родовища має негативний вплив на навколишнє середовище. За рахунок шкідливих викидів в атмосферу, відходів вибухової речовини та продуктів роботи механізованих транспортних засобів, що працюють на території родовища. Також не можна забувати про вібраційне шумове та теплове забруднення, що негативно впливає на місцеву флору і фауну.

Тому у даному аспекті важливим фактором для збереження навколишнього середовища є консервування кар'єру для призупинення негативного впливу викликаного антропогенною діяльністю.

Рис. 2. Пудлівецького кар'єру

Висновки. Важливим моментом розробки Зубрівецького та Пудлівецького родовищ є переосмислення змісту їхнього використання з різноманітних точок зору. Ключовими факторами зміни діяльності родовища збереженням екологічного стану навколишнього середовища на якому ведеться розробка. У даному контексті важливо розглянути рекреаційні можливості та фактори переформування діяльності кар'єрів з розвитком туристичної сфери послуг та відповідних сукупних галузей які обумовлять збільшення прибутку та розвиток екології збереження місцевості. Поєднавши всі фактори можна розвинути нову сферу діяльності на цій місцевості розширивши сам зміст структурного функціонування цих родовищ на різноманітних рівнях. Це в свою чергу дасть поштовх для розвитку туристичної сфери досліджуваного регіону.

Список використаних джерел:

1. Атлас «Геологія і корисні копалини України». Масштаб 1:500000. Київ: Інститут геологічних наук НАНУ, 2001. 168 с.
2. Білецький В.С. Мала гірнича енциклопедія. Донецьк: Східний видавничий дім, 2013. Т. 3. 644 с.

УДК 314.7(447)

*О. В. Матуз, асистент,
І. М. Тарасенко, студент*

ЗОВНІШНЯ ОСВІТНЯ МІГРАЦІЯ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано тенденції освітньої міграції з України. Особлива увага приділена українським студентам у вищих Польщі. Визначено загрози, позитивні та негативні наслідки освітньої міграції з України для держави. Запропоновано рекомендації для державної політики України.

Ключові слова: освітня міграція, українські студенти за кордоном.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам освітньої міграції присвячено наукові праці: А. Бабіч, О. Біляковської, А. Вітковського, В. Іонцевої, І. Каленюк, А. Кирчів, С. Кримського, Е. Лібанової, О. Малиновської, В. Матросової, С. Мельник, Ю. Павленко, С. Панаріної, О. Позняк, О. Письменної, У. Садової, В. Новікова, Ю. Чекушиної, та інших вчених [1, 2, 5].

Статистичну інформацію про українських студентів у закордонних закладах вищої освіти збирає аналітичний центр «CEDOS», що також публікує відповідні аналітичні матеріали.

Виклад основного матеріалу. Освітня міграція – це масове соціокультурне явище, пов'язане з переміщенням людей за межі регіону чи країни постійного проживання з метою підвищення свого освітнього рівня, здобуття нових знань [1]. У документах європейських країн з питань міжнародного співробітництва в освіті, у тому числі Міністерства освіти і науки України, в якості базового використовують поняття академічної мобільності. «Академічна мобільність передбачає участь студентів у навчальному процесі іншого вищого навчального закладу (в Україні або за кордоном), проходження навчальної або виробничої практики, проведення наукових досліджень з можливістю перезарахування в установленому порядку освоєних навчальних дисциплін, практик тощо». Розрізняють два види академічної мобільності: вертикальну і горизонтальну. Вертикальну трактують як повне навчання студента у закордонному ЗВО, а горизонтальну – як навчання протягом обмеженого періоду [4].

В Україні набуває популярності отримання освіти за кордоном, адже активно проводиться популяризація

3. Геренчук К.І. Природа Хмельницької області: монографія. Львів: Вища школа, 1980. 152 с.
4. Публічна кадастрова карта України Зубрівецький кар'єр кадастровий номер 6822485900:03:001:0060. URL: https://map.land.gov.ua/?cc=2961674.4824229833,6213893.275329324&z=16&l=kadastr&bl=ortho10k_all.
5. Публічна кадастрова карта України Пудлівецький кар'єр кадастровий номер 6822481000:06:017:0002. URL: https://map.land.gov.ua/?cc=2961674.4824229833,6213893.275329324&z=16&l=kadastr&bl=ortho10k_all.
6. Тектонічна карта України. URL: <https://geomap.land.kiev.ua/tectonic.html>.
7. Tov Kam'yanets'-Podil'skyi Kombinat Budivel'nykh Materialiv. URL: <https://ca.ligazakon.net/document/03576798/dossier>.

This article explores the quarries of the city of Kamyanets-Podil'skyi, highlights aspects, their use from a recreational point of view; Pudlivetsky and Zubrivetsky quarries are characterized.

Key words: quarry, anthropogenic impact, geomorphological processes, landslides, washes, recreational use, conservation, Kamyanets-Podil'sky city.

Отримано: 15.11.2021

фірмами-посередниками. Для перспективної молоді еміграція – це шлях швидкого поліпшення добробуту без відмови від вищої освіти. Разом із тим збільшилася кількість емігрантів, які мають учений ступінь кандидата наук. Найбільшу кількість кандидатів наук Україна втрачає в міграційному обміні зі Сполученими Штатами, Росією, Німеччиною та Канадою [2].

Число українців на студіях в іноземних університетах станом на 2015-2016 навчальний рік становило 66 668 осіб. Найпопулярніші країни для навчання, як і раніше, залишаються Польща, Німеччина, Росія, Канада, Італія, Чехія, США, Іспанія, Австрія, Франція та Угорщина.

Динаміка зростання з 2009 по 2016 роки склала 176%. Якщо порівнювати два останні роки, то приріст складає майже 20% або ж 10 934 осіб. Причому 2/3 цього приросту склали саме українці, які навчаються в польських університетах [6].

Наростання освітньої міграції опосередковано підтверджує також факт об'єднання сімей українських трудових мігрантів у країнах їхнього перебування. Саме з цим, вірогідно, пов'язане стрімке зростання кількості українських студентів в країнах, де внаслідок трудової міграції сформувалися численні українські діаспори. Наприклад, у 2000 р. в італійських вузах навчалися лише 40 українців, а в 2017 р. – 2,8 тис., або в 70 разів більше [5].

Популярність польських ЗВО має кілька пояснень: на території України проводиться потужна рекламна компанія, а умови вступу є надзвичайно ліберальними: подача документів відбувається онлайн на сторінці навчального закладу; польські ЗВО не вимагають знання польської мо-

ви, пропонуючи річні мовні курси, хоча й курси і навчання у польських ЗВО є платним (окрім власників «карти поляка»), студентська віза дає змогу працювати в Польщі. При цьому більшість українських студентів [3] навчається в приватних польських навчальних закладах, які не мають високих рейтингів. Тому зростання попиту на навчання в Польщі є прагнення отримати диплом європейського зразка для подальшого працевлаштування в країнах ЄС.

У 2016-2017 н.р. кількість українських студентів, що навчаються у вишах Польщі складала 34070 тис. чол., у 2017-2018 н.р. – 36726 осіб, і у 2018-2019 н.р. – 39074 осіб. Велику кількість студентів у 2019-2020 н.р., у вишах Польщі складають студенти з Білорусі – 8234 осіб, Індії – 3345 осіб, але найбільшу кількість складають студенти з України – 38545 осіб [7].

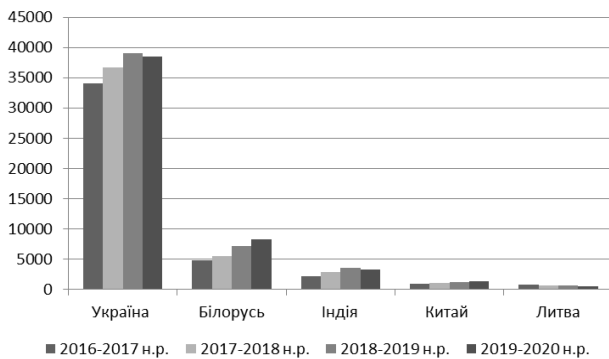

Рис. 1. Динаміка кількості іноземних студентів у Польській вишах [7]

Освітня міграція українців до Чехії має інші ознаки, хоча також розглядається як можливість подальшої еміграції з України. Так, чеська освіта характеризується високою якістю, а для безкоштовного навчання необхідно мати достатній рівень володіння чеською мовою. Внаслідок цього потік бажаючих навчатися в Чехії не є таким масовим, як у Польщі: українські студенти складають лише 7% іноземних студентів країни [3].

У 2015-2016 рр. збільшився приріст українських студентів за кордоном у Німеччині – 9088 осіб, Росії – 6936 осіб, Канаді – 2790 осіб, Угорщині – 1026 осіб, Італії – 2348 осіб, Чехії – 2395 осіб, Австрії – 1607 осіб, Іспанії – 1612 осіб, Франції – 1348 осіб [6].

Сповільнився приріст українських студентів у російських університетах, їх кількість зросла трохи більше, ніж на тисячу осіб у зв'язку з російською агресією.

Основними загрозами освітньої міграції є: втрата частини соціального капіталу серед студентів, які навчаються за кордоном і мають намір залишитися у цій країні; зменшення внутрішнього попиту на ринку освітніх послуг ЗВО, як наслідок – скорочення робочих місць у ЗВО; втрата частини фінансового капіталу в результаті імпорту освітніх послуг закордонних ЗВО.

Висновки. Освітня міграція має позитивні наслідки для України лише в разі отримання українськими грома-

дянами якісної освіти за кордоном та їхнього повернення до України після закінчення навчання. З боку країн-сусідів спостерігається агресивна політика залучення української молоді для підтримки власної системи освіти з перспективою використання її як замісної робочої сили. Значна частина української молоді виїжджає на навчання за кордон з метою отримання доступу до ринку праці країн ЄС та подальшої еміграції. Україна не веде облік студентів, які повертаються після навчання за кордоном.

В таких умовах необхідно звернути увагу на освітню міграцію українських громадян та вжити відповідних заходів, серед яких пропонується: запровадити інформування українських громадян, які планують виїхати на навчання за кордон, про іноземні системи освіти та якість навчальних закладів; сприяти розвитку спільних навчальних програм на території України між українськими закладами вищої освіти та провідними навчальними закладами світу.

Список використаних джерел:

1. Біляковська О.В. Освітня міграція українців до Польщі: соціально-психологічний аспект. *Соціально-економічні та етнокультурні наслідки міграції для України*: зб. матеріалів наук.-практ. конф. (Київ, 27 вересня 2011 р.). Київ: НІСД, 2011. С. 231-237.
2. Гринькевич О.С. Освітня міграція в Україні та світі: інституційне середовище та напрями державного регулювання. URL: [http://ird.gov.ua/sep/sep20133\(101\)/sep20133\(101\)_254_HrynkevychOS.pdf](http://ird.gov.ua/sep/sep20133(101)/sep20133(101)_254_HrynkevychOS.pdf).
3. Гнатюк Т.О. Освітня міграція з України: сучасні тенденції// Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. URL: <http://vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2018/33-2018/13.pdf>.
4. Лібанова Е.М. Зовнішні трудові міграції українців: масштаби, причини, наслідки. *Демографія та соціальна економіка*. 2018. № 2 (33). С. 24.
5. Смалійчук Г.В. Освітня міграція в умовах трансформації ринку праці: значення та особливості регулювання. *Економіка*, 2014. Вип. 26. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/25665/Smaliychuk.pdf?sequence=1>
6. Стадний Є.В. Українські студенти за кордоном: факти та стереотипи. CEDOS. 2017. URL: <https://cedos.org.ua/uk/articles/ukrainski-studenty-za-kordonom-fakty-ta-stereotypu>.
7. Новини вищої освіти. Динаміка кількості іноземних студентів у Польських вишах. URL: <https://zakordon.24tv.ua/-rekordna-kilkist-inozemnih>.

The main trends of educational migration from Ukraine are analyzed in the article. Special attention is paid to Ukrainian students in Poland. The positive and negative consequences of educational migration from Ukraine for the state are determined. Recommendations for the state policy of Ukraine are offered.

Key words: educational migration, Ukrainian students abroad.

Отримано: 15.11.2021

ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ

У статті аналізуються питання забезпечення органами публічної влади екологічно безпечного середовища проживання мешканців у територіальних громадах як необхідної умови досягнення цілей сталого розвитку. У нашій країні одним із важливих завдань спільної діяльності публічної влади та громадськості залишається вирішення проблем поводження з твердими побутовими відходами. Активна діяльність громадян спонукає державні органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування створювати кращі умови проживання, забезпечувати фінансування цільових програм розвитку територій у повному обсязі, удосконалити існуючі нормативно-правові акти, приймати управлінські рішення щодо створення безпечного середовища життєдіяльності громади та, зокрема, вирішувати питання поводження з твердими побутовими відходами.

Ключові слова: публічне управління, органи публічної влади, громадськість, сталий розвиток, безпечне середовище життєдіяльності, тверді побутові відходи.

Постановка проблеми. Для територіальних громад актуальним залишаються питання створення та забезпечення функціонування екологічно безпечного середовища проживання громадян з дотриманням Глобальних цілей сталого розвитку, які спрямовані на задоволення сучасних потреб без завдання шкоди споживачам суспільних благ у майбутньому. Збалансований розвиток держави можливий не лише за умови забезпечення економічного зростання, високотехнологічного виробництва, а й відповідального споживання та екологічної безпеки довкілля. В умовах проведення реформи децентралізації разом з передачею додаткових повноважень на місцевий рівень були передані також невирішені проблеми поводження з твердими побутовими відходами. Через недофінансування цільових програм розвитку територій, недовиконання дохідної частини у бюджетах, перерозподіл у них окремих статей видатків на інші непередбачені цілі й обставини органи публічної влади намагаються перенести вирішення зазначених проблем. Низька активність та недостатній рівень знань нормативно-правової бази позбавляє можливості місцевих жителів відстоювати свої права та законні інтереси, використовувати ефективні інструменти впливу свідомими громадян на прийняття управлінських рішень посадовими особами державних органів влади та органів місцевого самоврядування. Для цього постає необхідність у належному функціонуванні різних механізмів публічного управління співпраці органів влади з іншими суб'єктами, зокрема з громадськістю, та забезпечення ефективних засобів їх реалізації для вирішення актуальних проблем.

Мета. Проаналізувати механізми співпраці органів публічної влади з громадськістю у сфері поводження з твердими побутовими відходами у територіальних громадах.

Виклад основного матеріалу. Важливими факторами, які впливають на рівень якості проживання та життєдіяльності громадян, завдяки чому вони зможуть реалізувати свої повноцінні права, є забезпечення територіальних громад відповідною інфраструктурою та створення еколого безпечного середовища. Вчені зазначають, що навколишнє природне середовище є одним із найважливіших факторів формування потреб суспільства, а їх екологізація повинна усунути деформовану систему цінностей та орієнтувати на врахування самовідновлюваної здатності природи. Від ощадливого використання природних ресурсів, забезпечення охорони навколишнього середовища залежить добробут населення, безпека життєдіяльності та поступова реалізація моделі сталого розвитку [4]. В цілому, пов'язують трансформацію концепції сталого розвитку з глобальними проблемами у світі, необхідністю

підвищення якості життя, залученням різних груп населення до реалізації публічної політики та забезпеченням балансу розвитку територій. Механізми державного регулювання сталого розвитку виступають основою державного управління, а їх реалізацію необхідно здійснювати на основі доктрин, концепцій, цінностей, принципів, орієнтирів, мети і цілей сталого розвитку [1].

У територіальних громадах потребує вирішення проблема поводження з твердими побутовими відходами шляхом проведення органами публічної влади разом з громадськістю та іншими суб'єктами комплексу дій, спрямованих на запобігання їх утворенню, збирання, перевезення, зберігання, оброблення, утилізацію, видалення, знешкодження та захоронення, включаючи контроль за цими операціями та нагляд за місцями видалення. Слід відзначити, що в Україні ще не повністю сформована система збирання, сортування, перероблення й утилізації відходів, тому можливості їх використання як сировини для отримання додаткової енергії залишаються на низькому рівні.

Згідно з розпорядженням Кабінету Міністрів України від 08.11.2017 р. № 820-р схвалено Національну стратегію управління відходами в Україні до 2030 року [6]. Однією з основних цілей її реалізації є визначення пріоритетних напрямів діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, організацій, установ, підприємств, громадських організацій та суспільства щодо переходу системи управління відходами на інноваційну модель. Важливіми запланованими заходами у сфері поводження з побутовими відходами, які потребують громадського обговорення та подальшого втілення у рамках реалізації зазначеної Стратегії, є розроблення та прийняття нормативно-правових актів, спрямованих на:

- запровадження відповідальності споживача за вивезення побутових відходів за не укладення договору з надавачем послуг;
- створення ефективної та рентабельної системи збирання та вивезення побутових відходів;
- залучення населення до роздільного збирання побутових відходів завдяки запровадженню різноманітних інструментів стимулювання;
- створення органами місцевого самоврядування в населених пунктах з чисельністю більш як 50 тис. осіб спеціалізованих комунальних пунктів збирання відходів;
- застосування добровільних депозитних систем та системи «застава-повернення» для відходів упаковки з-під напоїв, зокрема скляних пляшок;
- підвищення рівня перероблення побутових відходів шляхом додаткового введення в експлуатацію сміттесо-

ргувальних ліній та сміттєпереробних заводів, будівництва мережі сміттєперевантажувальних станцій;

- підготовка місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування плану пріоритетів щодо закриття полігонів/звалищ, які забруднюють навколишнє середовище, та приведення полігонів у відповідність з екологічними вимогами;
- проведення на державному рівні інформаційної кампанії для усвідомлення споживачами напрямів поведення з побутовими відходами.

Вважаємо, що підвищення рівня екологічної свідомості значно залежить від активної позиції громади відстоювати свої права, конструктивної співпраці з місцевою владою, участі у прийнятті управлінських рішень через використання інформаційно-комунікативного механізму. Залучення громадян до вирішення справ є взаємовигідним, оскільки за допомогою громадської участі можуть ухвалюватися ефективніші результативні рішення завдяки глибшому і ширшому розумінню проблем і питань.

Залучення громадськості до управління територіями є ознакою належного врядування. Правовим полем формування механізмів взаємовідносин громадськості з органами публічної влади та інструментів їх реалізації є Конституція України, закони України «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації», «Про державну службу», «Про службу в органах місцевого самоврядування», «Про місцеве самоврядування», «Про громадські об'єднання», «Про звернення громадян», «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності», постанови Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики», «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади» та ін. [6].

Ефективними формами взаємодії між представниками громадськості та влади є: вхідна та вихідна кореспонденція, прийом громадян організація зустрічей, консультацій, круглих столів, семінарів, конференцій, засідань, нарад, зборів, громадських слухань, публічних дебатів, мирних акцій. Засоби масової інформації відіграють важливу роль у інформування громадян про новини, події, проблеми та шляхи їх вирішення, тому активно використовують брифінги, прес-конференції, прес-тури, інші форми збору та поширення інформації. Інформування суспільства відбувається через соціальні мережі, веб-сайти та інші інформаційні портали суб'єктів публічного управління.

Висновки. Таким чином, формування еколого безпечного середовища є одним із завдань забезпечення сталого розвитку територій з урахуванням глобальних тенденцій. В Україні ще не повністю сформована система збирання, сортування, перероблення та утилізації побутових відходів. Тому діяльність органів публічної влади має бути зосереджена на виконанні заходів, передбачених Національною стратегією управління відходами в Україні до 2030 року. Зокрема, основна увага повинна приділятися створенню спеціалізованих комунальних пунктів зі

збору відходів, застосуванню депозитних та заохочувальних систем для тари в торговельних мережах, приведенню полігонів для відходів до відповідності екологічних вимог, підвищенню рівня свідомості споживачів відповідально поводитися з відходами тощо.

Для забезпечення синергетичного ефекту у вирішенні проблем на державному, регіональному та місцевому рівнях суб'єктами публічного управління варто застосовувати комплексний механізм, складовими якого є окремі механізми, їх інструменти та інші елементи, які функціонують як цілісна система, є взаємопов'язаними та взаємоузгодженими між собою. Залучення громадськості до управління територіями є ознакою належного врядування.

Список використаних джерел:

1. Бурик З.М. Державне регулювання сталого розвитку України: теорія та практика: монографія. Львів: Вид-во Простір. 2017. 384 с.
2. Васильєва О.І. Участь громадян у сталому розвитку сільських територіальних громад з дотриманням принципів належного врядування. Соціальний розвиток сільських регіонів: колектив. моногр. / за ред. А.М. Шагохіна, М.В. Костюк. Умань: ВПЦ «Візаві» (Видавець «Сочинський М.М.»), 2018. Вип. 3. С. 38-44.
3. Васильєва Н., Васильєва О., Приліпко С. Публічне управління сталим розвитком територій. *ЛОГОС*. 2020. Вип. 2. С. 12-14. URL: <https://doi.org/10.36074/24.04.2020.v2.03>.
4. Іванова Т.В., Остапчук Т.М. Формування стратегії раціонального природокористування в умовах євроінтеграції. *Наукові розвідки з державного та муніципального управління*: зб. наук. пр. 2015. Вип. 1. С. 314-321.
5. Комарницький В.М. Правові аспекти участі громадськості в охороні довкілля. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 11. С. 44-49.
6. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
7. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
8. Проєкт «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду». URL: <https://www.ua.undp.org>.
9. Публічне управління: термін. слов. / за заг. ред. В.С. Куйбіди, М.М. Білинської, О.М. Петрос. Київ: НАДУ. 2018. 224 с.

The article analyzes the issues of providing public authorities with an ecologically safe living environment for residents in territorial communities as a necessary condition for achieving the goals of sustainable development. In our country, one of the important tasks of joint activities of public authorities and the public is to solve the problems of solid waste management. Active activity of citizens encourages state executive bodies and local self-government bodies to create better living conditions, provide funding for targeted development programs of territories in full, improve existing regulations, make management decisions to create a safe living environment and, in particular, address issues of behavior. with solidified household waste.

Key words: public administration, public authorities, public, Sustainability, safe living environment, solid household waste.

Отримано: 15.11.2021

А. Ю. Хоптяр, кандидат історичних наук

ЄВРЕЙСЬКЕ МІСТЕЧКО КУПІЛЬ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ ст.

Стаття висвітлює історію єврейської громади містечка (штетла) Купіль у першій половині ХХ ст. та її майже цілковите винищення в ході Голокосту 1941-1942 рр.

Ключові слова: Друга Світова війна, нацистська окупація, Голокост, масові розстріли, єврейська громада, Хмельницька область, Купіль, штетл.

У Хмельницькій області налічується кілька десятків сіл, міст і містечок, в яких у часи нацистської окупації був реалізований однаковий сценарій винищення усього єврейського населення цих поселень. Історія єврейського містечка (штетлу) Купіль в контексті Голокосту є квінтесенцією, своєрідним опосередкованим узагальненням цього страхітливого сценарію, який, до того ж, розпочався тут ще на початку липня 1941 р. – майже на місяць раніше інших міст і містечок області.

Теми масових вбивств, скоєних нацистами в період окупації на території Хмельницької області торкалися у своїх наукових та публіцистичних доробках дослідники Ю. Олійник, О. Завальнюк, [13], Ю. Хоптяр [15], А. Хоптяр [16; 17] та інші. Однак найбільш повне розкриття проблеми стало можливим лише впродовж кількох останніх років, з відкриттям доступу до фондів органів УНКДБ в архівах СБ України. На основі широкого числа вищевказаних та інших наукових матеріалів, у 2016 р. побачила світ книга О. Круглова, А. Уманського, І. Щупака «Голокост в Україні. Рейхскомісаріат Україна, Губернаторство Трансїстрія», в якій найбільш повно описаний епізод з винищення єврейського населення Купеля [8, с.522-523].

Метою статті є розгляд історії єврейської громади села Купіль у першій половині ХХ ст. і висвітлення її трагічної кульмінації – масових убивств купельських євреїв у ході нацистських акцій Голокосту 1941-1942 рр.

Купіль у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. у спогадах сучасників згадувався як одне із жвавих містечок Подільської губернії, відоме парком шляхтичів Потоцьких, що розкинувся неподалік. Перша згадка про селище Купіль відноситься до 1573 р. [6, с.174] Розташований на березі річки Південний Буг, за часів Російської імперії цей населений пункт належав до Старокостянтинівського повіту Волинської губернії. Його мешканці жили, здебільшого, торгівлею та сільським господарством. З огляду на релігійну приналежність, населення Купеля умовно ділилося на дві частини: іудеїв (євреїв) та християн (українців і поляків) [7; 9].

Після поразок польських повстань 1830-1831 і 1863 рр. частина польського населення Купеля з плином часу все більше асимілювалась, тому у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. першочергову роль у суспільно-економічному житті містечка все більше відігравали євреї. Переважна більшість закладів торгівлі і ремесл опинилася саме в руках торговців та майстрів іудеїв. Тим часом українське населення займалося переважно працею на землі. Фактично, станом на початок ХХ ст. Купіль складався власне з компактного єврейського містечка в центрі й українського села на околицях [14].

Вищезгадані факти підтверджуються і показниками населення. Так, за даними Всеросійського перепису 1897 р. всього в Купелі проживали 4333 жителя, із них – 2727 (або 63%) іудеїв. З кінця ХІХ ст. тут існували три синагоги, функціонував хедер¹, а з 1907 р. – єврейська

школа. У 1914 р. соціально-економічні потреби містечка обслуговувало 3 аптеки, 47 лавок (в т.ч. 11 мануфактурних, 2 бакалійна), 2 шинки, 4 парових млина. Усі вони належали або орендувались євреями, зокрема млини перебували в оренді у підприємців Гольдберга, Вейгмана, Маргуліса, Каплана і Шварцмана. Найбільший шинок у містечку тримав багатий іудей Піня Бер. З кінця ХVІІІ ст. працювала єврейська типографія (одна із перших в Російській імперії) [9].

Купіль був основним торговельним центром для цілого ряду навколишніх сіл – Білозірки, Ямполь, Красилова, Війтівців. Бакалійники та ремісники згаданих та інших сіл закуповлювали великі партії товарів за гуртовими цінами саме в купельських підприємств. У теплу пору року щовівторка в центрі містечка влаштовувались ремісничі ярмарки, де продавалися товари першої необхідності (сіль, мило, сірники, гас) а також тканини, одяг та взуття місцевих майстрів [6, с. 174].

Буремні роки революції та суспільно-політичних катаклізмів, що прийшли разом з радянською владою, докорінно змінили економічне становище містечка. У 1923 р. єврейське населення Купеля налічувало 1530 осіб, що складало трохи більше половини від загальної чисельності. В часи Воєнного комунізму майже усе єврейське населення містечка (здіяєне в торгівлі) було визнано більшовиками «непродуктивним». Ставлення до «непродуктивних» з боку місцевого неєврейського населення було негативним. Такі настрої активно підігривались радянською владою, хоча з приходом НЕПу «непродуктивному» населенню знову дозволили займатися торгівлею [14].

У 1923-1924 рр. Купіль мав статус адміністративного центру Війтовецького району. На початку 1920-х рр. у штетлі Купеля все ще діяли хедер (вчителі – подружжя Вускес (Бускес)) і велика синагога. Рабином іудейської громади містечка був Іцхак Меїр Глазер (Глейзер), який мав восьмеро дітей. Велика родина Глазерів користувалася повагою серед населення Купеля. Пост рабина Іцхак-Меїр Глазер унаслідував від свого батька Йоселя-Лейба Глазера. І. Глазер мав аристократичну зовнішність, високий зріст, в молоді роки подорожував по Європі та характеризувався як начитаний інтелектуал. Він закликав не обмежуватися читанням Тори і Галмуду але й вивчати інші світські науки [1].

Невдовзі після 1923 р. синагога і хедер були закриті. У синагозі, збудованій уже після 1917 р., радянська влада організувала клуб. На базі хедеру в середині 1920-х рр. була відкрита світська молодша школа з викладанням на ідиш.

У 1917-1927 рр. в Купелі існували осередки молодіжних організацій «Га-Шомер Га-Цаїр» та «Цофїм», які з укріпленням радянської влади були вимушені перейти на нелегальне положення. Під патронатом сіоністських організацій євреї Купеля створили сільськогосподарську школу, на отриманій ділянці землі вирощували тютюн. У цей період 38 єврейських родин вступили в український та польський колгоспи. У 1927 р. згадані сіоністські

¹ Хедер (ідиш חֵדֶר *хейдер*) – початкова єврейська школа.

організації містечка були розгромлені, найбільш активні їх члени арештовані та репресовані. При цьому одну із дочок рабина Глазера Бертю за сіоністську діяльність вислали на поселення у Кемеровську область [14].

У першій половині 1930-х рр. за допомоги представників організації «Джойнт» у Купелі відкрили три єврейських майстерні. Одна з них, жіноча майстерня виготовляла панчохи та розташовувалась у домі непмана Губермана, який наприкінці 1920-х емігрував до США. Дві інших майстерні мали змішаний склад працівників і займались виготовленням риболовних снастей і взуття (лаптів) [14].

Напередодні Другої Світової війни, Купіль залишався переважно єврейським містечком. Станом на другу половину 1930-х рр. чисельність єврейського населення тут налічувала близько 1,2 тис. осіб. Більша частина євреїв прийняла реалії більшовицького ладу й працювала на землі. У 1935 р. у містечку з'явився єврейський колгосп імені Шолома Алейхема. Колгоспу підпорядковувалися млин і невеликий маслозавод (давильня), а також частина земель розформованого у 1936 р. польського колгоспу². Сучасники характеризують його значно багатшим за існуючий поряд український колгосп [3; 4; 7].

Після початку війни до жителів Купеля почали доходити чутки про звірства нацистів над євреями у Польщі, однак населення, переважно, відмовлялося вірити у них. Старожили ще пам'ятали прихильне, дисципліноване ставлення німецьких солдат і офіцерів до місцевого населення і чужої власності у 1918 р. Тому після початку німецько-радянської війни у червні 1941 р. переважна більшість євреїв залишилася у своїх домівках. Наразі точних даних про евакуйованих євреїв Купеля у червні-липні 1941 р. немає, але, очевидно, ця кількість була невеликою [5].

Купіль був одним із перших населених пунктів, окупованих на території Кам'янець-Подільської (Хмельницької) області. Частини 17-ї армії Вермахту зайняли містечко 5-7 липня 1941 р.³ Наступного ж дня після приходу, нацисти наказали зібратися єврейським чоловікам в центрі на площі перед синагогою⁴ [8, с.522-523]. Там стояв пам'ятник Леніну, який німці наказали повалити. Однак євреї при цьому не мали жодних інструментів для виконання такого наказу. Пам'ятник довелося валити голими руками, при цьому старші чоловіки підняли крик і плач. Роздратований криками, нацистський офіцер застрелив найстарішого присутнього тоді єврея – Зейдла Ліпеса [12].

На наступний день, 6 липня, німецька окупаційна адміністрація, дізнавшись, що рабин Купеля І. Глазер переховується від нацистів, наказала чоловікам з єврейської громади знову зібратися біля синагоги у центрі. З них було відібрано 100 (за іншими даними – 51) заручників, яких пообіцяли стратити через втечу рабина [8, с.522-523]. Заручників замкнули у невеликому, тісному приміщенні неподалік синагоги, де вони були вимушені лежати один на одному впродовж кількох днів. За матеріалами післявоєнної Надзвичайної комісії з розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників, тоді від задухи і травм загинуло 89 зі 100 заручників [8, с.522-523; 9; 11, с.96-100].

² Польське населення Купеля було переселено з т.зв. «прикордонної зони», до якої входило містечко у 1936 р.

³ Дати окупації Купеля в різних джерелах і літературі різняться. Зокрема, А. Круглов у монографії «Холокост в Україні...» подає дату 5 липня 1941 р. [8, с.522].

⁴ За іншою інформацією, повалення пам'ятника Леніну відбувалося кількома днями пізніше [3; 4].

Померлі від задухи були спочатку поховані прямо в центрі містечка біля поваленого пам'ятника Леніну. Пізніше, через сильний запах розкладення тіл їх наказали перепоховати на Окопиську (єврейському кладовищі) на околицях. Рабин І. Глазер, дізнавшись про страшну долю захоплених євреїв, добровільно здався нацистам, однак це не врятувало життя ні йому ні заручникам. У вересні 1942 р. він був убитий разом із іншими євреями Купеля [1].

В перші місяці окупації німецька адміністрація налагоджувала структуру управління містечком. З місцевих жителів призначили старосту села – українця Семчука (у 1942 р. замість нього призначили місцевого жителя Загребельного). Також була створена допоміжна українська поліція. Очільниками поліції були місцевий житель Волошин та (пізніше) колишній начальник радянської міліції Безручка (Безручко) [10].

За розпорядженням окупаційної адміністрації в серпні 1941 р. єврейське населення Купеля переселили до центру, утворивши гетто. Однак, огороженою ця частина міста, очевидно, не була, оскільки у своїх спогадах очевидці подій згадують, що євреї з гетто могли відносно вільно пересуватися по селу і навіть, на свій страх і ризик, ходити в сусідні села у пошуках харчів чи шовку. Усім ївреям наказали носити жовті латки на верхньому одязі. Більшість єврейських чоловіків у гетто займалися примусовою працею – впорядковували та прибирали вулиці, ремонтували шосейну дорогу. Лише невеликій кількості євреїв-спеціалістів (ремісників) дозволили займатися професійною працею у майстернях [3; 4; 9].

Восени та влітку 1942 р. сотні єврейських жінок і чоловіків кількома партіями відправляли до робітничого табору в село Павликівці, розташованого в корівниках довоєнного колгоспу. В'язні табору працювали на піщаному кар'єрі та на дорожніх роботах. При цьому в неділю вони мали вихідний, а в суботу попервах навіть відпускали на день додому. Наприкінці літа 1942 р. частина в'язнів була відпущена до рідних сіл. Табір був ліквідований з усіма його в'язнями восени 1942 р. [2; 8, с.534-535].

Розстрільні акції щодо євреїв містечка Купіль відбулися у вересні 1942 р., під час єврейських свят Рош-Га Шана (Новий рік, 11-12 вересня 1942 р.) та Йом-Кіпур (Судний день, 21 вересня 1942 р.). Напередодні Рош-Га Шана, 11 вересня, від 150 до 200 їудеїв Купеля працездатного віку було відправлено за межі містечка, на територію Окописька (єврейського кладовища), де місцевими українцями був заздалегідь виритий котлован для страти [2; 5].

Через 10 днів після описаних вище подій нацисти організували остаточну ліквідацію євреїв містечка Купіль. Особливий цинізм окупаційної адміністрації полягав у призначенні акції на Йом-Кіпур (Судний день), 21 вересня 1942 р. До того часу в гетто залишалось понад 600 євреїв, головним чином, чоловіків-спеціалістів, літніх людей, жінок і дітей. Усіх перерахованих, окрім дітей, відправили до Волочиська, нібито на дорожні роботи [8, с.547]. Дітей через кілька годин також зібрали й відправили підводами слідом. Також, є відомості, що частина дітей була розстріляна у рові біля сільської школи, їхні тіла вивезли до Волочиська [9].

Після 21 вересня 1942 р. в Купелі не залишилося жодного єврея, про якого було відомо німецькій окупаційній адміністрації. Достатньо велика кількість їудеїв містечка переховувалась у своїх односельчан-українців та по сусідніх селах. За наявними даними, лише за осінь-зиму 1942/43 рр. нацисти та їх помічники-колаборанти відшука-

ли та стратили 172 купельських єврея [9]. За спогадами поодиноких представників єврейської громади містечка, яким пощастило перебувати за межами зони нацистської окупації у 1941-1944 рр., врятувалася лише одна сім'я чоботаря Моше Кравця. Чоловіка, дружина та двох дітей переховували місцеві українці, прізвище яких не згадується [10].

У післявоєнний період у Купелі та інших населених пунктах Волочиського району працювали представники Надзвичайної комісії з розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників. За матеріалами комісії, на околицях Купеля в районі єврейського кладовища було знайдено 12 групових захоронень, у яких нараховувалось 261 тіло зі слідами насильницької смерті, в тому числі 89 тіл зі слідами задухи (тобто, жертви, які задихнулися під час акції 6 липня 1941 р.). У самому ж Волочиську в кількох захороненнях було виявлено рештки 8634 осіб. Понад 600 з них були євреями з містечка Купіль [11]. 1960-х рр. на території масових захоронень у Волочиську на кошти єврейської громади був поставлений пам'ятник жертвам розстрілів. У сильно видозміненому вигляді він залишається на своєму місці й сьогодні. У 1990-х рр. нащадки місцевих розстріляних євреїв поставили пам'ятник і в самому Купелі. Він розташовується на місці єврейського кладовища, яке збереглося лише частково [9].

Таким чином, до Другої Світової війни, містечко Купіль, Волочиського району Кам'янець-Подільської (Хмельницької) області було одним із десятків подібних поселень в регіоні, де євреї, українці, поляки та представники інших народів проживали поряд один з одним не одну сотню років. Однак, з розгортанням Другої Світової війни, окупації та Голокосту, суспільно-економічна ситуація єврейського населення катастрофічно змінилася. У ході трьох великих акцій у липні 1941 р. та вересні 1942 р., німецька окупаційна адміністрація та місцева поліція убили 1033 купельських єврея. Невстановлена їх кількість (від кількох десятків до кількох сотен) була розстріляна в ході ліквідації табору примусової праці у Павликівцях восени 1942 р. З огляду на те, що за спогадами очевидців, евакуюватися з Купеля вдалося небагатьом, можна дійти висновку, що впродовж 1941-1942 рр. нацистами було винищено фактично усе іудейське населення містечка Купіль (понад 1 тис. осіб). Вижити вдалося лише мізерній кількості евакуйованих, мобілізованих до лав Червоної армії, а також членам сіоністських організацій Купеля, які відбували ув'язнення на поселеннях у північних регіонах СРСР.

Список використаних джерел:

1. Glazer B. Family of Rav. Itzhak Meir Glaser. 2009. URL: <http://kupel.net/content/family-rav-itzhak-meir-glaser>.

УДК 339.13

В. Р. Чаплінський, кандидат економічних наук

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ БІЗНЕСУ

Розглянуто особливості цифрової трансформації сьогодення. Визначено вплив цифровізації для бізнесу, ключові переваги та недоліки. Відзначено сфери максимально трансформованого бізнес-середовища.

Ключові слова: цифрова трансформація, бізнес, діджиталізація.

Постановка проблеми. Останніми десятиліттями однією з головних тенденцій розвитку економіки і суспільства загалом є проникнення інформаційних технологій у різні сфери діяльності людини. Інформатизація стає

2. Yahad-In Unum (Далі YIU) / 846, Interview of January 5th, 2010, Pavlykivtsi, Ukraine.
3. YIU / 856, Interview of January 8th, 2010, Koupil, Ukraine
4. YIU / 857, Interview of January 8th, 2010, Koupil, Ukraine
5. Большакова Н. Местечка Купель больше нет. 2010. URL: <http://kupel.net/node/130>.
6. Історія міст і сіл Української РСР: в 26 т. Хмельницька область / ред. кол. тому: М.І. Мехеда (гол. редкол.), Ю.О. Гаврик, Д.М. Галай (відп. секр. редкол.) та ін. Київ: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1971. 708 с.
7. Історія села Купіль на сайті Волочиської районної ради. 2017. URL: <http://volorada.gov.ua/sub/kupil/istoriya/istoriya-sela-kupil>.
8. Круглов А., Уманский А., Щупак И. Холокост в Украине: Рейхскомиссариат «Украина», Губернаторство «Транснистрия»: монографія. Дніпро: Український інститут изучения Холокоста «Ткума»; ЧП «Ліра ЛТД», 2016. 564 с.
9. Купель в Российской еврейской энциклопедии. *Российская еврейская энциклопедия*. 2009. URL: <http://surl.li/gaqt>.
10. Лист Моше Кравця до Хаїма Бендера від 1944 р. 2010. URL: <http://surl.li/gari>.
11. Матеріали Кам'янець-Подільської обласної комісії із встановлення і розслідування злочинів нацистів в регіоні (1944-1945 рр.): збірник документів / вступна стаття О.М. Завальнюка, В.Г. Байдича, Ю.В. Олійника, упорядкування В.Г. Байдича та ін. Хмельницький, ФОП Мельник А.А., 2015. 454 с.
12. Немцы в Купеле летом 1941 года, заставляют евреев сбросить памятник Ленину. 2010. URL: <http://surl.li/garh>.
13. Олійник Ю.В., Завальнюк О.М. Нацистський окупаційний режим в генеральній окрузі «Волинь-Поділля» (1941-1944 рр.): [монографія]. Хмельницький: [Поліграфіст-2], 2012. 317 с.
14. Перельштейн Т. Помни о них, Сион. 2003. 288 с. URL: <http://surl.li/gaqs>.
15. Слободянюк П.Я., Хоптяр Ю.А. Місцеве самоврядування Хмельниччини: нариси історії місцевих громад Ярмолинського району. Хмельницький: Поділля, 2004. С. 36-37.
16. Хоптяр А.Ю. Голокост у Кам'янець-Подільській області: хронологія, механізми, методи винищення єврейського населення (липень 1941 – січень 1943 рр.). *Український історичний журнал*. 2020. Число 3. С. 90-103.
17. Хоптяр Ю.А., Хоптяр А.Ю. Ярмолинщина в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками (1941-1944). *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Хмельниччина в роки Другої Світової війни», присвяченої 70-річчю визволення Хмельницької області від фашистських загарбників* / ред. кол. Л.В. Баженов (голова), С.М. Єсюнін та ін. Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2014. С. 77-80.

This article reveals the history of Jewish community of Kupil shtetl in the first half of XX-th century and it's total annihilation during Holocaust in 1941-1942.

Key words: World War II, nazi occupation, Holocaust, mass killings, Jewish community, Khmelnytsky region, Kupil, shtetl.

Отримано: 15.11.2021

зується терміном «цифрова, або інформаційна економіка» [4, с.63]. Сьогодні розвиток інформатизації насамперед пов'язаний із впровадженням цифрових комунікаційних технологій і платформ, для яких Інтернет і мобільні пристрої є основою. Сектори економіки, засновані на інформаційних і комунікативних технологіях, отримали назву «цифрова економіка» [5, с.256].

Бізнес середовище, як одне з найбільш турбулентних та динамічних ринкових систем стало першим апробаційним майданчиком, на якому підприємства різних рівнів розвитку почало активно використовувати «цифрові» технології просування та оптимізації своєї діяльності для підвищення конкурентоздатності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами цифрової трансформації бізнесу займалась велика кількість сучасних вчених. Різні аспекти вивчались як представниками вітчизняної науки так і закордонними науковцями, а саме: Д. Боннет, П. Крей, А. МакАфі, А. Ману, Д. Ніл, М. Уейд, Г. Уестерман, С. Хаузер, В. Апалькову, А. Маслова, Т. Богдан, С. Волосович, В. Плескач, С. Циганова, М. Тарасюк та ін.

Мета дослідження. Метою статті є дослідження процесу цифрової трансформації та її впливу на бізнес-середовище.

Результати дослідження. Цифрова трансформація економіки – перманентний процес, що стосується розвитку різноманітних ІТ-секторів з метою стимулювання створення інноваційних технологій для співпраці та розвитку на міжнародному рівні. Необхідною є спільна участь у цифрових процесах державного сектору економіки, приватної сфери і громадянського суспільства. Ключовою перевагою цифрової економіки перед традиційною є реалізація можливості автоматичного управління всією системою (або окремими компонентами), а також її практично необмежене масштабування без втрати ефективності, що дозволяє значно підвищувати ефективність управління економікою (господарською діяльністю і ресурсами країни в різних галузях) на мікро- та макрорівнях.

Сутність цифрової трансформації бізнесу несе в собі три основних переваги: підвищення ефективності наявної інфраструктури; виникнення якісно нових бізнес-моделей; збільшення виручки або скорочення витрат у наявних бізнес-моделях. Цифрова трансформація бізнесу виходить далеко за рамки індустрії ІКТ, вона має вплив на весь ланцюжок вартості.

Областями цифрової трансформації є:

- функції: маркетинг, операції, людські ресурси, адміністрація, обслуговування споживачів тощо;
- бізнес-процеси: одна або кілька пов'язаних операцій, видів діяльності та наборів для досягнення конкретної бізнес-мети; бізнес-моделі: як бізнес функціонує, від підходу до ринку та пропозиції вартості до способів заробляти гроші, трансформувати свою основну діяльність, використовуючи нові джерела доходу та підходи, іноді навіть відмовляючись від традиційного основного бізнесу зовсім.

Найбільш поширеними шляхами цифрової трансформації бізнесу звичайно є професійне застосування мобільних технологій, що здатне спростити діяльність підприємств і кардинально змінити будь-які аспекти їх діяльності від бізнес-операцій до взаємин із клієнтами.

Планування, проектування та реалізація успішної корпоративної стратегії мобільних рішень – це трансфо-

рмація способів взаємодії співробітників і клієнтів з підприємством [3]. Хмарні технології забезпечують підприємствам доступ до даних, додатків і послуг в Інтернет. Хмара усуває необхідність закупівлі високо витратного устаткування та дозволяє співробітникам підприємства працювати незалежно від місцезнаходження.

Більше 90% підприємств у світі вже використовують загальнодоступні, приватні або гібридні хмари [1; 2]. У якості основних переваг застосування хмарних технологій підприємствами доцільно вказати такі [3]:

1. Еластичність – можливість швидко збільшувати або зменшувати обсяг використаних послуг відповідно до потреб.
2. Економічність – зменшення витрат, пов'язаних із орендою обладнання та ІТ.
3. Доступність – цілодобовий доступ до хмарних систем із будь-якого пристрою незалежно від поточної геолокації.
4. Простота у використанні та зменшення функціонального навантаження співробітників підприємства. Вищезазначене доводить той факт, що хмарні технології мають ряд переваг, що дозволяють підприємствам підвищувати конкурентоспроможність. Основні причини застосування хмарних технологій підприємствами за «SAP» [3]: The World Economic Forum (January 2016).

Також, важливою компонентою цифрової трансформації підприємства є впровадження корпоративного управління ІТ. На сьогодні провідним інструментом у цій сфері є COBIT® 2019. Протягом багатьох років кращі практики методологій розроблялись і заохочувались для допомоги в процесі розуміння, розроблення та впровадження корпоративного управління ІТ в організації (EGIT). COBIT® 2019 має в своїй основі та інтегрує понад 25 років розвитку у цій сфері, не тільки інкорпорує нові ідеї з науки, але також і використовує їх на практиці. З часу свого заснування у спільноті ІТ аудиту COBIT® 2019 розвинувся у більш широкі та всеосяжні загальні принципи корпоративного та операційного управління інформацією і технологіями (I&T) та продовжує утверджуватись як загальноприйнята методологія для управління I&T. В основному, EGIT спрямований на отримання цінності від цифрової трансформації та зменшення ризиків для бізнесу, пов'язаних з нею. Більш конкретно, після успішного пристосування EGIT можна очікувати трьох основних результатів.

Реалізація переваг – полягає у створенні цінності для організації за допомогою I&T, підтримання та збільшення цінності, отриманої від існуючих інвестицій I&T, а також, усунення ІТ-ініціатив та активів, які не створюють достатньої цінності.

Оптимізація ризику – включає оброблення бізнес-ризиків, пов'язаних з використанням, володінням, функціонуванням, залученням, впливом і прийняттям I&T в межах підприємства.

Оптимізація ресурсів – гарантує наявність належної спроможності для виконання стратегічного плану та забезпечення достатніх, відповідних і ефективних ресурсів.

Дослідження даної тематики показали, що організації з погано розробленими чи прийнятими підходами до EGIT працюють гірше при поєднанні стратегій і процесів у сфері бізнесу та I&T. Як наслідок, такі організації набагато рідше досягають намічених бізнес-стратегій та реалізують очікувану цінність бізнесу від цифрової трансформації [6].

Звичайно, що шлях цифровізації у кожного підприємства буде індивідуальним і за підходами, і за часом, але трансформація необхідна, і головне для керівників підприємств – це усвідомлення доцільності та актуальності заходів з активного впровадження нових технологій у виробництво. Створення державою зовнішнього клімату, орієнтованого на цифровізацію підприємств, шляхом формування нормативно-правової бази, а також природні процеси цифровізації соціуму забезпечать в найближчій перспективі відсів підприємств, які виробляють низькоякісну продукцію, не зацікавлені в підвищенні конкурентоспроможності виробництва [7, с.15].

Список використаних джерел:

1. Digital Enterprise. World Economic Forum White Paper Digital Transformation of Industries: In collaboration with Accenture. URL: <http://reports.weforum.org/digital-transformation/wp-content/blogs.dir/94/mp/files/pages/files/digital-enterprise-narrative-final-january-2016.pdf>.
2. OECD (12 January 2017). Key issues for digital transformation in the G20. Report. OECD conference. URL: <https://www.oecd.org/g20/key-issues-for-digitaltransformation-in-the-g20.pdf>.

УДК 502.75

М. А. Юзик, аспірант

ВПЛИВ УЛЬТРАФІОЛЕТОВОГО ОПРОМІНЕННЯ (УФ-В) НА ФЕРТИЛЬНІСТЬ ПИЛКУ *CHAMAECYTISUS ALBUS* (НАСЦ.) ROTHM. (FABACEAE)

У статті подано результати дослідження впливу ультрафіолетового випромінювання на фертильність пилку *Chamaecytisus albus* (Насц.) Rothm. (Fabaceae). Встановлено стимулюючий ефект УФ випромінювання на якість пилку при збільшенні експозиції до 30 та 60 хв.

Ключові слова: *Chamaecytisus albus*, пилко, УФ-В випромінювання, фертильність.

Вступ. Рідкісні види рослин належать до найбільш вразливої складової частини флори, адже характеризуються низькою конкурентоздатністю, залежні від еколого-географічних та антропогенних факторів. Аналіз літературних джерел вказує на неоднозначність впливу різних видів випромінювання на генеративні органи рослин: відмічено як стимулюючий так і пригнічуючий вплив. Ультрафіолетове випромінювання в діапазоні УФ-В (280-320 нм) складає 1,5% сонячної радіації, може спричинити певні ушкодження. Аналіз літературних джерел свідчить, що додаткове опромінення часто здійснює стимулюючий ефект, а також пригнічує ріст і розвиток рослин, здійснює генотоксичні ефекти на меристему, впливає на запилення, знижує кількість продукovanого пилку і насінневу продуктивність рослин [2-4].

Аналіз запліднюючої здатності пилку є важливою ознакою ефективності розмноження рослин у біоценозах та одним із показників адаптації рослин до умов навколишнього середовища, що особливо актуально для рідкісних видів. Південно-європейський вид *Chamaecytisus albus* (Насц.) Rothm. включений до «Червоної книги України» з природоохоронним статусом «вразливий», в Україні знаходиться на південній та східній межі ареалу. Поширений в Західному Поділлі та Передкарпатті, зрідка – в Розточчі, Опіллі, Закарпатті. Основними причинами зміни чисельності рослин виду є знищення екотопів внаслідок лісонасадження, вигоптування при випасанні худоби, випалювання сухоостою, порушення схилів при видобуванні вапняку [6, 10].

Метою дослідження був аналіз впливу ультрафіолетового опромінення (УФ-В) на фертильність пилку *Ch. albus*.

3. SAP. Official Website. URL: <https://www.sap.com>.
4. Porat M. The Information Economy: User's Guide to the Complete Database (on Magnetic Tape). Washington: Office of Telecommunications, 1977, 63 p.
5. Negroponte N. Being Digital. New York: Knopf, 1995, 256 p.
6. De Haes, Steven A. Joshi W. van Grembergen. State and Impact of Governance of Enterprise IT in Organizations: Key Findings of an International Study. *ISACA® Journal*. 2015. Vol. 4. URL: <https://www.isaca.org/Journal/archives/2015/Volume-4/Pages/state-and-impact-of-governance-of-enterprise-it-in-organizations.aspx>.
7. Игнатова Г.В. Причины возникновения резервов качества на промышленных предприятиях. *Факторы успеха*. 2015. № 2 (5). С. 15-18.

Peculiarities of today's digital transformation are considered. The impact of digitalization for business, key advantages and disadvantages are identified. Areas of maximum transformation of the business environment are marked.

Key words: digital transformation, business, digitalization.

Отримано: 15.11.2021

Матеріали та методи досліджень. Пилко *Ch. albus* відібрано на території заказника «Вербецькі Товтри» (Хмельницька область) у 2021 році, в період масового цвітіння рослин. Джерелом ультрафіолетових променів була лампа UV Lamp 36, з випромінюванням в області довжини хвиль 253,7 мкм. Опромінення пилку відбувалося відповідно схеми дослідження: варіант 1 – час опромінення 10 хвилин; варіант 2 – 20 хвилин; варіант 3 – 30 хвилин; варіант 4 – 60 хвилин, варіант 5 – контрольний, пилко не опромінювалося. Фертильність пилку оцінювали за допомогою йодного методу (здатність до запліднення) [1, 7] із застосуванням стандартної мікроскопічної техніки (Bresser Trino Resercher). Пилкові зерна (п.з.) підраховували у 30 полях зору при збільшенні мікроскопу 10x10 для кожного варіанта. Статистичну обробку результатів дослідження здійснено за загальноприйнятими методами [9].

Результати досліджень та їх обговорення. Рослини *Ch. albus* приурочені до сухуватих лісо-лучних екотопів, відносно бідних щодо мінерального азоту, збагачених карбонатами (вапняках) та нейтральних за кислотністю ґрунтів. В Україні вид зустрічається в таких угрупованнях: Festuco-Brometea Br-BI. et Tx. 1943, Rhamno-Prunetea Rivas Goday et Garb. 1961, Trifolio-Geranietea Th. Müller 1962 [8]. Популяції стабільні, кількість рослин досягає кількох тисяч. На території НПП «Подільські Товтри» (заказник «Вербецькі Товтри») кількість генеративних особин на 10 м² становить від 1 до 4. Одна генеративна особина може утворювати 1-6 підземних пагонів із 1-3 генеративними бруньками, формуючи негусті куртини. Особливістю виду є переважно вегетативне розмноження, тоді як генеративне зустрічається вкрай рідко.

Пилкові зерна *Ch. albus* триборозно-порові, кулеподібні, в обрисах з полюса округло-трикутні, з екватора широко-еліптичні. Полярна вісь 23,4-26,0 мкм, екваторіальний діаметр 26,0-27,4 мкм. Борозни широкі, з рівними краями, мембрана борозен гладенька. Пори ледь помітні, округлі. Довжина апокольпіума 7,2-9,6 мкм, ширина мезокольпіума 13,2-13,5 мкм. Екзина тонка, 0,6-1,2 мкм, скульптура згладжено-горбкувата, покрив тонкий, стовпчики ледь помітні [5, 11].

Аналіз фертильності пилку проведено у п'яти експозиційних варіантах з використанням йодного методу, в основі якого лежить визначення крохмалю за допомогою йодної реакції. Під дією йодного розчину фертильні пилкові зерна темніють, завдяки наявності крохмалю, набуваючи темно-коричневого відтінку. Стерильний пилкок залишається незабарвленим як і його оболонки (рис. 1).

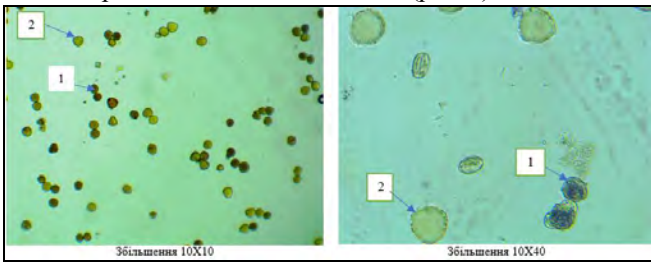

Рис. 1. Пилкові зерна *Chamaecytisus albus* (Насц.) Rothm. під дією йодного розчину: 1 – фертильні, 2 – стерильні

У результаті проведеного дослідження відмічено поступове збільшення відсоткових значень фертильності відповідно до збільшення часу опромінення. Так, середні відсотки фертильності пилку при 10 і 20-хвилинній експозиції (перший і другий варіанти) виявилися подібними і становили 61,9% та 60,0% відповідно. У третьому і четвертому варіантах при експозиції 30 хв і 60 хв фертильність пилку зросла – 69,7% і 68,1% відповідно. Фертильність пилку у контрольному варіанті становила 60,5%.

Кількість деформованих пилкових зерен знизилася у всіх чотирьох варіантах, де відбувалося опромінення ультрафіолетом (14,1%, 10,3%, 8,4%, 9,4%) в порівнянні з контрольним зразком, який не опромінювався (22,2%).

Отримані результати вказують на загальний стимулюючий ефект УФ-В випромінювання на якість пилку, що проявляється у зростанні кількості фертильних та зменшенні деформованих пилкових зерен.

Список використаних джерел:

1. Алексеева Т.Г. Методичні вказівки до великого спеціального практикуму. Розділ «Визначення життєздатності пилку та зародкового мішка». Одеса: ОНУ ім. І.І. Мечникова, 2012. 17 с.
2. Гродзинський Д.М., Дмитрієв О.П., Гуша М.І. та ін. УФ-В радіація і рослини: механізми ушкодження та захисту. Київ, 2007. 149 с.
3. Данильченко О.А., Власов В.Н. Значение ультрафиолетового излучения в жизнедеятельности растений. *Физиология и биохимия культурных растений*. 2002. Т. 34. №3. С. 187-197.
4. Кравец Е.А., Гродзинский Д.М., Гуша Н.И. Влияние УФ-В облучения на репродуктивную функцию растений *Л. Цитология и генетика*. 2008. Т. 42. №5. С. 9-16.
5. Куприянова Л.А., Алешина Л.А. Пыльца и споры растений флоры европейской части СССР. Ленинград: Наука, 1972. Т. 1. С. 131.
6. Любінська Л.Г., Шевера М.В. Онтоморфогенез *Chamaecytisus albus* (Насц.) Rothm. (Fabaceae) і стан його локальної популяції в урочищі Чапля (Національний природний парк «Подільські Товтри»). *Укр. ботан. журнал*. 2013. Т. 70, №4. С. 538-542.
7. Паушева З.П. Практикум по цитологии растений. Москва: Агропромиздат, 1988. 272 с.
8. Пашкевич Н.А., Фіцайло Т.В. Еколого-ценотична характеристика *Chamaecytisus albus* (Насц.) Rothm. в Україні. *Актуальні проблеми ботаніки та екології*. Матеріали міжнародної конференції молодих учених (13-16 серпня 2008 р., м. Кам'янець-Подільський). Київ, 2008. С. 182-183.
9. Приседський Ю.Г. Статистична обробка результатів біологічних експериментів. Донецьк: Кассіопея, 1999. 210 с.
10. Червона книга України. Рослинний світ / за ред. Я.П. Дідуха. Київ: Глобалколсалтинг, 2009. 900 с.
11. Шевера М.В. Паліноморфологічні особливості видів роду *Chamaecytisus* Link флори України. *Укр. ботан. журн.* 1993. Вип. 50. №1. С. 123-127.

The article presents the results of a study of the effect of ultraviolet radiation on the fertility of pollen *Chamaecytisus albus* (Насц.) Rothm. (Fabaceae). The stimulating effect of UV radiation on pollen quality with increasing exposure to 30 and 60 minutes was established.

Key words: *Chamaecytisus albus*, pollen, UV-B radiation, fertility.

Отримано: 15.11.2021

УДК 378.061:81'243]:004

А. В. Дубінська, викладач

IMPLEMENTATION OF ELECTRONIC RESOURCES IN ESP

Стаття присвячена питанню використання електронних ресурсів при проведенні занять з іноземної мови професійного спрямування. У ній ми висвітлюємо переваги використання даних ресурсів на занятті, окреслюємо особливості та шляхи їх використання, а також надаємо приклади використання електронних ресурсів під час заняття з іноземної мови професійного спрямування.

Ключові слова: електронні ресурси, іноземна мова професійного спрямування, автентичний матеріал, Moodle, YouTube, Power Point Presentation.

Statement of the problem. In the 21st century, different electronic resources and gadgets play a vital role in peoples' lives and are used almost in every field of science. Language teaching and learning also try using electronic resources for conducting a successful English class with authentic material and various methods for delivering it. Every year more and more media appears and we should be ready to differentiate which is to use and which is to abstain, which source to use for improving particular language skill and what kind of activity to do to meet the curriculum, to motivate students and to meet the short time and longtime goals of language acquisition. Therefore we should master and involve the available electronic resources in a language class to keep up with the times and to deliver relevant current information to students.

In this article, **we aim** to show the ways of implementation of electronic resources in the ESP class. The main tasks for us are to dwell on the benefits, peculiarities, ways and examples of the use of electronic resources on the ESP lesson for mastering and improving peculiar language skills and try persuading language instructors to use them as a handy tool for a successful class.

Analysis of recent research and publications. A question of the usage of various electronic resources is dubious because some scientists believe that they are used just in class as a way of jollification of students and don't possess any kind of educational purpose. The other scientists state (Bärtl M., Wright, D. G., Sabouri, N. B and others) that the usage of electronic resources in a language class is only beneficial because they can be used for different types of classes, for different types of exercises, for practicing different language skills and choosing authentic language materials on different topics. The increased use of technology, particularly CALL (Computer Assisted Language Learning), in the classroom has several advantages:

- 1) we can shift from a teacher-centred to a learner-centred approach;
- 2) the students' motivation is increased;
- 3) both language and life skills are enhanced;
- 4) authentic and purposeful communication is promoted;
- 5) different learning styles are catered for;
- 6) authentic materials are used to transfer knowledge into wider contexts;
- 7) both individual creativity and group cooperation occur [2, p.59].

Research findings. Authentic online materials can illustrate to us how a language is used in a practical form and which materials can be used in the classroom to promote its acquisition. Some points of usage of online materials should be considered by a language instructor to facilitate them into their classroom in order to avoid awkward situations during a class. They are affective filter, systematic development, relevance and appropriateness.

1. The affective filter is a control mechanism within a person that affects learning and language. It is advisable for language instructors to exploit materials based on students' background knowledge and must evoke positive emotions such as curiosity, eagerness and anticipation to increase information retention and aid language learning.
2. Systematic development means using online materials appropriate to the students' current stage of linguistic development. Teachers use content that is already studied and familiar to them.
3. There are four components of relevance that must be considered while choosing materials from the internet for the classroom: culture (material must not violate societal norms and beliefs); current trends (materials relevant to the students' interests are resources that will ensure attentiveness and spark curiosity); wants and needs (students' wants and needs are extremely important, and they like to feel that these needs are being met), and presentation (to maximize student learning, various information delivery methods should be used).
4. Appropriateness means that all material should be checked thoroughly in terms of culture, race, age, length and difficulty before introducing it to the classroom [5, p.56-58].

During the COVID-19 pandemic, all education establishments worldwide have to conduct the classes with the help of virtual learning environments like Moodle, Google Meet and Zoom. In our university, the common platform for delivering classes is used Moodle. Moodle (stands for Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment) is a virtual learning environment, where you can have communication tools such as forums, blogs, wikis and chat rooms, as well as a place to store documents, video and audio. In our practice, we use Moodle as a tool for blended learning, because we share and store there extra resources for a class, such as documents, audio or video, homework assignments, extra language practice activities,

module tests and links to websites. Mainly we conduct our face-to-face classes via Google Meet because it is free of charge, allows us to demonstrate presentations and video/audio materials in time of a class, allows us to invite as many participants of the learning process as is needed, also we can record the session in case of absence of other students to send them a recording of the given lesson for acquiring the learned information during the class. Only through live communication in the foreign language students can acquire linguistic skills but not with the help of individual learning [1, p.60-61].

Vocabulary is a key aspect in acquiring a foreign language, especially of professional purpose that is mainly directed to the study of words and expressions based on their specialty. ESP teachers direct their students to the use of monolingual dictionaries to find meanings of lexis like www.oxfordlearnersdictionaries.com, dictionary.cambridge.org, www.macmillandictionary.com and others. The use of monolingual dictionaries allows students to revise the words from everyday vocabulary and deepen their knowledge in professional ones because learners don't get the direct translation of the word in their native language, but get an extensive explanation of it. Also, online dictionaries entice learners with different rubrics on their pages, e.g. www.oxfordlearnersdictionaries.com has the rubric «The Word of the Day», where students can encounter a new word, listen to its pronunciation, look through its meaning and examples of its usage in context [2, p.59].

In ESP class, teachers use various reading skills like skimming, scanning, and identifying grammar structures and vocabulary in context or just simply to read and translate short extracts devoted to professional orientation. But what if you don't have enough time to read about everyday life or want to deepen students' knowledge on the given topic? There is one way out to read online. ESP teachers use reading online as a part of the individual home assignments or as a part of the material that is hard to use during the class that can be prepared and discussed for the next class. Reading online can be too beneficial for the students because a) by reading more, students can improve their reading speed; b) students can improve their vocabulary by reading; c) they can improve their global reading skills, such as understanding the wider meaning of a text; d) free-time reading can ensure improvements in general language ability; e) it can improve students' exam results on tests such as IELTS and FCE. During ESP classes language instructors direct students to visit the pages with online articles based on their professional needs and purposes, e.g. students of the Department of History usually use sites like www.history.com, www.britannica.com; students of the specialities Geography and Ecology are apt to read information from www.nationalgeographic.com, www.planetware.com, www.livescience.com; students of Hospitality and Tourism industries widely use hospitalitytech.com, www.foodserviceandhospitality.com, www.hospitalitynet.org, www.touropia.com, www.tripsavvy.com and others in order to improve their reading skills, to deepen their knowledge on a topic, to extend their vocabulary or just to do the individual home assignment. Sometimes for students who are willing to acquire foreign language, we recommend reading short stories and novels during summer vacation they can be connected with their professional activity like the book of Arthur Hailey «Hotel» or for general purposes like *Three Men in a Boat (To Say Nothing of the Dog)* by Jerome K. Jerome. One more opportunity that can be used by students of different language levels that some books can be read in parallel translation that makes the process of understanding a plot easier when students face unknown words and grammatical structures be-

cause they can read its translation just under the lines of the original text, it motivates readers to read further and with interest because they understand everything [4, p.57-58].

PowerPoint Presentation is a handful tool for a teacher firstly it can be used as a prompt for delivering a lecture, explaining major grammatical rules, representing a topic on a particular ESP topic, secondly, it can be used for the presentation of individual home assignments of a student and thirdly it can be implemented during face-to-face and online classes. Moreover, while using a presentation on a topic, a teacher should include a kind of interactive activity based on taught material like True or False, Fill in the gaps or simple questions to make students active participants and pay attention to the key aspects of the presentation for better understanding and memorization of the main material from it [3, p.58].

YouTube is one of the most useable online video sharing and social media platforms in different fields of knowledge, especially, in foreign language acquisition. It helps a student and a teacher use authentic and up-to-date materials, improve their pronunciation, listening comprehension and writing skills and extend their vocabulary and knowledge on a particular topic. ESP presupposes not only the acquiring knowledge on professional topics but also on lingual country studies. In this article, we would like to highlight some channels on the YouTube platform that is commonly used for ESP classes. To dwell upon lingual country studies students use channels Anglophonia and English Heritage where they can find major information on the English language, country, customs, cuisine, holidays and traditions with further discussion in class; to deepen their knowledge on professional purpose we visit channels like TED, BBC Learning English, Captivating History and others; to master grammar skills channels like BBC Learning English, Oxford Online English are used. The given platform is useful for both sides teachers because it gives authentic learning material on different topics and purposes and for students it helps acquire contemporary English by practicing all the possible skills [6, p.114-116].

In conclusion, we should state that the implementation of electronic resources is an inevitable part of planning a contemporary foreign language class due to their multitasking. We can highlight the following benefits of their usage like using them in conducting online and face-to-face classes, numerous ways and methods of their usage during a lesson, the ability to train and to improve various language skills, their accessibility and many others. **The future prospects** of the given topic can be seen in the further investigation of the methods and ways of usage of new electronic resources into ESP lessons and implementation of our own activities and methods for a successful ESP class.

References:

1. Hockly Nicky. Five Things You Always Wanted To Know About: Moodle. *English Teaching Professional*. Chichester: Pavilion Publishing, 2009. Issue 65 (November). 64 p.
2. Kouli Sotiria. Into the Beehive. *English Teaching Professional*. Chichester: Pavilion Publishing, 2009. Issue 60 (January). 64 p.
3. Loon Chwa Ee. Task-Based Powerpoint. *English Teaching Professional*. Chichester: Pavilion Publishing, 2010. Issue 68 (May). 64 p.
4. Northall Nicholas. Reading Online. *English Teaching Professional*. Chichester: Pavilion Publishing, 2021. Issue 71 (November). 64 p.
5. Sabio Rafael. Choosing Online Materials. *English Teaching Professional*. Chichester: Pavilion Publishing, 2009. Issue 65 (November). 64 p.
6. Watkins, J., Wilkins, M. Using YouTube in the EFL classroom. *Language Education in Asia*. 2011. Issue 2 (1). P. 113-119.

The given article is devoted to studying the ways of the usage and types of electronic resources for teaching a foreign language, in particular ESP. We gave a detailed description of different resources and the ways of implementing them into ESP class and also we stated all their pros for online and face-to-face learning.

Key words: electronic resources, ESP, authentic materials, Moodle, YouTube, Power Point Presentation.

Отримано: 23.11.2021

УДК 811.112.2'373.421

І. С. Казимір, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри англійської мови

ЛІНГВОКОГНІТИВНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ КОНТЕКСТУАЛЬНИХ СИНОНІМІВ

Запропонована стаття покликана для того, щоби схарактеризувати лінгвокогнітивні засади вивчення контекстуальних синонімів на матеріалі медичного дискурсу. Розглядаються ключові передумови дослідження категорії контекстуальної синонімії у розрізі концептуальної інтеграції з використанням методів аналізу концептуальної метафори та мережевого моделювання.

Ключові слова: контекстуальні синоніми, концепт, концептуалізація, когніція.

Проблема синонімії – одне з комплексних питань лінгвістики, яке не отримало остаточного вирішення, незважаючи на зусилля у напрямку теоретичного осмислення і практики укладання словників. Синонімічність вербальних одиниць – особливо складне явище, розуміння сутності якого набагато складніше, ніж виокремлення критеріїв синонімічності. Синонімія є багатоаспектним явищем, яке досліджувалось і продовжує розвиватись у розрізі лексичної семантики дослідження та при семантичній деривації зокрема. Однак, на тепер, відсутні ґрунтовні дослідження контекстуальної синонімії медичної сфери у світлі теорії концептуальної інтеграції.

Завдяки зміні парадигми відбувається новий перегляд проблем синонімії, здійснюються спроби пояснити синоніми через дію екстралінгвальних факторів. Утім, категорії контекстуальної синонімії (далі КС) приділено набагато менше уваги. Контекстуальні синоніми (далі КС) розглядаються передусім в рамках стилістики в роботах, присвячених вивченню ідіостилю письменників. З оперттям на когнітивно-дискурсивну парадигму пропонується дослідження когнітивних механізмів КС на матеріалі сучасних газетно-публіцистичних періодичних видань на медичну тематику.

Загальновідомо, що мова нерозривно пов'язана з культурою та народом, тоді як КС – з мисленням. Мова як суспільне явище з допомогою ментальних механізмів відображає увесь свідомий та підсвідомий світ тієї чи тієї мовної особистості. У результаті відбувається концептуалізація чи категоризація дійсності, яка призводить до формування нових розумових дій [3, с.213]. Так, спостерігається нарощення людських установок та цінностей.

Відносно новим напрямом, у якому мова є засобом отримання, зберігання, обробки та переробки інформації є когнітивна лінгвістика, яка сформувалась як окрема галузь у Німеччині, на міжнародному симпозиумі у Дуйсбурзі (1989) [3, с.214].

Основне завдання когнітивної лінгвістики полягає у дослідженні когніції та усіх пов'язаних процесів та структур. Когніція – це пізнавальний процес набуття, сприйняття, переробки та обробки отриманих знань на основі рефлексивного досвіду [3, с.218].

Концептуалізація – це процес отримання когнітивної обробки та організації інформації у вигляді концептуальних структур у ході комунікації чи пізнання світу. Наведене трактування бере свій початок від праць Р. Ленекера, у котрих концептуалізація визначається як процес «когнітивної обробки інформації» («*conceptualization or cognitive processing*»), пов'язаний з формуванням значення («*meaning is equated with conceptualization*») [4, с.2-3].

Концепт як основна категорія когнітивної лінгвістики є мисленнєвим образом доволі широкого структурного діапазону [1, с.90]:

- горизонтально (від загальних образів до логічних понять);
- вертикально (процес експлікування його глибинних смислових шарів).

М.Ф. Алефіренко називає «концепт» семантичним «ембріоном» або смисловим «геном значення» у вигляді «киселю», який слугує «будівельним матеріалом» для усіх пізнавальних структур [1, с.91].

В умовах когнітивно-дискурсивної парадигми, текст є цілісною формою лінгвопсихоментальної діяльності мовця, який слугує прагматичним посередником спілкування та діалогічно вбудовується до семіотичного універсуму [3, с.599-600].

Вивчення контекстуальних синонімів з опорою на когнітивну семантику уможлиблює не лише аналіз внутрішньоструктурних частиномовних зв'язків, а й розгляд певних механізмів формування нового смислу, де знаходяться конкретні ментальні схеми та моделі у процесі вторинної номінації. КС є засобом концептуальної деривації у вигляді формування нового емерджентного значення.

У нашій розвідці пропонуємо розглядати категорію контекстуальної синонімії з особливим механізмом мислення, як-от концептуальна метафора, концептуальна інтеграція, концептуальна евфемія чи концептуальна інференція. В умовах теорії вторинної номінації, КС є її одиницями, які транслюють ситуативне або нове поняття.

Список використаних джерел:

1. Алефіренко Н.Ф. Спорные проблемы семантики: монография. Москва: Гнозис, 2005. 326 с.
2. Небелок Л.Р. Лінгвокогнітивні характеристики евфемізмів в американському англословному політичному дискурсі: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Львів, 2021. 20 с.
3. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006. 716 с.
4. Langacker R.W. Reference-point constructions. *Cognitive Linguistics*. 1993. Vol. 4. №1. P. 1-38.

The given article is aimed at characterizing the linguocognitive characteristics of contextual synonyms on the basis of medical discourse appertaining to the theory of mental spaces, conceptual theory of metaphor and integration.

Key words: contextual synonyms, concept, conceptualization, cognition.

Отримано: 15.11.2021

О. В. Нешута, аспірантка кафедри германських мов і зарубіжної літератури

ОБРАЗ РОСІЙСЬКОЇ ІСТОРІЇ І КУЛЬТУРИ В РОМАНІ ДЖУЛІАНА БАРНСА «ШУМ ЧАСУ»

Мета статті – визначити специфіку образу Росії в романі Джуліана Барнса «Шум часу». В статті проведено загальний огляд образу Росії в романі британського письменника, продемонстровано, як автор створює образ Росії на рівні політичного, культурного та побутового дискурсу. В результаті доведено, що образ Росії будується на підставі національних міфів та стереотипів, а також на творах класичної російської літератури.

Ключові слова: Джуліан Барнс, образ Росії, постмодернізм, роман, інтертекстуальність.

Драматичний досвід Росії неодноразово ставав об'єктом уваги англійської художньої літератури. Зокрема, питанню про те, якою бачать Росію британські письменники, присвячені статті О.Г. Сидорової («Великий терор» у сучасному британському романі») [2], Л.Ф. Хабібуліної («Образ Росії в романі Д. Френсіса «Попередній заїзд») [4]. Безумовно, існують і згадки про те, що Росія відіграє значну роль у творчості Джуліана Барнса, і як приклад можна навести роботу Т.Г. Теличко («Шум» і «музика» в романі Барнса «Шум Часу») [3]. Однак докладно ця тема не розглядалася, і тим більше дослідники не приділяли уваги тому, як образ Росії вписується в контекст постмодерністських романів. Також вбачаємо необхідність узагальнити та зробити певні висновки про бачення Дж. Барнса російської культури та історії.

У сучасній англійській літературі Джуліан Барнс – один із найяскравіших представників постмодернізму. «Хамелеон британської літератури», так назвала його журналістка Міра Стаут: «Як тільки ви намагаєтесь дати йому визначення, він знову змінює колір» [1, с.26].

Остання з написаних Джуліаном Барнсом книг «Шум часу» («The Noise of Time», 2016) вже заслужила широкий читацький успіх та отримала низку позитивних рецензій. У романі письменник змальовує життя відомого радянського композитора Д.Д. Шостаковича, а точніше, три центральних, на думку автора, епізоди його біографії, що є визначальними у взаєминах художника з владою: 1936-1937 рр. – час появи розгромної статті «Сумбур замість музики» в газеті «Правда», в якій було вказано на антинародну сутність опери Шостаковича «Леді Макбет Мценського повіту», а його самого оголошено ворогом народу; 1948-49 рр. – участь композитора за дорученням Сталіна у Всесвітньому конгресі діячів науки та культури на захист миру, що проходив у Нью-Йорку; 1960 р. – вимушений вступ до партії і офіційне визнання: він стає Головою Союзу композиторів РРФСР і лауреатом численних державних премій. Кульмінаційним моментом кожного епізоду є «розмова з владою», а решта змісту роману є фрагментарною і хаотичною.

Аналізуючи будь-який твір автора-постмодерніста, не можна не відзначити і таку важливу текстову категорію, як інтертекстуальність. Звертаючись до «російської теми», Барнс вводить в біофікційну оповідь широкий аллюзивний пласт, пов'язаний із російською та радянською літературою та мистецтвом. Власне, сама назва роману – «Шум часу» – відсилає до однойменної збірки есе Осипа Мандельштама (1925), написаної у жанрі автобіографічної прози. У свою чергу робота Мандельштама відсилає до метафори Олександра Блока «музика часу». Також інтертекстуальний зв'язок з російською літературою проявляється в цитуванні російської класичної літератури – Пушкіна, Гоголя, Чехова, і радянської Пастернака, Євтушенка, Солженіцина.

Розповідаючи про життя Дмитра Шостаковича, Джуліан Барнс проявляє себе як знавець історії та культури Росії. По-перше, розповідь надзвичайно точна з історичної

точки зору: безліч дат, імен, подій. По-друге, деякі російські крилаті вислови дослівно перекладені англійською мовою, що говорить про знайомство Барнса і з цим пластом культури: «the engineers of human souls» («Інженери людських душ»), «knew much as a pig knows about oranges» («розбирається як свиня в апельсинах») [5].

Отже, опис Росії в романі, який складається з трьох частин, відбувається у трьох дискурсах: політичному, побутовому та культурному.

На рівні політичного дискурсу важливим є те, що Джуліан Барнс згадує не лише Йосипа Сталіна, а й багатьох інших представників влади, наприклад Закревського: «Power's name was Zakrevsky, and Power, as it expressed itself to people like him in Leningrad, resided in the Big House. Many who went into the Big House on Liteiny Prospekt never emerged again» («У влади було ім'я – Закревський; і Влада ця, в тому вигляді, у якому являла себе громадянам на зразок Дмитра Дмитровича, мешкала у Великому домі. Багато хто потрапляв у Великий Дім на Ливарному проспекті і більше не повертався») [5]. Тут ми бачимо тісне переплетення концептів влади та тиранії, тобто перед нами не розумна та лояльна влада, а жорстока та деспотична. І єдиний спосіб боротися з цією тиранією, як стверджує головний герой, – іронія.

Змальовуючи побутовий світ радянської Росії, Джуліан Барнс звертається до опису деяких звичок, гендерних стереотипів, які були властиві громадянам Радянського Союзу. Перший із таких стереотипів пов'язаний із образом чоловіка як здобувача. Другий гендерний стереотип пов'язаний із думкою про те, що в Радянському Союзі було набагато більше жінок, ніж чоловіків, та й за силою характеру вони не поступалися останнім. Розповідаючи про уклад побуту, Джуліан Барнс зазначає: «Mother, daughter-in-law, granddaughter: three generations of women. Such households were increasingly common in Russia these days» («Мати, невістка, онука: три покоління жінок. У Росії все більше ставало таких сімей») [5]. У цьому випадку варто пояснити, що такий спосіб життя, дійсно, був типовим для Радянського Союзу післявоєнного часу, коли багато чоловіків загинули на полі бою, і жінки були змушені забезпечувати сім'ю і взагалі виконувати ті функції, які вважаються чоловічими.

Більш того, Джуліан Барнс цитує вирази, які використовуються або використовувалися в Радянському Союзі для опису повсякденних ситуацій. Так, наприклад, він пише: «The best bird is the sausage, as they said in Ukraine» («Немає на світі кращої птиці, ніж свиняча ковбаса, як кажуть українці») [5]. Даний приклад містить згадку про Україну, яка на той момент була частиною радянського життя.

Висновки. Образ Росії в романі «Шум часу» створювався британським письменником з урахуванням основних положень постмодернізму. Так, наприклад, суперечливість радянської Росії показано в контексті постмодерної ідеї

хаосу. Роман «Шум часу» демонструє, як англійський письменник пройшов шлях від іноземця, який трохи знає про Росію, до справжнього експерта, який вивчав Сталінську епоху і зміг вписати отримані знання у контекст постмодерністського роману. «Шум часу» створює всебічний образ Росії, що охоплює різні аспекти життя – історичну та політичну ситуацію, повсякденність та культуру.

Список використаних джерел:

1. Кожин В. Статті о современной литературе. Москва: Советская Россия, 1990. 544 с.
2. Сидорова О.Г. «Большой террор» в современном британском романе. *Известия Уральского федерального университета. Серия «Гуманитарные науки»*. 2017. Т. 19. №4 (169). С. 161-175.
3. Теличко Т.Г. «Шум» и «музыка» в романе Д. Барнса «Шум времени». *Практики и интерпретации: журнал филологических, образовательных и культурных исследований*. 2017. Т. 2. №4. С. 94-105.

4. Хабибуллина Л.Ф. Образ России в романе Д. Фрэнсиса «Предварительный заезд» (1978). *Вестник Татарского государственного гуманитарно-педагогического университета*. 2009. №1 (16). С. 98-102.
5. Barnes J. The Noise of Time. URL: https://royallib.com/book/Barnes_Julian/the_noise_of_time.html.

The purpose of the article is to determine the specifics of the image of Russia in Julian Barnes' novel «Noise of Time». The article provides an overview of the image of Russia in the novel by a British writer, demonstrates how the author creates the image of Russia at the level of political, cultural and domestic discourse. As a result, it is proved that the image of Russia is based on national myths and stereotypes, as well as on the works of classical Russian literature.

Key words: Julian Barnes, image of Russia, postmodernism, novel, intertextuality.

Отримано: 15.11.2021

УДК 821.791

О. В. Паламар, аспірантка кафедри германських мов та зарубіжної літератури

КІНЕМАТОГРАФІЧНІ ПРИЙОМИ В РОМАНІ В. НАБОВОКА «ЛОЛІТА»

У статті розглянуто один із аспектів романної творчості В. Набокова, а саме: функціонування кінематографічних прийомів у романі «Лоліта». Проаналізовано та виявлено особливості функціонування монтажного прийому, техніки кадрування та поетики візуальності.

Ключові слова: кінематографічний прийом, В. Набоков, монтаж, кадрування, поетика візуальності.

Кінематограф віддзеркалюється у літературі по-різному. Одним із аспектів такого відбиття є навмисне чи ненавмисне застосування кінематографічного прийому в літературному творі, коли, як наслідок, відбувається синтез мистецтв – літератури та кіно. Зокрема, модерністській поезії притаманне запозичення технічних та виражальних засобів кіно, аби розширити та увиразнити художнє слово. Для художнього тексту В. Набокова характерне застосування кінематографічних прийомів, яке оприявнюється не тільки через опис кіно-явищ чи кіно-елементів, але через функційний, естетичний і смисловий вплив на текст і, відповідно, на те, як цей текст сприймається читачем.

Питання кінопоетики та – вужче – питання вживлення і функціонування кінематографічного прийому в літературі досліджується часто, адже кіно та література постійно перетікають одне в одного. Почасті літературознавці, так само як і кінознавці, привертають увагу до поняття кінопоетики (О. Бульбачинська), вродженої та штучної кінематографічності (А. Мазурак), фактури кіно в композиції художнього твору (О. Пуніна) etc. Так, питання кіномедіальності як елемента поетики в творчості В. Набокова розглядає Д. Герченова; явище просторової кінореальності в романі «Смех в темноті» аналізує А. Демішина, а функціонування кінематографічних прийомів у романах «Смех в темноті» та «Камера обскура» досліджує Є. Беспалова.

Найчастіше питання кінематографічності художнього тексту в творчості В. Набокова вивчається на основі роману «Камера обскура» чи його англомовної інтерпретації, написаної самим автором, під назвою «Laughter in the Dark» («Сміх у темноті»). Вважаємо, що це очевидно та закономірно, адже твір створений у 1932 р., у період бурхливого розвитку кінематографу, має кінематографічну доміную в сюжеті та композиції, а також жанрово дефініюється як кінороман. Проте слід зауважити, що кінематографічні прийоми В. Набоков використовує й у інших творах,

як-от у «Лоліті». Йдеться насамперед про використання монтажного принципу, техніки кадрування, візуалізації як кінематографічних прийомів у літературному тексті. У цій статті ми прагнемо висвітлити особливості їх оприявлення у художній структурі набоковського роману.

Щодо поетики візуальності, то Г. Ключек маркує таке: «Поетика візуальності кіно значно краще осмислена за поетику візуальності художньої літератури; через те підхід до художньо-літературного тексту з кодами, розробленими у кінопоетиці, дає змогу відчутно підвищити ефективність розгадки та пояснення секретів його візуальності, а значить, і секретів художності» [1, с.25]. Р. Янгіров пише про так званій «генетичний зв'язок» оптики В. Набокова з кінематографом та зауважує на вербалізації ним фільмових ефектів, на кшталт екранного ритму, паралельного та перехресного монтажу, гри планів та світлотіней, несподіваних ракурсів погляду автора, виразних, подібних до титрів, діалогів персонажів і прийомів руху камери [5, с.399]. Так, у набоковському тексті простежується концентрована візуальність, яка спрямована на максимально точну трансляцію художніх образів.

У «Лоліті» підтверджується позиція В. Набокова, що сприйняття реальності – це чудо зору, а свідомість – оптичний інструмент. Зоровий образ, як і в кінематографі, є первинним для письменника, тож він пише про здатність створювати образи ніби в «лабораторії мозку», як-от образ Аннабелли – «медового оттенка кожа, тоненькие руки, подстриженные русые волосы, длинные ресницы, большой яркий рот» [3, с.18]. Це своєрідна «офтальмологічна поетика» (В. Колотаєв), коли автор з гіперточністю візуалізує оптичні образи так, як вони здатні відтворюватися за допомогою технічних прийомів «кіноока»: «[...] на тёмной внутренней стороне век объективное, оптическое, предельно верное воспроизведение любимых черт: маленький призрак в естественных цветах (и вот так я вижу Лолиту)» [3, с.19].

Кадрування та монтаж можна застосувати у кожному літературному творі, адже будь-який текст можливо розбити на кадри та монтажні фрази, що й відбувається у випадку з екранізацією. За С. Ейзенштейном, монтаж є тим принципом, за яким «шматки стрічки складаються у картину» та витворюють цілісний художній образ [4, с.62]. Так, видається суттєвим наголосити, що існує відмінність між кінематографічним монтажем і канонами літературного поєднання епізодів. У романі В. Набокова «Лоліта» через прийом монтажу реалізується виразність епізоду й осмислюються зображені події. Так, часто подибуємо чергування загального та детального планів у кадрі, як-от у епізоді першої зустрічі Гумберта з Лолітою, коли від загального плану відбувається різкий перехід до детального: «и с камышового коврика на веранде, из круга солнца, поворачиваясь на коленях ко мне, моя ривьерская любовь внимательно на меня глянула поверх тёмных очков» / «те же тонкие, медового оттенка руки, та же шелковиста, гибкая спина, та же русая шапка волос. Чёрный в белую горошинку платок...» [3, с.54].

У сцені показу будинку автор використовує монтажний прийом для створення динаміки, яка увиразнює контраст між швидким і байдужим спогляданням Гумбертом кімнат і вповільненим і зацікавленим зосередженням на образі Лоліти. Так, наприклад, у одній фразі В. Набоков монтує три місця дії, досягаючи ефекту скороминучості та розмитості: «я неохотно последовал за ней на нижний этаж; прошли через прихожую и через кухню, находящуюся на правой стороне дома...» [3,

с.54]. Таким чином, автор веде за собою читача, привертаючи його візуальну свідомість до конкретних деталей.

Отже, у романі В. Набокова «Лоліта» вдалося виявити елементи поетики візуальності, а також кінематографічні прийоми, як-от кадркування, чергування планів, монтаж. При чому письменник не тільки задіює технічні прийоми кіно у романі, але й олітературнює їх, увиразнюючи художній текст.

Список використаних джерел:

1. Ключек Г. Поетика візуальності Тараса Шевченка: монографія. Київ: Академвидав, 2013. 256 с.
2. Покулевська А. Елементи кіномови в поетиці літературного твору: дис...канд. філол. наук. Кіровоград, 2013. 197 с.
3. Набоков В. Лолита. Санкт-Петербург: Азбука, 2019. 448 с.
4. Эйзенштейн С. Избранные произведения в шести томах. Т. 2. Москва: «Искусство», 1964. 568 с.
5. Янгиров Р. «Чувство фильма»: Записки о кинематографическом контексте в литературе русского зарубежья 1920-1930-х годов. «Империя Н. Набоков и наследники»: сб. статей / под ред. Ю. Левинга, Е. Сошкина. Москва: НЛЮ, 2006. 544 с.

The paper analyses one of the cinematic aspects of V. Nabokov's novel, namely: the functioning of cinematic techniques in the novel «Lolita». There are considered peculiarities of functioning of film editing technique, framing technique, and poetics of visuality.

Keywords: cinematographic reception, V. Nabokov, film editing, framing, poetics of visuality.

Отримано: 15.11.2021

УДК 821.111(73).09

В. В. Чорноконь, аспірантка кафедри германських мов і зарубіжної літератури

ОСОБЛИВОСТІ НАРАТИВНОЇ СТРУКТУРИ РОМАНУ Ф. С. ФІЦДЖЕРАЛЬДА «ВЕЛИКИЙ ГЕТСБІ» В КОНТЕКСТІ ПОЕТИКИ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

У статті розглядаються особливості модерністської поетики невизначеності ХХ століття на прикладі роману Ф.С. Фіцджеральда «Великий Гетсбі», акцентується увага на індивідуальному стилі письменника.

Ключові слова: Френсіс Скотт Фіцджеральд, поетика, невизначеність, модернізм, сюжет, наратив.

З самого відкриття Америки цю країну асоціюють з безмежними можливостями, так званою «американською мрією», яка стала темою творчості багатьох письменників США. ХХ століття в Америці – це час шаленого розквіту, зростання добробуту і водночас гоніння за багатством, крах ідеалів, холодний прагматизм.

Промислове піднесення 20-х рр. у США покращило економічне становище різних прошарків населення, хоча й далеко не всіх. Пропаганда, преса, урядовці стверджували, що країна вийшла на шлях безкризового розвитку, знайшла рецепт «вічного процвітання», а отже, кожний, хто невпинно працює, може стати багатим. Країну охопила лихоманка своєрідного «грошового божевілля» – усі та на усьому намагалися «робити гроші». Люди ризикували своїми останніми заощадженнями на фондових біржах з надією швидко розбагатіти. У країні процвітала не тільки економіка, але й хабарництво, рекет, торгівля наркотиками, злочинність, діяв «сухий закон», проте споживання алкоголю збільшилося в декілька разів. У багатьох барах нелегально продавалися спиртні напої [2, с.14-18].

Саме в цей період «несамовитих двадцятих», який один американський критик охарактеризував «настільки ж драгівливим, наскільки і цікавим, дурним і глибоким одночасно, повчальним і абсурдним» [1, с.193], або ж

«вік джазу», назва якого буде запозичена зі збірки оповідань Ф.С. Фіцджеральда «Казки віку джазу» і буде написано роман «Великий Гетсбі». Ще за життя письменника критики назвуть цей роман найкращим у його доробку, пізніше включатимуть його до рейтингів «найкращих книг», один з яких він очолить [7].

На перший погляд, у ньому немає епічного простору, розвиненого сюжету та широкого кола героїв, проте це не применшує його «художньої значущості». Мова твору багата на синоніми і антоніми, частими є повтори «ключових слів» у різних контекстах, використовуються численні порівняння і метафори при описі різних ситуацій і персонажів. Одним із головних героїв, і оповідачем, є тридцятирічний Нік Каррауей, уродженець Середнього Заходу, син поважаних батьків, випускник престижного університету, учасник Першої світової війни. У повоєнний час (1922 р.) він приїздить до Нью-Йорка вивчати банківську справу, хоча у глибині душі мріє про письменництво [4, с.179]. Оце й усе, що читачу відомо про нього. У творі відсутній опис зовнішності героя, немає даних про його дитинство, немає інформації про його взаємини з родиною, лише натяки: «Я належу до заможної родини... Каррауей – це, власне, цілий клан...» [3, с.7], «Мої численні тітки й дядьки обговорювали це питання...» [3,

с.7], «Батько погодився протягом року оплачувати мої рахунки...» [3, с.8]. Герой оповитий таємничістю, пустотами біографії, невизначеністю, яку читач має заповнити сам, витягнути з тіні минуле і майбутнє. Завдяки Ніку ми втягуємось в життя американських багатіїв, він – двоюрідний брат Дейзі Б'юкенен, однокласник Тома Б'юкенена та новий сусід і друг Джея Гетсбі.

Джей Гетсбі – герой, життя якого з самого початку покрите ореолом загадковості, лише поступово виринають фрагменти з минулого і теперішнього. Таємничість героя породжує дивні плітки, якими облутано його ім'я: вбивця, німецький шпигун, племінник генерала Гінденбурга. Навіть перші його зустрічі з читачами на сторінках роману нічого не прояснюють, а, навпаки, додають флеру: він відрекомендовується випускником Оксфордського університету, але при розмові старанно добирає слова; нібито є багатим спадкоємцем, але походження невідомого [5, с.109]. Все його багатство було на очах у всіх, але його особисте життя приховане від людських очей. Він влаштовує розкішні вечірки, на яких сам ніколи не буває. Автор опосередковано натякає, що Гетсбі просто не вміє триматися в суспільстві. І хоча з часом завіса таємничості піднімається, і ми дізнаємося, що все життя він любив лише одну людину, був відданий тільки їй, і все, що він робив, було для того, щоб завоювати прихильність Дейзі, та це лише штрихи до його портрету. Ф.С. Фіцджеральд змушує читача самостійно заповнити ці пробіли, зрозуміти героя. Видавець Макс Перкінс, прочитавши рукопис, надісланий автором з Парижа, порадив чіткіше окреслити постать головного героя, на що Фіцджеральд відповів йому: «Дивно, але розпливчастість, притаманна Гетсбі, виявилася саме тим, що потрібно...» [6, с.162-163].

Кохана Гетсбі – Дейзі Б'юкенен, дружина Тома Б'юкенена, теж не має чіткого портрету. «Дейзі мала смутне, гарне обличчя, осяяне яскравими очима й яскравими жагучими устами, але чоловікам, які захоплювалися нею, найважче було забути звабу її голосу – ту його милозвучну владність, той тихий придих: «Чуєш?» – немов відлуння великої втіхи, якої вона щойно зазнала, і обіцянка втіхи ще більшої, яка чекає попереду» [3, с.17]. Чуючи її: «Наш Том стає мислителем. Він читає різні

мудрі книжки з довжелезними словами» [3, с.23] – читач уявляє недалеку, фальшиву і байдужу особу. І якщо в минулому Дейзі з часом стає менше «білих плям», то її майбутнє – суцільна невизначеність, адже після дорожньо-транспортної пригоди вона просто зникає в нікуди.

Отже, Ф.С. Фіцджеральд вдається до новаторства в сюжеті і наративі – відмовляється від традиційної структури образу персонажу, залишає «невизначені місця». Його оповідач в більшій мірі свідок, спостерігач, ніж учасник подій, що лише спрямовує читача до певних висновків. Завдяки цьому кожен читач має змогу самостійно створити портрет героя, збудувати його життєвий шлях. Такий прийом є одним із центральних прийомів в модерністській літературі ХХ століття.

Список використаних джерел:

1. Давиденко Г.І. Історія зарубіжної літератури ХХ століття: [навч. посібник]. Київ: Центр учбової літератури, 2007. С. 177-183; 209-218.
2. Сич О.І. Сполучені Штати Америки в міжвоєнний період (1919-1939 рр.): навчальний посібник. Чернівці: Рута, 2003. 45 с.
3. Фіцджеральд Ф.С. Великий Гетсбі. Харків: Фоліо, 2019. 283 с.
4. Анастасьєв Н.А. Американцы. Москва: РИК «Культура», 2003. 432 с.
5. Каталов П. История американской литературы ХХ в. Санкт-Петербург: Азбука-классика, 2005. 149 с.
6. Фіцджеральд Ф.С. Из писем. *Вопросы литературы*. 1971. №2. С. 162-163.
7. Book awards: Radcliffe Publishing Course Top 100 Novels of the 20th Century. URL: <https://www.librarything.com/bookaward/Radcliffe+Publishing+Course+Top+100+Novels+of+the+20th+Century>.

This article deals with the features of the XX century modernistic poetics of uncertainty in the work of Francis Scott Key Fitzgerald's «The Great Gatsby», focusing on the writer's individual style.

Key words: Francis Scott Key Fitzgerald, poetics of uncertainty, modernism, plot, narrative.

Отримано: 15.11.2021

УДК 77(477.43-21)«186/191»

Д. С. Бабюк, аспірант кафедри всесвітньої історії

ФОТОГРАФІЧНІ МАЙСТЕРНІ КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті автор проаналізував зародження і становлення фотомистецтва на Поділлі у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття, зокрема у губернському центрі – Кам'янці-Подільському. За допомогою статистичних даних, різноманітних друкованих видань (мемуари, газети) та приватних архівів автору вдалось дослідити історію виникнення та становлення фотографічної справи міста Кам'янця-Подільського.

Ключові слова: Кам'янець, фотографія, фотографічна майстерня, фотограф, історія.

За період свого існування фотографія міцно увійшла в наше повсякденне життя. За допомогою фотографії було зроблено багато важливих відкриттів, які збагатили науку в найрізноманітніших галузях людського пізнання. Важливу роль відіграє фотографія у формуванні свідомості людей, поширенні знань, культури. Вона є вагомою складовою нашого життя, частиною різноманітних соціальних ритуалів і оператором зримого, впливає на формування звичок візуального сприйняття, стереотипів, світогляду людини.

Окремі аспекти проблем розвитку фотографічної справи у Кам'янці-Подільському в другій половині ХІХ-ХХ ст. висвітлювались у працях, та публікаціях вчених і дослідників, серед яких А. Паравійчук, А. Прусевич, Г. Осетрова, Д. Бабюк, І. Паур, І. Підгурний, Н. Урсу, О. Будзей, Ю. Гаштецький та ін. Спеціальні дослідження про місце і роль фотографії в соціокультурному житті міста Кам'янця-Подільського у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття не було предметом спеціальних досліджень.

Офіційною датою винаходу фотографії став 1839 рік, коли відомий французький фізик і астроном Домінік Франсуа Араго доповів на засіданні Паризької Академії наук загальні принципи дагеротипії, винайденій Луї Жаком Манде Дагером у 1835 році [11]. Назву «фотографія» було обрано як наймилозвучнішу з декількох [3].

Першим українським містом, де з'явилася фотографія, був Львів у 1839 р. У Києві та Одесі перші фотографічні майстерні з'явилися в першій половині 1840-х, у Харкові – 1858 року, Миколаєві – 1868 року [11].

Перші відомості про кам'янецьку фотографію з'являються у 1859 році. Саме тоді з Одеси до Кам'янця приїздить та влаштовує свою фотографічну студію Ю. Кордиш. У приватному архіві Галини Вишневської зберігається найранніше датоване фото, зроблене 20 травня 1859 року у Кам'янці в фотографічній майстерні Ю. Кордиша [22].

12 грудня 1859 року газета «Подільські губернські відомості» сповістила, що до міста проїздом з Парижу завітав фотограф Маркевич із своєю нововинайденою машиною, яку він привіз із собою. З її допомогою було зроблено два знімки краєвидів міста, які були опубліковані у «Пам'ятній книзі Подільської губернії на 1859 рік» [4]. Наступну згадку про фотографічну діяльність в місті знаходимо в газеті «Санкт-Петербурзькі вестники» від 6 лип-

ня 1866 року, де вказується, що в місті діяло вже 4 фотографічних заклади, одне з яких мало назву «Русская фотография» [24]. Про власників інших фотографічних закладів не маємо жодних інших даних. У 1868 році Ю. Кордиш переїхав до Києва, а свою студію залишив на свого помічника В. Загурського [5]. У 1869 році в місті відчинив свою студію А. Фогелевич, а у 1870-му – пруський підданий А. Енгель. У 1871 році М. Грейм викупив фотографічну студію у Ю. Кордиша, де також заснував свій фотографічний заклад [23].

Згідно статистичних видань, в різні роки у м. Кам'янці-Подільському працювало: 1891 р. – 2 фотографи (М. Грейм та А. Енгель) [1, с.42], 1892 р. – 2 фотографи (М. Грейм та А. Енгель) [2, с.50], 1893 р. – 5 фотографів [25; с.233], 1894 р. – 5 фотографів (М. Грейм, А. Жилінський, Ф. Кодеш, А. Енгель, М. Молчанов) [7], 1895 р. – 5 фотографів (М. Грейм, А. Жилінський, Ф. Кодеш, А. Енгель, М. Молчанов) [21, с. 108], 1897 р. – 5 фотографів [12], 1898 р. – 5 фотографів [28, с.175], 1899 р. – 4 фотографи (М. Грейм, А. Жилінський, Ф. Кодеш, А. Енгель) [8, с. 658], 1900 р. – 5 фотографів [13], 1901 р. – 5 фотографів [14], 1902 р. – 3 фотографа (М. Грейм, Ф. Кодеш, А. Енгель) [9, с.1350], 1903 р. – 6 фотографів [15], 1904 р. – 7 фотографів [16], 1906 р. – 7 фотографів [17], 1907 р. – 9 фотографів (С. Гіллер, М. Грейм, А. Міллер, Федір та Франц Кодеш, К. Розенберг, А. Садкер, Август та Марк Енгель) [6, с.482], 1908 р. – 8 фотографів [18], 1909 р. – 7 фотографів [20, с.145], 1912 р. – 9 фотографів (С. Гіллер, М. Грейм, А. Міллер, Федір та Франц Кодеш, К. Розенберг, А. Садкер, Август та Марк Енгель) [10, с. 3186], 1911 р. – 8 фотографів [19], 1913 р. – 7 фотографів (С. Гіллер, М. Грейм, А. Демченко, Ф. Кодеш, А. Генігсман, В. Стиртинський, А. Фейдер) [26, с.916].

У ході досліджень автор висуває припущення наявності явних помилок у статистичних даних. Наприклад, станом на 1913 рік фотограф М. Грейм вже помер, але він ще досі фігурує в списках. Натомість є дані, що у студії М. Грейма в цей час працював вже Маркушевський [29]. Фотографи Федір Кодеш та Марк Енгель – скоріш за все Емілія Кодеш та Карл Енгель (останній працював помічником у М. Грейма). В. Стиртинський ймовірно Вітольд Струтинський. Також у статистичні дані

не увійшли такі фотографії та ательє: 1910 р. – Й. Броднер, 1912 р. – «Радій» під керівництвом Ш. Зінковського, 1913 р. – Ш. Міллер та Е. Кодеш [23].

Автором статті було складено список фотографічних майстерень і ательє, які працювали у місті Кам'янці-Подільському за період з 1859 по 1917-і рр. Згідно цього дослідження, в місті за означений період часу діяло близько 25 фотографів (Й. Броднер, Ш. Міллер, М. Грейм, С. Гіллер, Б. Гиков, І. Глембоцький, С. Голеневич, А. Демченко, Ю. Кордиш, Ф. Кодеш, Е. Кодеш, І. Кржемінський, А. Жилінський, А. Енгель, Маркушевський, М. Молчанов, А. Міллер, К. Розенберг, А. Садкер, Й. Седлячек, В. Струтинський, А. Фейдер, А. Фогелевич, Л. Раковський, В. Загорський) та 6 фотографічних ательє («Радій» під керівництвом Ш. Зінковського, два заклади «Русская фотография» у різні роки, «Военная фотография», «Макарт» під керівництвом Е. Генігсмана та «Рембрант») [3]. Польські дослідники подають також ще прізвище Хубера, який ймовірно працював фотографом у Кам'янці-Подільському [27].

Звичайно, дана стаття не дає ствердної відповіді на те, скільки ж фотографів насправді працювали у Кам'янці-Подільському у період з 1859 по 1917 роки. Фотографічні заклади не завжди враховувались у статистичних даних, на відміну від друкарень. Деякі ательє працювали менше року, тому статистика їх теж не враховувала. Варто відмітити, що статистичні видання виходили з певними паузами в кілька років та також могли містити помилки. У державному архіві Хмельницької області знаходиться фонд 228 (канцелярія подільського губернатора), який міг би пролити світло на дану проблематику. Всі фотографії, згідно тогочасного законодавства, були зобов'язані писати прохання на ім'я губернатора на дозвіл займатися фотографічною діяльністю. У цьому проханні мали б бути також і біографічні відомості прохачів. На жаль, цей фонд майже повністю згорів у 2003 році, а до того моменту тема фотографічної діяльності у Кам'янці-Подільському не досліджувалась.

Список використаних джерел:

1. Адреса должностных лиц, правительственных учреждений и частных фирм, находящихся в г. Каменец-Подольске и Должностных лиц учреждений Министерства Внутренних Дел в уездах Подольской губернии. Каменец-Подольск, 1891.
2. Адреса должностных лиц, правительственных учреждений и частных фирм, находящихся в г. Каменец-Подольске и Должностных лиц учреждений Министерства Внутренних Дел в уездах Подольской губернии. Каменец-Подольск, 1892.
3. Бабюк Дмитро. Кам'янецькі фотографії кінця XIX – поч XX століття. URL: <http://dmytro-babyuk.livejournal.com/2378.html> (дата звернення: 25.10.2021).
4. Будзей Олег. Перші фотографії Кам'янця URL: <http://podolyanin.com.ua/history/6255/> (дата звернення: 21.10.2021).
5. Будзей Олег. Піонери кам'янецької фотографії URL: <http://podolyanin.com.ua/history/3382/> (час звернення до ресурсу: 10.10.2021).

6. Весь Юго-Западный край. Справочная книга. Киев, 1907.
7. Все фотографы и фотоателье Российской Империи. 1-е января 1894 года URL: <http://fototikon.blogspot.com/-2016/05/1894-russian-imperial-photoatelier.html> (дата звернення: 25.12.2020).
8. Вся Россия. Адрес-календарь Российской Империи. Т. 1. Издание А. С. Суворина, 1899.
9. Вся Россия. Адрес-календарь Российской Империи. Т. 1. Издание А. С. Суворина, 1902.
10. Вся Россия. Адрес-календарь Российской Империи. Т. 1. Издание Я. П. Крюкова, 1912.
11. Грушицька І. Б. Розвиток фотографії в Україні URL: http://istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=/page/issues/41/53.pdf (дата звернення: 20.09.2021)
12. Обзор Подольской губернии за 1897 год. Каменец-Подольский: Губ. тип., 1898. 207 с.: [табл. 2]
13. Обзор Подольской губернии за 1900 год. Каменец-Подольский: Губ. тип., 1901. 230 с.: [табл. 2]
14. Обзор Подольской губернии за 1901 год. Каменец-Подольский: Губ. тип., 1902. 215 с.: [табл. 2]
15. Обзор Подольской губернии за 1903 год. Каменец-Подольский: Губ. тип., 1904. 196 с.: [табл. 2]
16. Обзор Подольской губернии за 1904 год. Каменец-Подольский: Губ. тип., 1905. 188 с.: [табл. 2]
17. Обзор Подольской губернии за 1906 год. Каменец-Подольский: Губ. тип., 1907. 176 с.: [табл. 2]
18. Обзор Подольской губернии за 1908 год. Каменец-Подольский: Губ. тип., 1909. 160 с.: [табл. 2]
19. Обзор Подольской губернии за 1911 год. Каменец-Подольский: Губ. тип., 1912. 171 с.: [табл. 9]
20. Памятная книжка Подольской губернии на 1911 год. Ч. III. Отдел статистический. Составил В. В. Филимонов. Каменец-Подольск: Типография Подольского губернского правления, 1911.
21. Подольский адрес-календарь. Составил В. К. Гульдман. Издание Подольского губернского статистического комитета. Каменец-Подольск, 1895. С. 108
22. Приватний архів Галини Вишневіської
23. Приватний архів Олександра Подоніцина
24. Санкт-Петербургские ведомости. 1866. 6 липня. С. 1-2
25. Сецинский Е. Город Каменец-Подольск. Киев, 1895.
26. Ярошевич А., Довнар-Запольский М. Весь Юго-Западный край. Справочная книга и адресная книга. Киев, 1913.
27. Calikowska M., Krasinska-Kencka E., Pietrzak A. Kresy wschodnie dawnej Rzeczypospolitej. Katalog pocztówek. Warszawa, 2001.
28. Garztecki Juliusz. Mistrz zapomniany. Krakow, 1972.
29. Prusiewicz A. Kamieniec-Podolski. Odesa, 1912.

In the article, the author analyzes the origin and formation of photography in Podillya in the second half of the XIX – early XX century, in particular in the provincial center – Kamyanets-Podilsky. With the help of statistical data, various printed publications (memoirs, newspapers) and private archives, the author was able to explore the history of the origin and formation of the photographic business of the city of Kamianets-Podilskyi.

Key words: Kamenets, photography, photography workshop, photographer, history.

Отримано: 15.11.2021

БРИТАНСЬКА ДИПЛОМАТІЯ ТА ПОРАЗКА СЕРБІЇ У ПЕРШІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ (1915 р.)

У роботі висвітлено сербський напрям британської зовнішньої політики в контексті розгрому Сербії восени 1915 р. Проаналізовано шляхи, якими Foreign Office намагалися убезпечити Сербію від військової поразки, причини, які призвели до краху цих намагань, та фактори, що на них впливали: дипломатичні маневри із залученням до війни Болгарії, Греції та Румунії, ситуацію на фронтах.

Ключові слова: Велика Британія, Сербія, Перша світова війна, Салонікський фронт

Одним із важливих об'єктів британської зовнішньої політики на Балканах в роки Першої світової війни була Сербія. Тим не менше, це не змогло врятувати її від розгрому Центральними державами восени 1915 р. З'ясування дій британської дипломатії у тій ситуації дозволить вивчити цінний досвід та зрозуміти причини, які призвели до поразки зусиль Foreign Office в боротьбі за свого єдиного союзника на Балканах.

Британо-сербські взаємини в 1915 р. частково ставали об'єктом дослідження в межах ширших тем (військова історія Першої світової війни – Г.Б. Ліддел-Гарт [9], М. Ковіч [8], історія дипломатії – С. Дагган [6]).

Мета статті – простежити сербський напрямок британської дипломатії та визначити, чому її було недостатньо для порятунку Сербії восени 1915 р.

До кінця 1914 р. сербській армії вдалось визволити територію країни, окуповану австро-угорським військом. Однак станом на початок 1915 р. Сербія, що зазнала попередніх важких втрат та переживала епідемію тифу, опинилась перед загрозою розгрому й очевидно більше не була здатною чинити опір. Не вистачало живої сили, матеріальних ресурсів, інфраструктури, фортифікацій для спротиву в разі нового наступу Центральних держав [12, с.1]. Водночас, протиборчі сторони, жодній з яких не вдалось отримати блискавичної перемоги в 1914 р., активізували дипломатичну боротьбу за сусідні нейтральні держави, а саме Болгарію, Грецію та Румунію.

Одним із важелів впливу на них, що були запропоновані британськими урядовцями, бачилася висадка військ на Балканах. Британське військове командування та політичне керівництво розглядало її як спосіб вплинути на позицію нейтралів [17, с.4]. Питання реалізації цього плану всерйоз розглядали на засіданнях War Committee вже в січні 1915 р., зокрема, взяли до уваги можливість залучення італійських та / або грецьких військ. Надалі, британське керівництво облишило цю ідею в силу нестачі своїх військ а також того, що напад ворогів на Сербію найближчим часом вони вважали малоймовірним. Іншим контраргументом стало небажання спровокувати Австро-Угорщину до наступу [16, с.1-3].

Ще один метод порятунку Сербії, який обрало британське керівництво (а також союзники Британії Росія та Франція), був суто дипломатичним, а саме – забезпечити щонайменше нейтралітет сусідів Сербії щодо неї шляхом домовленостей та поступок. Однак сербська сторона, зважаючи на свої втрати в Балканських війнах, була готова пожертвувати спірними територіями тільки в разі аналогічних компенсацій з боку її сусідів [11; 12, с.2].

Третім шляхом було залучення до війни на боці Антанти Греції. Зокрема, вже з перших днів війни дипломати Антанти використовували на переговорах союзний договір між Сербією та Грецією [17, с.5]. Остання, однак, під різними приводами відмовлялась від його виконання. Позиція Антанти була ускладнена й тим, що всередині Греції відбу-

валась внутрішньополітична боротьба між поборником нейтралітету королем Костянтином та прихильником приєднання до Антанти прем'єр-міністром Елефтеросом Венізелосом, що в кінцевому рахунку вилилась у розкол країни та ледве не громадянську війну [7, с.95-101].

Успіхи Дарданелльської операції та ефект, який вона справила, зумовили те, що Румунія, Болгарія та Греція «нашорошили вуха» та були вражені успіхами, яких досягли Союзники» [14, с.1-2]. З огляду на це, британське військове та політичне керівництво перенести увагу цілком на Протоки [13, с.6; 18, с.2]. Опрацьовані документи демонструють, що однією із цілей, яких Лондон бажав досягти за рахунок Дарданелльської операції, було вплинути на позицію держав Балкан, щоб вони залишились нейтральними або долучились до Антанти [10, с.2; 14, с.1-2; 15, с.4, 6].

Водночас, упродовж літа 1915 р. Foreign Office намагалися знайти компроміс в складних територіальних суперечках між Сербією та її сусідами, Болгарією та Грецією, щоб залучити останніх на свій бік. Британським дипломатам не вдалось досягнути поставленої мети, натомість, вони втратили дорогоцінний час [2, с.149-154; 7, с.95-101].

Провал Дарданелльської операції став невдачею не лише, власне, боротьби за Протоки і Константинополь, але і за Сербію. Війська та ресурси були направлені на Галліполі, в той час як Сербія (посол якої в Лондоні щонайменше в липні 1915 р. марно запитував про відправку британських сил [6, с.59]) залишилась сам на сам перед переважаючими ворожими силами. Болгарська політична верхівка, переконана поразками Антанти на Галліполі та Галичині, остаточно розвернулася в бік Берліну та Відня, а сербське керівництво, з огляду на жертви Сербії в Балканських війнах, не бажало йти на територіальні поступки на користь Софії, за рахунок яких вдалось б уникнути військового втручання Болгарії [1, с.70; 3, с.34, 42-43; 4, с.230-231].

Наприкінці літа британське керівництво вдалось до посліпних спроб виправити ситуацію. Знову було піднято питання про відправку військ до Салонік. Висадку у Салоніках почали розглядати як можливість «зберегти обличчя» після поразки в Дарданеллах – подати відступ з Галліполі як передислокацію військ до Сербії задля порятунку останньої. Фактично ж, експедиційні сили в Дарданеллах не мали в розпорядженні транспорту, достатнього для пересування маневрів у Сербії. Сумнівною була і здатність залізниці доправити їх із Салонік до фронту в Сербії [19].

20 вересня 1915 р. Болгарія, що раніше підписала таємний договір із Центральними державами, розпочала мобілізацію [5, с.471]. Грецька сторона, усвідомлюючи безнадійність Сербії, навідріз відмовилася виконувати союзний договір [3, с.90]. Не стала втручатись і Румунія, прем'єр-міністр якої Йонел Братіану заявив про нейтралітет своєї держави [20, с.1].

Тільки 5 жовтня 1915 р. в Салоніках висадилися французькі та британські війська, але занадто нечисленні, щоб врятувати становище [6, с.59]. Наступ австро-угорських сил на Сербію розпочався 6 жовтня [9, с.154], 13 жовтня зі сходу атакувала болгарська армія [6, с.57]. Останній вдалось відрізати шлях від Салонік до сербського війська, перш ніж сили Антанти могли б допомогти останній [9, с.154].

Подальші плани Британії щодо порятунку Сербії стосувались вже не стільки військових операцій (хоча й піднімалось питання і про висадку італійського війська у Албанії або Салоніках [22, с.3, 13-15]), як організації матеріальної допомоги залишкам сербської армії, що з великими втратами відступила до Албанії [21, с.5-6]. Для допомоги сербам було вирішено задіяти італійські кораблі, однак фактично, з огляду на контроль австро-угорським флотом Адріатики, італійці не вчинили жодних дій, і супроводжувати судна із продовольством для сербів у Албанії довелося британським та французьким кораблям [8, с.32].

Таким чином, британське військо та політичне керівництво цілком усвідомлювало загрозу, що нависла над Сербією в 1915 р. Однак жоден із кроків, здійснених Foreign Office в напрямі її порятунку, не приніс успіхів. Греція та Болгарія не стали йти на поступки заради Сербії, а військова експедиція в Салоніках була організована надто пізно. Спроба залучити на бік Антанти Болгарію та Грецію, з огляду на їх територіальні суперечки між собою та Сербією, виявилась невдалою і коштувала британським дипломатам часу. Провал Дарданелльської операції та інші поразки Антанти переконали нейтральні держави в тому, що їм або не слід втручатися у конфлікт, або варто підтримати блок Центральних держав. Як наслідок, Сербія, не отримавши суттєвої допомоги, була швидко розгромлена переважаючими силами супротивника.

Список використаних джерел:

1. Берти Ф. За кулисами Антанты. Дневник британского посла в Париже: 1914-1919: пер. с англ. / пер. и примеч. Е.С. Берловича. Москва; Ленинград: Гос. изд-во, 1927. 230 с.
2. Грачов А.Я. Метод підкупу в болгарській політиці Foreign Office (січень – вересень 1915 р.). *Дриновський збірник*. 2020 (13). С. 148-156

УДК 94:2-67(477.4)«18»

Н. Р. Гриськова, аспірантка кафедри історії України

КОНЦЕПЦІЯ С. УВАРОВА, ЯК ОСНОВА ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ МІЖКОНФЕСІЙНОЇ ПОЛІТИКИ НА ТЕРИТОРІЇ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ

У статті розглянуто концепцію міністра народної освіти С. Уварова відому як «тріада», яку було закладено в основу державної ідеології Російської імперії у роки царювання Миколи I. Звернено увагу на концептуальні основи ідеологічного підґрунтя релігійно-конфесійної політики російського самодержавства, що проводилася на Правобережній Україні у першій половині XIX століття.

Ключові слова: тріада С. Уварова, конфесія, релігійно-конфесійна політика, російське самодержавство, Правобережна Україна.

Території Правобережної України (офіційна назва – Південно-Західний край) відповідали Київська, Подільська та Волинська губернії, які в російському політичному просторі уявлялися як російсько-польське прикордоння і виступали полем змагання двох «національних проєктів» – «великої російської нації» та «великої польської нації» [4, с.141]. «Національні проєкти» опиралися на національну (точніше – етноконфесійну) структуру населення Правобережної України.

Дослідження релігійної політики Російської імперії п. пол. XIX ст. стали об'єктом наукової розвідки ряду

3. Пуанкаре Р. На службе Франции 1915-1916: Воспоминания. Мемуары. Москва: АСТ, Мн.: Харвест, 2002. 592 с.
4. Buchanan G. My Mission to Russia and Other Diplomatic Memoires. Vol I. London, New York, Toronto and Melbourne: Cassel and Company, Limited, 1923. 253 p.
5. Churchill W.S. The World Crisis 1915. London, Thornton Butterworth Ltd: 1927. 563 p.
6. Duggan Stephen P. Balkan Diplomacy. I. *Political Science Quarterly*. Mar. 1917. Vol. 32, No. 1. P. 36-59
7. Hrachov A. Greek Issue in British Foreign Policy (1914-1917). *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки: міжвідомчий збірник наукових праць / відп. ред. С.В. Віднянський*. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2020. Вип. 29. С. 94-112.
8. Ković M. The British Adriatic Squadron and the evacuation of Serbs from the Albanian coast 1915-1916. *Balkanica*. 2018. Issue 49. P. 29-41.
9. Liddel Hart H.B. The Real War 1914-1918. London: Faber & Faber Limited, 1930. 539 p.
10. The National Archives (TNA). CAB 24/1/10.
11. TNA. CAB 37/124/9.
12. TNA. CAB 37/124/18.
13. TNA. CAB 37/128/13.
14. TNA. CAB 37/128/27.
15. TNA. CAB 37/135/9.
16. TNA. CAB 42/1/27.
17. TNA. CAB 42/1/33.
18. TNA. CAB 42/1/47.
19. TNA. CAB 42/3/19.
20. TNA. CAB 42/3/30.
21. TNA. CAB 42/5/4.
22. TNA. CAB 42/5/8.

The paper highlights the Serbian direction of the British foreign policy in the context of the defeat of Serbia in the autumn of 1915. It analyzes the ways in which the Foreign Office tried to protect Serbia from military defeat, the reasons that led to the failure of these attempts and the factors that influenced them: diplomatic maneuvers before the war in Bulgaria, Greece and Romania, manifestations on the fronts.

Key words: Great Britain, Serbia, World War I, Thessaloniki Front

Отримано: 15.11.2021

вчених. Так, зокрема, О. Авдєєва охарактеризувала основні тенденції цієї політики [1], О. Баковецька досліджувала політику щодо римо-католицької церкви [2], Б. Хіхляч висвітлив політику уряду щодо уніатської церкви [21]. Сучасна українська історіографія національної політики на Правобережній Україні представлена монографією Н. Щербак, у якій досліджені регіональні вияви політики щодо трьох національних питань – українського, польського та єврейського [27]. Державному управлінню на Правобережній Україні присвячені праці В. Шандри [22; 23]. Питання історіографії та джерел

дослідження національного питання на Правобережжі розглядаються в працях Ю. Поліщука [12; 13].

Іноземна історіографія міжетнічних взаємовідносин (у контексті якої звертали увагу на міжконфесійні стосунки) на Правобережній Україні представлена працями як фактологічного, так і концептуального характеру. Відносини між російською владою та польським, українським і єврейським населенням Правобережної України в 1830-1860-х рр. стали об'єктом дослідження французького історика Д. Бовуа [3]. Автором польська шляхта Правобережжя розглядається як окрема етнополітична спільнота, а молода польська інтелігенція шляхетського походження – як верства, залежна від польської шляхти.

Проблеми відносин у трикутнику українського, російського та польського «національних проєктів» у Правобережній Україні присвячена стаття К. Мацузато [10]. Правобережна Україна, за класифікацією К. Мацузато, була периферійним регіоном, губернська політика в якому була спрямована на русифікацію, за словами автора, «шановних ворогів» Російської імперії, до яких на Правобережжі належали євреї й поляки [11]. Внеском російської історіографії у вивчення політичної історії Правобережної України є колективна монографія «Западные окраины Российской империи», присвячена утворенню Російської імперії та імперській політиці в Західному краї, а також польській, українській, білоруській і литовській історіографії історії національних окраїн імперії [9].

Сучасні науковці продовжують вивчення проблеми, однак поза їх увагою залишається дослідження концептуальної основи ідеологічного підґрунтя релігійно-конфесійної політики російського самодержавства на Правобережній Україні. А так звана «тріада С. Уварова», відома як «концепція офіційної народності», при вивченні міжконфесійних трансформацій на Правобережжі (першої половини XIX ст.) залишається поза увагою дослідників. У зв'язку із цим метою статті є спроба визначити місце даної концепції у етноконфесійній політиці уряду щодо релігійних спільнот цього регіону.

Російська імперія, приєднавши землі Речі Посполитої, зіштовхнулася з проблемою ментальної окремішності тамтешніх жителів. Культура, мова, звичаї, віросповідання, походження, право – все було чужим для східної монархії і створювало додаткові труднощі для асиміляції анексованих територій. Одним з найдієвіших способів вирішення цієї проблеми була спроба поступової але повної інтеграції неросійських народів, що входили до складу держави, у її культурний простір. Особливо це стосувалося західних губерній, які за національною ознакою і географічним розташуванням були найближчими до Західної Європи.

Зважаючи на це уряд прагнув злити цей регіон в одне ціле з імперією не лише територіально, а й ідеологічно. Цей процес прискорився з часу виявлення причетності католицького духовенства до участі у повстанні 1830-1831 рр., результатом чого було формування так званої ідеології офіційної народності, яка мала пристосувати науку і просвітництво до російського національного характеру, традицій та стилю мислення й виховати покоління людей яке б жило розумінням нероздільності та ідентичності з самодержавною Росією [19, с.73-74].

Людиною, яка поставила перед собою завдання втілити цей задум, став імператор Микола I (1825-1855), який був рішуче налаштований щодо уніфікації етноконфесійного та релігійного життя Правобережних територій. Для цього було необхідно ліквідувати будь-яке

іншодумство, конфесійну строкатість та існування чужих російському світогляду релігійно-конфесійних спільнот. Виходячи з поставлених завдань Микола I усвідомив потребу в системі поглядів (політична ідеологія), яка б могла обґрунтувати політику уряду та непорушність існуючого ладу й розробити механізм остаточного приєднання Південно-Західного краю до імперії.

Головну роль у створенні цієї системи поглядів відіграв Сергій Семенович Уваров (1786-1855), який при імператорі Миколі I у 1833-1849 рр. очолював міністерство народної освіти. Це була освічена людина, яка здобула освіту за кордоном й вивчала праці німецьких та французьких вчених-філософів. Його політична кар'єра була досить стрімкою. Так, у 1801 р. С. Уваров у Німеччині вступив на російську державну службу до колеґії закордонних справ, був перекладачем (1803), а в 1805 р. вирушив у перше закордонне відрядження до Італії. У 1806-1809 рр., як співробітник посольства Росії працював у Відні, де отримав підтримку російського посла А.К. Розумовського, який і посприяв кар'єрному зростанню молодого дипломата. У 1809 р. С. Уваров був призначений секретарем російського посольства в Парижі, а наприкінці 1810 р. отримав високе призначення на посаду піклувальника Петербурзького навчального округу [18].

Саме у 1810-ті рр. з'явилися його перші літературні твори, у яких він аналізував причини перемоги Росії у Вітчизняній війні 1812 р., писав про національний характер цієї війни, єднання царя і народу, природне підкорення останнього першому й висловлювався проти «народної анархії» та будь-якої революції. Тоді ж у нього почали зароджуватись ідеї, які згодом призвели до вироблення концепції російської народності [16], яку «науково» розвинув та обґрунтував історик Михайло Погодін.

Заручившись підтримкою міністра фінансів Д.А. Гур'єва у 1822 р. С. Уваров обіймає посаду директора Департаменту мануфактур та внутрішньої торгівлі Міністерства фінансів, отримує чин радника (1824 р.), а в період правління Миколи I стає сенатором (1826 р.). У 1832 р. він призначається товаришем (заступником) міністра народної освіти, згодом виконуючим обов'язки міністра (1833 р.), а в 1834 р. – міністром освіти Росії [23].

Відомий російський історик С. М. Соловйов писав, що це «була людина, безперечно, з блискучими обдаруваннями, проте її сердечні здібності знітрохи не відповідали розумовим», і тому головним змістом політики міністра стало прагнення «догодити пану-імператору Миколі», а «суспільно-політичні погляди Уварова багато в чому визначалися кар'єрними міркуваннями» [24, с.322].

Товариш (заступник) міністра народної освіти С.С. Уваров у звіті від 4 грудня 1832 р. про огляд Московського університету писав, що «освіта правильна, ґрунтовна, в наш час є необхідною разом з глибокими переконаннями і теплою вірою в істинно російські охоронні засади православ'я, самодержавства, народності, що становлять останній якір нашого порятунку і є найважливішою запорукою сили та величі нашої батьківщини... Заглиблюючись у їх розгляд, і шукаючи ті початки, які становлять особистість Росії (а кожна земля, кожен народ має такий Палладіум), стає ясно, що таких початків, без яких Росія не може благоденствувати, посилюватися, жити маємо три: 1) Православна Віра; 2) Самодержавство; 3) Народність... Без любові до віри предків народ, як і кожна людина, загине; послабити у ньому Віру, те саме, що позбавити його крові й вирвати

серце. Це б опустило його на нижчий рівень морального та політичного значення» [19].

Це одна з перших офіційних згадок про тріаду, в якій було сформульовано три основних підґрунтя, на яких базувалася російська національна ідея, як своєрідна інтерпретація гасла «За віру, царя і батьківщину» [19]. Дана формула є перекладом-калькою із німецької, яку С. Уваров запозичив у німецького історика Гайнріха Людена[de] (1778-1847) з його відомої тріади: «Батьківщина, народ, держава», які згодом стали гаслом французької революції: «Свобода. Рівність. Братерство». Свободі (як свободі совісті) у якості народної віри він протиставляє православ'я. Рівності (як десакарлізації монархічної влади) – самодержавство, як ієрархію нерівних у правах та обов'язках людей, що увінчується постаттю царя – «помазаника божого». Нарешті, Братерству (розчиненню національного в універсальному) – Народність, як національність. Однак, сам С. Уваров намагався підвести під свою ідею більш вагоме обґрунтування, ніж те, яке вимагалось суто технічними потребами часу [17].

Сутність уявлення С. Уварова про російське життя полягала в тому, що Росія – абсолютно особлива держава і особлива національність, не схожа на держави і національності Європи. Росія має свої особливі стосунки з древньою вірою (православ'ям), вона зберегла патріархальні чесноти, які мало відомі народам Заходу. Перш за все, це стосувалося народного благочестя, повної довіри та покори народу владі, його простоти вдачі й життєвим потребам [17]. Сформована державна ідеологія (тріада) мала вигляд національної ідеї, здатної консолідувати російське суспільство, яка у першій половині XIX ст. зазнає «націоналізації» й набуває значення «національна релігія, монархічна влада, державна нація» [4].

У доповіді імператору С. Уваров ставить православ'я на перше місце, стверджуючи, що за відсутності народної релігії людина приречена на загибель, позбавлення віри помістить її на нижчу ступінь морального та фізичного ладу. Саме державна віра – православ'я, вважалася невід'ємною частиною щасливого і благополучного життя народу і представлялася консерваторам зручним засобом контролю над суспільством [16]. Тому, перетворивши церкву на державний орган й підпорядкувавши її владі, уряд намагався зберегти недоторканість канонів православної церкви.

У православ'ї С. Уваров бачив «незвичайне джерело культурної, етичної та політичної єдності й вірив, що вона значно перевершує інші європейські релігії, а особливо – протестантизм». Таке ставлення до православ'я, як елементу державної ідеології вчений запозичив у Н.М. Карамзіна, який вважав віру особливою державною силою, що відображує життя народу. «Без любові до віри предків народ, як кожна людина – загине; послабити в ньому віру, те саме, що позбавити її крові та вирвати серце... Людина, віддана Государю, так само мало погодиться на втрату одного з догматів нашої Церкви, як на викрадення одного перла з вінця Мономаха» [8].

Загалом, про православ'я С. Уваров писав не надто багато. Дійсно, відстоювання його у православній країні мало б виглядати дещо дивним. Проте, за часів правління Олександра I у вищих верствах населення панував скепсис щодо російської віри, а «третій стан» захоплювався сектантством та йшов у розкол. Тож апелюванням до віри предків С. Уваров намагається повернути вищі верстви населення імперії до православ'я. Він чудово

усвідомлював, що «втрату одного з догматів Православ'я» означатиме початок неконтрольованої руйнації усїєї ідеологічної будови Росії. І справа тут не в якомусь православному фундаменталізмі, а у тому, що з часів Петра I церква з «помічниці» держави перетворилася на її «служницю», стала одним з фіскальних інструментів держави – бюрократичного апарату [17].

Скориставшись повстанням 1830-1831 рр. імператор Микола I видає низку законодавчих актів спрямованих на дискримінацію католицької церкви і зменшення її впливу на населення регіону. А саме: «Про заборону особам греко-російського та уніатського віросповідання наймитувати при католицьких монастирях» (10 червня 1830 р.), «Про заходи для запобігання самостійних від'їздів римо-католицьких ченців із Росії у Царство Польське» (15 червня 1830 р.), «Про заборону духовенству римо-католицького віросповідання наVERTати осіб православного віросповідання у свою віру» (10 вересня 1830 р.), а 3 грудня 1831 р. Комітет у справах Західних губерній затвердив правила конфіскації майна католицьких монастирів [20, с.31].

Крім цього було заборонено переходити з православ'я в інші конфесії, а дітей від змішаних шлюбів хрестувати й виховувати лише у державній вірі. Тенденція так званого «навернення» в католицизм мешканців західних губерній стала очевидною проблемою для Санкт-Петербурга. Наприклад, Подільська духовна консисторія впродовж 1798-1910 рр. зафіксувала більше 700 фактів переходу православних вірян у латинство, а це майже півтори тисячі «навернених» лише на території Подільської губернії. Вказаний регіон може слугувати своєрідним зрізом для аналізу ситуації в західному краї імперії [15].

Про те, що боротьба із «наверненими» активізувалася на початку 40-х рр. XIX ст., свідчить статистика судових органів. Починаючи з 1841 р. кількість справ, заведених за фактами переходу в латинство, значно зростає. Впродовж 1840-1847 рр. лише в Подільській губернії православна церква зафіксувала 348 випадків переходу в латинство, що в шість разів більше, ніж за попередніх чотири десятиліття. У першому в Росії кримінальному кодексі, так званого «Уложения о наказаниях» 1845 р. в другій главі був прописаний окремий розділ «О отвлечении и отступлении от веры». Дев'ять статей (195-203) передбачали кримінальну відповідальність за перехід із православ'я в іншу християнську конфесію. Той факт, що всі види «навернення» були детально прописані в «Уложении о наказаниях», тільки підтверджує неабияке занепокоєння влади і її бажання жорстко вирішити «католицьку» проблему в релігійній сфері [15].

Впродовж 1802-1880 рр. судові органи Подільської губернії відреагували на 154 факти переходу в латинство, порушивши 195 кримінальних справ. Понад 300 осіб отримали вироки. Більшість, звичайно, повернулася в православ'я, але морально і психологічно надломлено після так званих умовлянь православного духовенства. Меншість, яка «проявила впертість», зазнавала подальших гонінь з перспективою опинитися у в'язниці. Найбільш жорсткі вироки виносилися винним у «наверненнях». Йдеться про позбавлення прав (дворян), заслання до Сибіру, зарахування в арештантські роти [15].

Що характерно, серед «навернених» не переважала шляхта. Аналіз кримінальних справ судових органів Подільської губернії вказує, що 19,1% від загального числа тих, хто перейшов у латинство, становили дворяни, 20,8% – однодворці разом із громадянами, 5,2% – міща-

ни, а найбільший відсоток, 54,9%, припадав на селян. Тобто більшість «навернених» належали до простого люду Поділля, навіть якщо додати відсотки дворян і одноворців, як представників одного шляхетського стану. Ці 55% дають підстави вважати, що селянське середовище Правобережної України складало основу двокультурної спільноти, що увібрала в себе звичаї українського і польського етносів, гармонійно поєднала засади східного та західного християнських обрядів [15].

19 липня 1832 р. вийшов царський указ «Про ліквідацію деяких римо-католицьких монастирів», що передбачав скасування «зайвих» католицьких монастирів у приєднаних областях, які мали або невелику кількість ченців, або не мали коштів для свого подальшого існування. Так, на Правобережжі було закрито 61 монастир, у тому числі на Волині – 35, Поділлі – 19 і Київщині – 7 [20, с.32].

Грунтуючись на даній концепції уряд розпочинає посилювати уніфікацію релігійної політики на Правобережній Україні й на вертати іновірівців у державну віру. 24 травня 1833 р. генерал-губернатор видав спеціальне розпорядження про нагляд за католицькими священиками і про цензуру їх проповідей, чим зобов'язав цивільних губернаторів видати негласні циркуляри, згідно із якими міська й земська поліція мала взяти під свій нагляд всі богослужіння у римо-католицьких та уніатських храмах і з'ясувати, чи не виголошуються там проповіді, які містять підозрілі висловлювання щодо політичних подій у країні і одразу ж повідомляти йому про випадки крамоли [20, с.34].

16 грудня 1839 р. Микола I видав указ в якому йшлося про те, що викладачі неправославного віросповідання, які навчають православних дітей і спотворюють вчення православної церкви будуть віддані під суд як спокусники [19]. Із метою подальшої уніфікації православ'я на території Правобережної України у 1841 р. було ухвалено «Статут духовних консисторій». У 1841-1843 рр. уряд провів секуляризацію церковних та монастирських маєтків на Правобережжі [20, с.35]. Микола I при розгляді цього проекту зауважив, що забираючи нерухоме майно католицької конфесії, міністерство державних маєтностей не конфіскує його, а лише «бере в оренду», і що прибутки від нього йтимуть на підвищення платні духовенству. Участь латинського духовенства у повстанні 1830-1831 рр. виявило необхідність покласти край тому впливу, яким воно так зловживало. Ось чому Микола I змушений був обмежити матеріальні багатства, якими володіла римо-католицька ієрархія в Росії...» [15].

Конфесійна політика консервативного Миколи I не залишила поза увагою й греко-католицьку церкву. За царським указом від 22 квітня 1828 р. відбулася реструктуризація уніатських епархій: замість Полоцької, Віленської, Берестейської і Луцької створено 2 – Білоруську та Литовську, результатом чого було включення землі Правобережжя до складу першої. Відразу після анексії Правобережної України відбулося переведення храмів уніатської церкви, що становили переважну більшість церков на Правобережній Україні, до православної конфесії. Відтак мільйони парафіян-уніатів автоматично-примусово стали прихожанами Російської православної церкви. Хоча в перші десятиліття XIX ст. для простих вірян ситуація практично не змінилася: парафії очолювали священники які продовжували дотримуватися уніатських традицій (проведення богослужінь, обрядів, виборів бакалярів, дотримуватися спадкоємності парохів тощо) [15].

Указ Миколи I забороняв уніатам переходити в римо-католицьку віру (1829 р.), а Католицьку колегію підпоряд-

кували синодові Російської православної церкви (1837 р.). Через два роки – 12 лютого 1839 р. Полоцький собор ліквідував уніатську церкву на Правобережжі та в Білорусі. З огляду на це київський генерал-губернатор доповідав царю про повернення до православ'я 130 тис. підданих Київської, Подільської і Волинської губерній [26, с.43-45].

Характеризуючи релігійно-конфесійну політику Російської імперії у Правобережній Україні необхідно враховувати вияви державного антисемітизму стосовно представників юдейського віросповідання. Юдейська ідентичність, як конфесійна так і національна, суперечила тріаді С. Уварова. Юдейське питання в Південно-Західному краї визначалося тим, що цей регіон входив до «смуги єврейської осілості», запровадженої указом Катерини II від 23 грудня 1791 р., який визначав місця де євреям дозволялося або заборонялося жити. При імператорі Миколі I її змінили, тепер іудеям дозволялося жити лише в губерніях Литви, Білорусі та України (1835 р.) [25, с.338].

У 1827 р. Микола I підписав закон про дозвіл євреям приймати лютеранське та римо-католицьке віросповідання, при цьому обряд хрещення мав відбуватися публічно і виключно в неділю. Іудеї, що перейшли до християнства називались вихрестами або «хрещеними євреями» [14]. Того ж року, указом від 26 серпня «Про залучення євреїв до відбування рекрутської повинності в натурі, з відміною грошового з них збору, замість відбування даної повинності» [14] та «Уставом рекрутської повинності і військової служби євреїв» на євреїв було накладено рекрутську повинність. «Військова служба розглядалась стосовно євреїв не як звичайна державна повинність, а як економічний і свого роду виправний захід, як засіб стримування приросту єврейського населення, при цьому достатньо прозоро висловлювалась надія, що частина рекрутів у силу певних обставин перейде у християнство» [5, с.234]. Загалом, запровадження царським режимом рекрутської повинності стало засобом русифікації та асиміляції євреїв Правобережної України [7, с.10].

Кінцевою метою політики щодо іудеїв було оголошено «злиття євреїв з корінним населенням», що передбачало знищення національної замкненості єврейських громад, їхньої традиційної структури, секуляризацію побуту, привертання єврейського населення до так званих «виробничих занять», якими на той час вважались виключно землеробство та ремесла, пов'язані з важкою фізичною працею [25 с.338]. Закріпивши Положенням 1835 р. смугу осілості та запровадивши інші обмеження щодо економічної діяльності євреїв, царський уряд «Положенням про підпорядкування Євреїв в містах і повітах загальному управлінню, із знищенням Єврейських кагалів» 1844 р. розпочав боротьбу з єврейським релігійним самоуправлінням.

Уряд спробував реформувати традиційну юдейську релігійну структуру, замінивши її ієрархічною на зразок православної. Проте, обмежився впровадженням інституту так званих «казенних» рабинів (затверджував уряд), утворенням при синагогах Духовних правлінь з широким колом господарських обов'язків. Положення про євреїв від 31 травня 1835 р. забороняло юдеям наймати домашню прислугу та робітників з місцевого православного населення [6, с.310-311].

Загалом, на середину XIX ст. в імперському законодавстві існувало дев'ять груп обмежень, що стосувалися життя євреїв. Зокрема, норми, які обмежували особисті права євреїв, норми, які регламентували релігійне життя та віросповідання, норми, які обмежували майнові права, но-

рми, які встановлювали рекрутчину та заборони щодо військової служби, норми щодо окремих покарань євреїв та встановлення окремих податкових зборів, обмеження щодо зайнятості, веденні промислової та торгівельної діяльності, обмеження щодо державної служби, обмеження щодо отримання єврейськими дітьми релігійної освіти. Загалом, оформлення смуги осілости перетворює євреїв на ізольовану групу, яка проживає за власними релігійними законами і прагне зберегти свою власну ідентичність.

Означена політика до середини XIX ст. себе вичерпала, оскільки не принесла тих результатів, на які сподівався уряд – хоча б часткової асиміляції євреїв. Тому, замість обмежень, імперський уряд починає надавати єврейському населенню деякі пільги. Були припинені спроби утворення землеробських єврейських поселень; запроваджено стипендії для єврейських дітей, що навчалися у загальних початкових та середніх навчальних закладах. Євреї зрівнюються з іншим населенням стосовно військової повинності, а декільком категоріям дозволялося мешкати у будь-якій частині імперії (особи, що мали вчений ступінь, купці першої гільдії, ремісники, відставні та відпускні нижні чини). Все вищезгадане було частково здійснене під керівництвом Єврейського Комітету [25, с.339].

Отже, задля успішної інтеграції регіону Правобережної України до складу Російської імперії, постала необхідність у розробленні ідейної концепції під гаслами якої даний процес мав значно активізуватися та юридично затвердитися. Основні підґрунтя такої концепції, на яких мала ґрунтуватися російська національна ідея, були розроблені у 30-х рр. XIX ст. заступником, а згодом міністром народної освіти Сергієм Уваровим.

Так звана «тріада» – «Православ'я. Самодержавство. Народність» стала ідеологічною основою для проведення міжконфесійної політики російського уряду у Південно-Західному краї імперії. Головною метою концепції була спроба поступової інтеграції етноконфесійних спільнот Правобережної України в історичний та культурно-духовний простір імперії, обмежити вплив римокатолицької церкви на православне населення й русифікація даного регіону. Особлива роль відводилася православної віри, у якій С. Уваров бачив «незвичайне джерело культурної, етичної та політичної єдності» і вважав головним консолідуючим чинником в етноконфесійній політиці уряду першої половини XIX століття.

Список використаних джерел:

1. Авдеева О.С. Влияние колонизаторской политики Российской империи на формирование религиозной структуры Північного Приазова (останняя четверть XVIII-XIX ст.). URL: <https://www.sworld.com.ua/konfer33/1230.pdf> (дата звернення: 29.10.2021)
2. Баковецька О.О. Римокатолицька церква в Україні кінця XVIII-XIX століть: вплив на суспільно-політичний розвиток. URL: http://phd.znu.edu.ua/page/aref/01/bakovetska_agraf.pdf (дата звернення: 26.10.2021).
3. Бовуа Д. Битва за землю в Україні. 1863-1914. Поляки в соціально-етнічних конфліктах. Київ, 1998. С 334.
4. Гаухман М. В. Російська національна політика на Правобережній Україні (1905-1914): чотири національні проекти в одному політичному просторі. URL: <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:Cx2wwDzDNDQJ:https://periodicals.karazin.ua/drinov/article/download/778/566/+&c-d=2&hl=ru&ct=clnk&gl=ua> (дата звернення: 26.10.2021).
5. Гессен Ю. История еврейского народа в России. Москва; Иерусалим, 1993. Т. 1. С. 244.
6. Гессен Ю.И. История еврейского народа в России: в 2 т. Ленинград, 1927. Т. 2. С. 234.

7. Доценко В.О., Шевченко А.С. Правове становище єврейської громади Російської імперії в період царювання Миколи I 1825-1855 роки. URL: http://ir.nusta.edu.ua/bitstream/doc/2019/1/1889_IR.pdf с. 9-12 (дата звернення: 29.10.2021).
8. Заболотная Т. Теория официальной народности как идеино-теоретическое и философско-правовое обоснование самодержавия в России. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/teoriya-ofitsialnoy-narodnosti-kak-ideyno-teoreticheskoe-i-filosofsko-pravovoe-obosnovanie-samoderzhaviya-v-rossii> (дата звернення: 24.10.2021).
9. Западные окраины Российской империи / под ред. А.И. Миллера и М.Д. Долбилова. Москва, 2006. С. 608.
10. Мацузато К. Польский фактор в Правобережной Украине с XIX по начало XX века. *Ab Imperio*. 2000. № 1. С. 81-99.
11. Мацузато, К. Генерал-губернаторства в Российской империи: от этнического к пространственному подходу. Новая имперская история постсоветского пространства. Казань, 2004. С. 427-458.
12. Поліщук Ю.М. Національні меншини Правобережної України та політика російського царизму щодо них в працях до революційних дослідників. *Гілея*: збірник наукових праць. Київ, 2009. Вип. 28. С. 132-146.
13. Поліщук Ю.М. Російська влада та національні меншини Правобережної України в кінці XVIII – на початку XX століття: аналіз джерельної бази. *Гілея*: збірник наукових праць. Київ, 2007. Вип. 10. С. 93-112.
14. Полное собрание законов Российской империи. Собрание II. Т. II.
15. Сумишин Я. «Совратившиеся», або повернення до батьківської віри та кримінал. Історична правда. Вівторок, 26 жовтня 2021. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2021-05/24/159558/> (дата звернення: 24.10.2021).
16. Теория официальной народности. URL: https://w.histrf.ru/articles/article/show/tieoriia_ofitsialnoi_narodnosti (дата звернення: 25.10.2021).
17. Теорія офіційної народності. Православ'я самодержавство народність. Граф Сергій Семенович Уваров. URL: <https://tues.ru/uk/teoriya-oficialnoi-narodnosti-pravoslavie-samoderzhavie/> (дата звернення: 26.10.2021).
18. Уваров Сергей Семенович. URL: https://w.histrf.ru/articles/article/show/uvarov_siergiei_siemenovich (дата звернення: 24.10.2021).
19. Удалов С.В. Теория официальной народности: механизмы внедрения. *Освободительное движение в России*: межвузовский сборник научных трудов. 2006. Вып. 21. С. 73-81. URL: <https://www.sgu.ru/archive/old.sgu.ru/files/nodes/9843-08.pdf> (дата звернення: 26.10.2021).
20. Хитровська Ю.В. Організаційно-правове становище римокатолицької церкви на Правобережній Україні наприкінці XVIII – на початку XX ст. С. 26-42. URL: http://history-pages.kpi.ua/wp-content/uploads/2015/10/30_3_Hutrovska.pdf (дата звернення: 26.10.2021).
21. Хіхляч Б.М. Уніатська церква на Поділлі в українському соціокультурному процесі XVIII ст.: (дис.... канд. іст. наук: 07.00.01 – Історія України). Київ, 190 с.
22. Шандра В. Генерал-губернаторства як форма управління українськими губерніями у складі Російської імперії. *Регіональна історія України*. 2007. №1. С. 155-166.
23. Шандра В.С. Формування бюрократії в Правобережній Україні. *Український історичний журнал*. 2007. №2. С. 143-158.
24. Шапошников Л.Е. Философско-педагогические взгляды С.С. Уварова. *Вестник Санкт-Петербургского университета. Философия и конфликтология*. 2019. Т. 35. Вып. 2. С. 320-335. URL: <https://doi.org/10.21638/spbu17.2019.208> (дата звернення: 25.10.2021).
25. Шевчук-Бела Я.В. Національна політика Російської імперії щодо Півдня України та «національні меншини» (XVIII-XIX ст.). URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/154/app-36_Shevchuk-Bela_Ya_V_%28335-344%29.-pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 26.10.2021).

26. Шеретюк Р. Доля «латино-уніатських» споруд після «возз'єднання» Правобережної України з Російською імперією. *Релігія в Україні*. URL: <https://www.religion.in.ua/main/history/29525-dolya-latino-uniatskix-sporud-pislya-vozyednannya-pravoberezhnoyi-ukrayini-z-rosijskoju-imperiyeu.html> (дата звернення: 26.10.2021).
27. Щербак Н.О. Національне питання в політиці царизму у Правобережній Україні (кінець XVIII – початок XX століття). Київ, 2005.

The article considers the concept of the Minister Education S. Uvarov known as the «triad», which was the basis of the state ideology of the Russian Empire during the reign of Nicholas I. Attention is paid to the conceptual basis of the ideological basis of religious and confessional policy in the first half of the XIX century.

Key words: S. Uvarov's triad, confession, religious-confessional policy, Russian autocracy, Right-Bank Ukraine.

Отримано: 15.11.2021

УДК 94(477.4)«1750-1764»:323.15

Р. Кабанець, співробітник Управління державної охорони України

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОХОРОНИ ВИЩИХ ПОСАДОВЦІВ ТА ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ ГЕТЬМАНАТУ ЗА ПРАВЛІННЯ КИРИЛА РОЗУМОВСЬКОГО

Стаття аналізує організаційно-правові засади охорони вищих урядовців та установ Гетьманату середини XIII ст.

Ключові слова: охорона, організаційно-правові засади, спеціальна діяльність, режим секретності.

Постановка проблеми. Безпека Української держави тісно пов'язана з особистою безпекою її верхника, його родини, ключових державних установ. Це є один з пріоритетів спеціальної діяльності. Особа Гетьмана, з самої появи цього інституту на чолі держави, потребувала охорони, однак, у період правління К. Розумовського це набуло особливої значущості. Охороняти козацького верхника потрібно було з огляду як на зовнішні небезпеки, так і на відсутність належної підтримки старшини та спроби з різних мотивів усунути його від влади [7, с.264]. Тому, як вважають вчені, в період правління Гетьмана Кирила Розумовського продовжували поглиблювати підвалини функціонування військової служби загалом [1, с.234; 3, с.9; 4, с.344] та охорони вищих державних посадовців та установ зокрема. Ця тема набуває нового звучання з огляду на становлення охорони вищих посадових осіб у структурі спеціальної діяльності України загалом та Управління державної охорони зокрема.

Метою даної статті є визначення організаційно-правових засад охорони вищих посадових осіб та установ Гетьманату за правління Кирила Розумовського. **Методологія** дослідження спирається на принципи конкретно-історичного підходу, неупередженості, різнобічності і цілісності, системності, аналізу та синтезу, історико-генетичного, історико-порівняльного, історико-типологічного, проблемно-хронологічного.

Характеризуючи міру наукового розроблення тематики зазначимо праці В. Смолія та В. Степанкова [7], О. Сокирка [8], Є. Славутича [5; 6]. Водночас, спеціально організаційно-правові засади охорони вищих урядовців Гетьманату середини XIII ст. не розглядалися.

Виклад основного матеріалу. Означимо діяльність охотного (найманого) війська й військових служителів: Надвірна компанійська корогва, жолдацька сторожа, фузилерна рота, військова та полкова музика. Фузилерна рота була професійним військовим загоном для особистої охорони вищих посадових осіб козацької держави. Хоча хронологічно її створення бере свій початок із 1765 р., однак, засади формування підрозділу лежать у діяльності Жолдацької вартової сторожі, або ж гвардійської гетьманської сторожі при гетьманському палаці [6, с.110].

Після відновлення інституту Гетьмана, відповідно до тогочасних норм права, К. Розумовський вважався командувачем українськими збройними силами, в тому числі, і запорізьким військом [8, с.38]. Воно було, втім,

частиною загальноімперського війська, а тому підпорядковувалося і Військовій колегії [9, с.131].

Охорона Гетьмана була покладена на Надвірну козацьку корогву й жолдацькі підрозділи. Охоронні функції виконували запорізькі та городові козаки. Принагідно наголосимо, що ці військові підрозділи мали різні функції, тому навіть за час гетьманування Кирила Розумовського вони набули окремих специфічних рис військових організацій, коли не лише зовнішній вигляд вирізняв їх з-поміж інших утворень, а й спеціалізація в їхньому середовищі [10, с.117].

Основне завдання таких формувань полягало у збереженні життя й здоров'я Гетьмана, забезпеченні режиму секретності місць його перебування, діловодної документації, забезпечення охорони Військового скарбу тощо.

Для охорони Гетьмана використовувалася окрема військова одиниця – Надвірна компанійська корогва. Це підтверджують архівні джерела, які цікаві також з точки зору особового складу й поіменного зарахування козаків до цього військового формування [11, ф.269, оп.1, спр.833, арк.1-6; там само, спр.5733, арк.1-7; там само, ф.51, оп.3, спр.12237, арк.2-3].

Надвірну компанійську корогву очолював ротмістр, котрий також був обер-поліцмейстером та комендантом гетьманського палацу (гетьманським полковником). Вона становила окрему роту одного з компанійських (найманних) полків і, як і всі компанійці, згідно з імператорським указом від 1743 р. укомплектовувалася із «сімейних козацьких дітей і братів», охочих українців (включно з Запоріжжя та Польщі) та посполитих віком від 20 до 35 років. Військові були розквартировані в Кролевецькій та Воронізькій сотнях Ніжинського полку. Окрім ротмістра, в корогві служили три молодики (почтові), хорунжий, писар, осаул, 3 курінні отамани, кожний з молодиком, 12 подвійних товаришів (служили з молодиками) та 38 рядових компанійців. Разом у команді нараховувалося 57 компанійців та 21 молодиків.

За часів гетьманування К. Розумовського, чисельність такого формування було збільшено майже удвічі (понад 120 осіб). Надвірну компанійську корогву за К. Розумовського очолював не сотник, а полковий осаул. Оскільки гетьманська резиденція знаходилася в столиці – місті Глухові, то й табір військових перебував там. Надвірні компанійці були зобов'язані відбувати варту в гетьманському палаці, супроводжувати конвоєм

вищих посадових осіб, підтримувати порядок у вищих інстанціях (військовій канцелярії). Вони могли виконувати наглядові функції за дорученням Гетьмана.

3 січня 1752 р. К. Розумовський наказав замість однієї сформувати дві компанійські роти (команди). Їх очолювали генеральні військові осавули Якубович та Валкевич. З 1761 р. Надвірна компанійська рота повністю перейшла у відання Генеральної військової канцелярії. Ще в 1754 р. Другий і Третій компанійський полки були укомплектовані і розпочали діяльність під командуванням полкових осавулів Семена Йосифова та Петра Чернявського. Окрема команда на чолі із старшиною постійно супроводжувала Гетьмана й становила його особисту гвардію. Згодом Надвірна компанійська корогва виокремлюється в окрему військову одиницю, яка в кінці 50-х років XVIII ст. нараховувала 225 чинів та рядових, двох полкових осавулів, трьох сотників, двох сотенних писарів, трьох осавулів, двох хорунжих та 14 подвійних товаришів.

Про стан матеріального забезпечення та озброєння компанійців наприкінці 50-х років XVIII ст. свідчить рапорт командира тисячного компанійського полку, що формувався 1758 р. для Пруського походу, полковника Часника: «я в прийнятті їх в свою команду, переглянув більшою кількістю числом коней, в інших – ніяких шабел і опанчів, в них же рушниць і опанчів, воєнного запасу не застав» [5, с.173]. Як бачимо, компанійці не були готові до військових дій, до виконання покладених на них обов'язків. Під час військової кампанії їхній верхній одяг зазнав значних ушкоджень, а самі вони витратили значну частину власних коштів на своє утримання. Тому компанійці потребували нового матеріально-технічного оснащення, покращення побутових умов.

У період гетьманування Кирила Розумовського було враховано традиції його попередників в руслі створення безпечних умов та розробки заходів для охорони вищих посадових осіб Гетьманату. Такі досягнення збереглися й у подальшому, під час діяльності Другої Малоросійської колегії, однак деякі підрозділи (скажімо, жолдацькі роти), були ліквідовані.

Висновки. Загалом, за правління К. Розумовського продовжується налагодження системи охорони вищих посадових осіб та державних інститутів Гетьманату. Для цього залучалися жолдацькі підрозділи, компанійці, військові сторожових роз'їздів. За період гетьманування Розумовського Надвірна компанійська корогва пройшла еволюцію від нечисельного військового утворення з невизначеним статусом до особистої гвардії вищої посадової особи Гетьманату. Це відбулося завдяки покращен-

ню матеріального оснащення, обмундирування й зброї, кадрового складу. Набуваючи рис, притаманних гвардії (впорядкованість, дисципліна, однорідний вигляд), Надвірна компанійська корогва зберігала традиційну козацьку внутрішню структуру, підкреслюючи цим зв'язок із компанійськими козацькими полками. Не порушуючи військової структури українських збройних сил, затвердженої ще Петром I, Гетьман К. Розумовський перетворював Надвірну компанійську корогву в неофіційну гетьманську гвардію, надаючи їй належних атрибутів.

Список використаних джерел:

1. Дзюба О. Приватне життя козацької старшини XVIII ст. (на матеріалах епістолярної спадщини). Київ, 2012. 347 с.
2. Кабанець Р. Ю. Формування системи охорони вищих посадових осіб у Візантійській імперії. *Гілея*. 2013. Вип. 71. №4. С. 867-872.
3. Кривошея В.В. Козацька старшина як еліта Гетьманщини *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2009. Вип. XXVI. С. 8-20.
4. Кривошея В.В. Кривошея І.І., Кривошея О.В. Неурядова старшина Гетьманщини. Київ: Стило, 2009. 432 с.
5. Славутич Є. Однострої надвірної компанійської корогви гетьмана Кирила Розумовського. *Історико-географічні дослідження в Україні*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2004. №7. С. 161-185.
6. Славутич Є. Фузилерна рота – урядова військова варта в Гетьманщині: історія, організація, однострій (1765-1781). *Історико-географічні дослідження в Україні*: зб. наук. пр. Київ, 2006. Ч. 9. С. 109-126.
7. Смолій В.А., Степанков В.С. Українська державна ідея XVII-XVIII століть : проблеми формування, еволюції, реалізації. Київ: Альтернативи, 1997. 367 с.
8. Сокирко О. Артилерія козацької держави : створення, розвиток, внутрішня організація (1648-1781 рр.). *Український історичний журнал*. 2012. №4. С. 35-51.
9. Панашенко В. Знатне військово товариство Гетьманщини. *Україна в Центрально-Східній Європі: Студії з історії XI-XVIII століть*. Вип. 1. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2000. С. 397-418.
10. Панашенко В.В. Соціальна еліта Гетьманщини (друга половина XVII-XVIII століть). Київ, 1995. 221 с.
11. ЦДІАК України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 833; там само. Спр. 5733; там само. Ф. 51. Оп. 3. Спр. 12237.

The article analyzes the organizational and legal principles of protection of senior government officials and institutions of the Hetmanate in the mid-thirteenth century.

Key words: protection, organizational and legal bases, special activity, secrecy regime

Отримано: 15.11.2021

УДК 929:94(470+571)(092)«1908/1912»

А. П. Ковальчук, аспірант кафедри архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін

УЧАСТЬ АДОЛЬФА ІОФФЕ У РЕДАКЦІЇ ГАЗЕТИ «ПРАВДА»

У статті з'ясовано діяльність Адольфа Іоффе у редакційній колегії газети «Правда» в 1908-1912 рр. Зазначено шлях соціал-демократа до редакторства друкованого органу та його вклад у наповнення змісту періодичного видання. Досліджено листи революціонера до редколегії та визначено його роль у організації загальнопартійної конференції у Відні в серпні 1912 р., ініційованої редакційною колегією газети «Правда».

Ключові слова: Адольф Іоффе, редакційна колегія, газета, «Правда».

Тривалий період дослідження історії політичного життя в українських губерніях Російської імперії початку XX ст. були заангажованими або татуйованими комуністичним режимом. В останні два десятиліття розпочався акти-

вний процес по встановленню історичної об'єктивності щодо діяльності не більшовицької частини діячів РСДРП в Наддніпрянській Україні. Постає соціал-демократа Адольфа Іоффе належить до найменш досліджених в су-

часній історичній науці. Хоча цей неординарний діяч розпочав свою партійну роботу ще в 1903 р., а з приходом більшовиків до влади перебував на дипломатичній службі – був послом Радянського союзу в Німеччині та Японії, проте тавро «троцькіста» негативно позначилося на вивченні життя та діяльності цієї неординарної особистості.

Дослідження постаті Адольфа Іоффе та його діяльності у редакційній колегії газети «Правда» у сучасній літературі відсутнє. В історичній літературі фрагментарні спогади про його роботу в редакції газети «Правда», належать російським дослідникам Г. Чернявському та Ю. Фельштинському [4], а також англо-польському досліднику І. Дойчеру [5]. Вказані автори описують його роботу над газетою в контексті спільної діяльності із Львом Троцьким. У дослідженні науковці послуговувались спогадами самих учасників тих подій, а саме Льва Троцького [10], а також мемуарами доньки Адольфа Іоффе – Наталії [1]. Поряд із мемуарами вищезазначених діячів, джерельний пласт проблеми представлений перепискою революціонера з редакцією газети, коли він перебував в Одесі в 1912 р. [2, 7, 8, 9, 11]. Саме листи А. Іоффе до редколегії «Правди» та Л. Троцького розкривають умови, в яких цей діяч зарекомендував себе відданим справі революціонером.

А. Іоффе народився 10 (22) жовтня 1883 р. у сім'ї багатого сімферопольського купця. Його батько Абрам Іоффе володів всіма поштовими та транспортними засобами Криму, власним будинком в Москві, званням почесного громадянина та вважався «улюбленим євреєм» міністра Вітте [1, с.11]. Батько забезпечив освіту сина в Берлінському університеті, в якому той навчався в 1903-1904 рр. Проте незважаючи на статки батька та своє забезпечене майбутнє, Адольф поєднував навчання із активною діяльністю в соціалістичному русі, а в 1905 р. брав участь в російській революції [4, с.121]. Відданість А. Іоффе революційним ідеям проявилась в його відносинах з батьком, який пишався, що син отримував освіту лікаря, проте в той же час засмучувався через його революційну діяльність. Батько намагався відмовити Адольфа від «слизької стежки», пропонуючи йому купити кабінет для лікарської практики в Москві на вулиці Тверській або Петербурзі на вулиці Невській, проте це ніяким чином не вплинуло на погляди останнього [1, с.12]. Саме така відданість справі А. Іоффе позитивно оцінювалась в спогадах Л. Троцького.

За участь у російській революції 1905 р. А. Іоффе застали до Сибіру звідки він втік та емігрував до Європи. Знайомство Льва Троцького та Адольфа Іоффе відбулось у Відні в 1908 р. У столиці Австро-Угорщини вони очікували завершення переслідувань на батьківщині та початку нового революційного піднесення. Саме в цей період життя вони розпочали спільну діяльність над випуском газети «Правда». А. Іоффе був найоригінальнішою особистістю редакційної колегії видання. Це був молодий і здібний, проте нервовий інтелектуал. Він ділив свій час між науковими пошуками, роботою в «Правді» та психоаналізом. У Відні А. Іоффе відчайдушно боровся з періодичними нервовими зривами, а його статті вимагали від нього важких зусиль та потребували детальної редакторської правки. В такі моменти Л. Троцький допомагав та підтримував його впевненість в собі [5, с.203-204].

Лев Троцький у своїх спогадах доволі тепло і найбільш широко відгукується про Адольфа Іоффе, з яким він познайомився у віденський період еміграції. «Вождь

революції» згадував, що А. Іоффе був головним співробітником в «Правді», характеризуючи його як людину високої ідейності, особистої м'якості та незмінної відданості справі: «він віддавав «Правді» всі свої сили та за собою» [10, с.126]. Саме спадок А. Іоффе, отриманий від багатих батьків, уможливив видання «Правди», хоча з перервами, але три з половиною роки [4, с.121].

У віденський період роботи над «Правдою» А. Іоффе займався написанням і редагуванням заміток про міжнародний соціал-демократичний рух. Останні події в Інтернаціоналі, соціал-демократичних партіях отримували в середньому двадцять відсотків площі видання: публікації про конференції соціал-демократів в Італії, Польщі та Литві, парламентські успіхи соціалістів в Австрії та Франції, про ріст профспілкового руху в Австрії, Німеччині та Японії були висвітлені так, щоб показати, що революційний робітничий рух набирає обертів по всьому світу [3, с.257-258]. Статті за редакції А. Іоффе можна поділити на дві групи. Перша група представлена замітками статистичного характеру. У них, автор, висвітлював діяльність соціалістичних партій різних європейських держав, кількість їх учасників, головні напрямки політичної роботи, кількість депутатів, які були обрані до представницьких органів влади. Друга група – аналітична, висвітлювала міжнародно-політичне становище, загострення національних конфліктів та експансіоністські намагання провідних держав, що могли спричинити війну. Саме в таких замітках, спостерігається позиція автора – намагання закликати протидіяти мілітаристичним настроям урядів та пропаганда ідей соціал-демократії, що, на його думку, захищає інтереси простих людей [6, с.75].

Зарекомендувавши себе відданим та ідейним діячем соціал-демократії, на початку 1912 р. А. Іоффе виїхав до Російської імперії за дорученням редакції «Правди». Метою його місії була організація та агітація місцевих організацій за проведення загальнопартійної конференції у Відні та бойкоту організованої більшовиками Празької конференції, яку останні оголосили загальнопартійною.

Приїхавши до Одеси А. Іоффе розпочав роботу із відновлення партійної організації та спілкування із всіма фракціями, які існували в місті та найближчій окрузі. Вже 10 квітня 1912 р. він надіслав до редакції «Правди» лист зі звітом про свою діяльність. Йому вдалось організувати збори місцевих партійних діячів, на яких вони прийняли резолюцію одеських груп РСДРП про необхідність консолідації партії та вироблення спільної стратегії участі в майбутніх виборах до четвертої Державної Думи [7, с.585-590]. Діяльність А. Іоффе у Росії була доволі небезпечною. У листі до редакційної колегії від 7 травня 1912 р. революціонер писав, що відвідуючи Московську губернію, він застав повну бездіяльність місцевих партійців, роботу яких паралізували обшуки та арешти. Московські соціал-демократи рекомендували йому якнайшвидше покинути цей район задля власної безпеки, проте А. Іоффе, незважаючи на ризик бути ув'язненим, здійснив переговори з окремими більшовицькими «генералами» і переконав їх приєднатись до Організаційного комітету [11, с.610]. Повернувшись до Одеси в середині травня, А. Іоффе надіслав лист до Л. Троцького, інформуючи, що під час його відсутності відбувся провал організацій. «Найкраща публіка» була заарештована, а сам А. Іоффе працював в умовах сильного спостереження таємної поліції та не міг влаштувати зборів. Йому доводилось спілкуватись із іншими діяча-

ми віч-на-віч та сподіватись, «якщо його самого не ввіймають, що легко можливо», на успіх організації Південноросійської конференції [9, с.620].

В червні 1912 р. А. Іоффе знову звітував про свою діяльність, зазначаючи, що поліцейські умови жакливі та сильно гальмують просування справ. Автор листа інформував, що в Кишиневі, де він особисто був, в Чернігові та області Спільки не проводилося ніякої партійної роботи [8, с.661-664]. В таких ризикованих умовах Адольф Іоффе віддано продовжував свою діяльність по організації Південноросійської конференції та створення обласного бюро. Проте влітку 1912 р. його заарештували в Одесі разом із всією одеською партійною організацією та заслали до Сибіру [10, с.126; 1, с.14]. На цьому завершилась робота А. Іоффе у редакційній колегії газети «Правда», проте особиста дружба з Львом Троцьким, яка зародилась в цей період, тривала до його смерті в 1927 р.

Таким чином, діяльність Адольфа Іоффе в редакційній колегії газети «Правда» розпочалась в період 1908 р. після знайомства з Львом Троцьким. Безпосередньо Іоффе займався публікацією та редагуванням огляду міжнародних справ у виданні, проте найбільш відповідальним етапом його роботи в редакції стало повернення до Російської імперії в 1912 р. Метою його діяльності в Одесі було налагодження партійної роботи щодо питань загальнопартійної конференції у Відні, ініціатором якої стала редакційна колегія «Правди». Незважаючи на постійне спостереження та провал партійних організацій, йому вдалось заручитись підтримкою ряду місцевих організацій, проте арешт літом 1912 р. перервав його партійну діяльність аж до революції 1917 р.

Список використаних джерел:

1. Іоффе Н.А. *Время назад: Моя жизнь, моя судьба, моя эпоха.* Москва: ТОО «Биологические науки», 1992. 238 с.: портр.
2. Письмо А.А. Иоффе из Одессы – Л.Д. Троцкому в Вену 19 (6) – 20 (7) мая 1912 г. / Конференции РСДРП 1912 года: документы и материалы / [сост., авт. коммент. Ю.Н. Амиантов и др.; пер. с нем. С.А. Гаврильченко]. Москва: РОССПЭН, 2008. 1118 с.
3. Corney F. Trotskii and the Vienna Pravda, 1908-1912. *Canadian Slavonic Papers.* 1985. September (vol. 27, iss. 3). P. 248-268.

УДК 355(477)«1920»

Т. В. Ляскович, аспірантка кафедри історії України

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЗАКУПІВЕЛЬНОЇ КОМІСІЇ В ПОЛЬЦІ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АРМІЇ УНР ВІЙСЬКОВИМ МАЙНОМ (1920 р.)

У статті на основі архівних і опублікованих матеріалів проведено аналіз діяльності Державної закупівельної комісії УНР, яка діяла на території Польщі. Висвітлено механізм роботи комісії, який був підпорядкований налагодженню товарообміну. З'ясовано заходи українських торговельних представників для виконання одного з основних завдань поставленого урядом УНР – максимального задоволення потреб Армії УНР. Звернено увагу на труднощі у функціонуванні зазначеної комісії, які негативно впливали на проведення якісних торговельно-закупівельних операцій.

Ключові слова: Державна закупівельна комісія УНР, Польща, матеріально-технічне постачання, Армія УНР, агент.

Улітку 1920 р. справа матеріально-технічного забезпечення військових частин УНР значно активізувалась та вийшла на якісно новий рівень. Цьому сприяла підписана 21 квітня 1920 р. військова конвенція між Україною та Польщею. Уряд УНР дістав можливість налагодити апарат армійського постачання, оскільки козакам катастрофічно не вистачало зброї та спорядження, а їх резерв був повністю вичерпаний. Активна праця у цьому напрямку розпочалася за межами країни.

4. Фельштинский Ю.Г., Чернявский Г.И. Лев Троцкий. Книга первая. Революционер. 1879-1917 гг. Москва: ЗАО Издательство Центрполиграф, 2012. 448 с.
5. Дойчер И. Троцкий. Вооруженный пророк. 1879-1921 гг. / Пер. с англ. Т.М. Шуликовой. Москва: Центрполиграф, 2006. 527 с.
6. Ковальчук А.П. «Газета «Правда» (віденська) як джерело з вивчення історії соціал-демократичного руху на поч. ХХ ст.». Диплом. роб. магістра. Кам'янець-Подільський, 2018. 103 с.
7. Письма А.А. Иоффе из Одессы – редакции венской «Правды» с резолюциями одесских групп РСДРП 10, 13 апреля (28, 31 марта) 1912 г. / Конференции РСДРП 1912 года: документы и материалы / [сост., авт. коммент. Ю.Н. Амиантов и др.; пер. с нем. С.А. Гаврильченко]. Москва: РОССПЭН, 2008. 1118 с.
8. Письмо А.А. Иоффе из Одессы – редакции венской «Правды» 10 июня (28 мая) 1912 г. / Конференции РСДРП 1912 года: документы и материалы / [сост., авт. коммент. Ю.Н. Амиантов и др.; пер. с нем. С.А. Гаврильченко]. Москва: РОССПЭН, 2008. 1118 с.
9. Письмо А.А. Иоффе из Одессы – Л.Д. Троцкому в Вену 19 (6) – 20 (7) мая 1912 г. / Конференции РСДРП 1912 года: документы и материалы / [сост., авт. коммент. Ю.Н. Амиантов и др.; пер. с нем. С.А. Гаврильченко]. Москва: РОССПЭН, 2008. 1118 с.
10. Троцкий Л. Д. *Моя жизнь: Опыт автобиографии.* Тп. 1-2. Москва: Панорама, 1991. 624 с.
11. Письмо А. А. Иоффе из Одессы – редакции венской «Правды» 7 мая (24 апреля) 1912 г. / Конференции РСДРП 1912 года: документы и материалы / [сост., авт. коммент. Ю.Н. Амиантов и др.; пер. с нем. С.А. Гаврильченко]. Москва: РОССПЭН, 2008. 1118 с.

The article is devoted to the participation of Adolf Ioffe in the editorial board of the newspaper «Pravda» in the period 1908-1912. It is noted how the Social Democrat became the editor of the newspaper and his contribution to the content of the periodical. The revolutionary's letters to the editorial board were analyzed and his role in the organization of an all-party conference in Vienna in 1912, initiated by the editorial board of the Pravda newspaper, was determined.

Key words: Adolf Ioffe, editorial board, newspaper, Pravda.

Отримано: 15.11.2021

Попри певне зацікавлення науковців діяльністю українських делегатів за кордоном для підтримки бойової готовності збройних сил та відновлення державного апарату, піднята нами тема належно не висвітлена у сучасній українській історіографії. Досліджуючи переважно роботу військово-дипломатичного корпусу УНР в контексті польсько-українських відносин в 1920 р. [5; 3; 4; 6; 1; 7; 8], історики оминули увагою діяльність закупівельних місій, зокрема й у Польщі, які мали значний

вплив на піднесення військово-політичного життя УНР як у межах країни, так і на міжнародній арені.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі архівних документів українського походження висвітлити функціонування Державної закупівельної комісії в Польщі для забезпечення матеріально-технічних потреб службовців української армії та її результативність.

Щоб пришвидшити справу імпортування продовольчого іноземного товару та надати їй ефективного характеру, 2 липня 1920 р. Рада народних міністрів ухвалила рішення про надання І. Феценко-Чопівському, голові Тимчасової закупівельної комісії, яка була створена 12 червня, права розпоряджатися кредитами всіх комісій, а також коштами, які отримало Об'єднання центральних українських кооперативних спілок (ОЦУКС) за кордоном для здійснення державних закупівель [17, арк.82; 19, арк.57].

Згодом, для координування діяльності закупівельних комісій 16 вересня 1920 р. Міністерством народного господарства (далі – МНГ) на чолі з Є. Архипенко була затверджена, а Головою колегії з постачання Армії УНР при МНГ Чудновським та членом колегії, в. о. директора фінансового департаменту М. Калюжним підписана спеціальна інструкція. У ній зазначалось, що першочерговим завданням цих комісій є проведення торговельних операцій з метою придбання предметів постачання для задоволення потреб армії. Закупівельні агентства у своїй роботі мали повністю підпорядковуватися МНГ. Вони складалися із голови і 2-х членів, призначених МНГ, та представників від державного контролю військового профілю [16, арк.11-12 зв.].

Як свідчать джерела, у 1920 р. за межами України діяло чимало закупівельних організацій, які займалися вирішенням подібних завдань і конкурували між собою. Це негативно позначилося на реалізації стратегії уряду щодо ведення торговельної політики УНР, яка мала на меті забезпечити військо й населення необхідним майном та матеріалами шляхом товарообміну з іноземними компаніями. Тому 29 вересня Кабінет Народних Міністрів ухвалив закон про перетворення заснованої 12 червня 1920 р. Тимчасової закупівельної комісії у Варшаві в «Державну закупівельну комісію Української Народної Республіки за кордоном» (далі – ДЗК УНР) [2, с.230]. До її складу увійшли по одному представникові від МНГ, Міністерства фінансів, шляхів, військового і державного контролю на чолі з І. Феценко-Чопівським [11, арк.3-3зв.]. Делегування членів окремих відомств до участі в роботі цієї комісії давало змогу переглянути та врахувати всі державні потреби. Контроль за діяльністю всіх державних торговельно-закупівельних органів повністю переходив до ДЗК УНР. До її компетенції також входила перевірка роботи і навіть ліквідація цих установ. Причому, коли зазначені органи припиняли своє існування, все їхнє майно і кошти переходили в розпорядження тільки ДЗК УНР [12, арк.177-178]. В цілому закон мав на меті зосередити всі операції торговельно-закупівельного характеру в руках однієї структури, що сприяло кращому використанню коштів і концентрації їх на найбільш важливих складових закупівель..

Голова ДЗК УНР І. Феценко-Чопівський отримав широкі уповноваження: вести за кордоном переговори, укладати та підписувати від імені УНР різні угоди з представниками урядів іноземних країн, приватними фірмами та особами щодо придбання різних товарів для державних потреб. Окрім цього, до його компетенції

входив продаж українських продуктів за готівку, в кредит або обмін їх на промислові товари [2, с.230; 12, арк.17]. Для придбання майна, яке б покращило якість матеріально-технічного забезпечення військовослужбовців Армії УНР, комісії було передано 50 тис. гривень з військового фонду [14, арк.4]. Ця невелика сума була залишком австрійського депозиту за доставку продуктів українською державою, який «наші кооператори та дипломати ще не встигли розтринькати», – згадував у своїх спогадах І. Феценко-Чопівський [10, с.64].

Від початку свого заснування ДЗК УНР відзначилася плідною та активною працею щодо покращення постачання Збройних Сил УНР. Членами комісії було підписано чимало угод з іноземними підприємствами, проведено десятки переговорів у цьому напрямку. Зі вступом на початку жовтня 1920 р. українського війська на територію Поділля, уряд дістав можливість збільшити кількість продуктів вітчизняного промислу, які можна було використати для обміну на речі, потрібні війську. Ще раніше, за дорученням МНГ, І. Феценко-Чопівський розпочав переговори з французькою компанією «Опторг», договір про співпрацю з якою підписали 22 липня 1920 р. [1, с.294; 18, арк.25-26]. Українська сторона прагнула придбати амуніцію, зброю і армійський одяг в обмін на хліб і цукор [12, арк.21-21 зв.]. У листі від 15 жовтня голова ДЗК УНР інформував Є. Архипенка про відмову представника зазначеної фірми Фужера доставити військовослужбовцям зброю і амуніцію. Французький комерсант погодився лише на продаж обмундирування [12, арк.44-47зв.].

На початку жовтня ДЗК УНР розпочала переговори з великим польським фінансово-торговельним консорціумом «Крайова Спудка Гандльова» (далі – КСГ), директором якого був В. Гродзецькі [15, арк.11-11 зв.]. 12 листопада учасники перемовин уклали угоду, яка базувалася на принципах товарообміну між Польщею та Україною з метою постачання армії та задоволення потреб населення [9, с. 162]. Для військових закупок, КСГ відкрила уряду УНР кредит на 200 млн польських марок [12, арк.101]. Щоб обмежити операції, які проводилися за готівку, домовилися вести розрахунок шляхом обміну продуктів. У договорі було чітко прописано, що такими товарами з польської сторони мали бути сіль, нафта і вугілля, а з української – хліб (пшениця, жито, ячмінь, овес). Обмін товарами та їх транспортування повинен був проводитися через залізничні станції Проскурів, Волочиць, Гусятин та ін. [12, арк.103зв.]. Зазначимо, що доставка в Україну предметів, потрібних військовослужбовцям, у першу чергу зброї, амуніції та різного обладнання, мала відбуватися лише за конкретним замовленням уряду УНР [10, с. 64]. Угода укладалася на 12 місяців і набирала чинності з моменту її підписання [12, арк.106зв.]. У середині листопада КСГ вже взяла на себе функцію експедитора в організації транспортних послуг щодо майна, закупленого українськими торговельними агентами за кордоном. Вона зобов'язувалася забезпечити перевезення військового вантажу, в першу чергу з Гданська і Варшави, на територію УНР [12, арк.99-100, 111-111 зв.].

Представники Державної закупівельної комісії проводили переговори з підприємцями інших країн. Зокрема, до неї звернувся уповноважений лондонської фірми М. Нентський з пропозицією укласти договір, який передбачав відкриття кредиту для української держави на суму 1 млн. 250 тис. фунтів стерлінгів. За рахунок цієї позички англійське підприємство збиралося надіслати

100 тис. комплектів одягу для козаків. Погасити цей кредит уряд УНР обіцяв доставкою цукру [12, арк.89-89 зв.]. Згідно телеграми до І. Феценка-Чопівського, МНГ дало дозвіл на закупівлю військового майна та одягу у зазначеної компанії [12, арк.20].

13 грудня 1920 р. відбулося засідання ДЗК УНР, яку продовжував очолювати І. Феценко-Чопівський. Тут були присутні: В. Зелінський, Лукашевич, Бондарівський та Преснухін (голова української закупівельної комісії у м. Данціг). Комісія обмірковувала широке коло питань, пов'язаних з військовим постачанням. Зокрема, вона ухвалила рішення про закупівлю зброї та обмундирування у Німеччині та Данцігу [12, арк.135].

У звіті про діяльність ДЗК УНР від 25 грудня 1920 р. на ім'я С. Петлюри і В. Прокоповича голова повідомляв про здійснені покупки різних предметів та порядок розпорядження ними у військових цілях. Зокрема, у фірми «Ріхарт Альрі» у Гданську закуплено 3 тис. комплектів кавалерійських сидел німецького військового зразка. У підпорядкуванні комісії знаходилося майно, придбане: 1) у Гданську – 4 тис. 600 штук верхнього одягу, 7 тис. комплектів теплої білизни, 10 тис. пар рукавиць, 2) в Берліні – 20 тис. комплектів білизни, 3) у Чехії – 1 тис. 450 комплектів вживаного одягу (плащі, френчі, спідня білизна). Однак не все з переліченого потрапило до армії. Оскільки перевезення, страхування та охорона товару перевищувала половину його вартості, члени ДЗК УНР вирішили частину одягу, що знаходився у Гданську, продати і на отримані гроші купити продукти харчування для козаків, а решту обміняти на 3 тис. шинелей англійського зразка. Всі ці речі, а також те, що залишилося після продажу, планувалося перевезти до Польщі і віддати українській філії Червоного Хреста для передачі військовикам. Такі ж заходи мали бути здійснені із майном, що перебувало у Берліні і Чехії [13, арк.14-14зв.]. Очевидно, що наприкінці грудня 1920 р. ДЗК УНР припинила свою роботу, оскільки у наказі про її створення вказувалося, що кошти на проведення закупівельних процедур та утримання асигнувалися лише до 1 січня 1921 р. [11, арк.3-3зв.]. До того ж прикрий інцидент стався з Міністерством фінансів, яке позбавило комісію змоги продовжити забезпечення армії. Із бюджету МНГ і ДЗК УНР було забрано 8 млн. польських марок [13, арк.14-14зв.]. Скоріш за все, це було пов'язано з тим, що Армія УНР у 20-х числах листопада 1920 р. перейшла р. Збруч і була інтернована поляками.

Отже, Державна закупівельна комісія, поряд з іншими органами постачання, відіграла важливу роль у підтримці боєздатності української армії. Членами ДЗК УНР було здійснено чималу кількість переговорів, укладено договори з європейськими підприємствами про постачання військовослужбовцям різного майна, хоча не обійшлося і без труднощів у їхній діяльності. Важкі обставини транспортування товарів, нестача коштів для здійснення розрахункових операцій та утримання комісії, відіграли негативну роль у виконанні нею важливих державних завдань. Але попри це, варто віддати належне українським діячам, які проявили наполегливість, високий професіоналізм у налагодженні співпраці з іноземними компаніями та їх уповноваженими.

Список використаних джерел:

1. Гай-Нижник П. Українська дипломатія й міжнародна фінансова політика урядів Центральної Ради, Української Держави (Гетьманату) та Директорії УНР (1917-1922 рр.). Київ: Дуліби, 2016. 532 с.
2. Директорія. Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. 1918-1920: Док. і матеріали у 2 томах, 3 частинах / [упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін.]. Київ: Видво імені Олени Теліги, 2006. Том 2. 744 с.
3. Ковальчук М. Українська військова місія в Польщі (липень-листопад 1920 р.). *Україна дипломатична*. 2005. Вип. 6. С. 382-406.
4. Михайлова О. Польсько-український союз 1920 р.: військово-господарча співпраця на території Правобережної України (кінець квітня – середина червня). *Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 років*. 2011. Вип. 6. С. 295-336.
5. Руккас А., Ковальчук М. Діяльність військової секції при Українській дипломатичній місії у Варшаві (грудень 1919 р. – липень 1920 р.). *Українська старовина*. 2003. №6 (354). С. 150-158.
6. Руккас А.О. «Разом з польським військом...»: Армія Української Народної Республіки 1920 р. (структура, організація, чисельність, уніформа). 2-е вид. Київ: Видавець Олег Філюк, 2015. 480 с.
7. Срібняк І. Військова співпраця УНР та Польської Республіки у другій половині 1919-1920 рр.: організаційно-мобілізаційний аспект. *Польсько-українська військова співпраця протягом історії*. Матеріали конференції. Київ, 2018. С. 151-176.
8. Срібняк І. З історії діяльності української військової дипломатії в Польщі у другій половині 1920 року (за документами Центрального військового архіву Польщі). *Архіви України*. Київ, 2020. Вип. 2 (323). С. 86-102.
9. Таранцова Т.О. Професор С.Л. Франкфурт та його діяльність в урядах УНР. *Історичний архів*. 2017. Вип. 18. С. 140-144.
10. Феценко-Чопівський І. Хроніка мого життя: спогади міністра Центральної Ради й Директорії. Житомир: Вісник, 1992. 126 с.
11. ЦДАВО України. Ф. 9. Оп. 1. Спр. 94. 15 арк.
12. ЦДАВО України. Ф. 9. Оп. 1. Спр. 164. 208 арк.
13. ЦДАВО України. Ф. 9. Оп. 1. Спр. 193. 30 арк.
14. ЦДАВО України. Ф. 9. Оп. 1. Спр. 203. 115 арк.
15. ЦДАВО України. Ф. 9. Оп. 1. Спр. 254. 54 арк.
16. ЦДАВО України. Ф. 9. Оп. 1. Спр. 318. 27 арк.
17. ЦДАВО України. Ф. 1065. Оп. 2. Спр. 7. 130 арк.
18. ЦДАВО України. Ф. 1065. Оп. 2. Спр. 8. 86 арк.
19. ЦДАВО України. Ф. 1065. Оп. 2. Спр. 48. 188 арк.

The article analyzes the activities of the State Procurement Commission of the UPR, which operated in Poland, on the basis of archival and published materials. The mechanism of work of the commission, which was subordinated to the establishment of trade, is highlighted. The measures of Ukrainian trade representatives to fulfill one of the main tasks set by the UPR government – maximum satisfaction of the needs of the UPR Army – were clarified. Attention was drawn to the difficulties in the functioning of this commission, which negatively affected the conduct of quality trade and procurement operations.

Key words: State Procurement Commission of the UPR, Poland, material and technical supply, Army of the UPR, agent.

Отримано: 15.11.2021

Л. М. Підгірна, аспірантка кафедри історії України

ЗГОРТАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ІНСТИТУЦІЙ В ТУРЕЧЧИНІ НАПРИКІНЦІ 30-Х РОКІВ ХХ СТ. В КОНТЕКСТІ ЗАКОРДОННИХ СПЕЦОПЕРАЦІЙ НКВС

У статті проаналізовано згортання діяльності українських інституцій у Турецькій Республіці після низки загадкових смертей чільних діячів української спільноти Стамбулу в контексті активізації діяльності радянських спецслужб у другій половині 1930-х рр.

Ключові слова: українська діаспора, Мурський, Туреччина, НКВС.

У міжвоєнний період у Турецькій Республіці (насамперед, у найбільшому місті країни – Стамбулі) діяла не надто численна, але надзвичайно активна українська громада. Лише у наш час її діяльність стала предметом наукових досліджень – з'явилися розвідки В. Окіпнюка, Д. Козлова [5], О. Скрипника [7], що базуються на розсекречених матеріалах із Галузевого державного архіву Служби зовнішньої розвідки України. У згаданих дослідженнях побіжно відзначено факт передчасної смерті низки керівних діячів української громади Стамбулу упродовж 1937-1938 рр. і висловлено припущення про їх можливе вбивство агентами радянських спецслужб. Однак це питання не отримало подальшого висвітлення. Хоча б частково виправити цей недолік і покликана дана стаття.

Зауважимо, що прийняття рішення про «ліквідацію» тих чи інших осіб у більшості випадків приймається на рівні найвищого військово-політичного керівництва СРСР включно із особисто Й. Сталіним, а більшість відповідних документів і досі залишаються засекреченими. Тож, на нашу думку, найбільш перспективним шляхом дослідження цієї проблеми є висвітлення загального історичного контексту, в якому відбулася діяльність українських інституцій у Туреччині, а також компаративний аналіз подій у Стамбулі та в інших закордонних центрах опозиції більшовицькому режиму.

Насамперед відзначимо, що упродовж практично усього міжвоєнного періоду головним об'єктом активності закордонної радянських спецслужб виступали скільки інституції ворожих щодо режиму ВКП(б) емігрантських сил, які умовно можна поділити на кілька груп: російські білогвардійці та опозиційні щодо більшовиків загальноросійські соціалістичні партії (есери, меншовики); представники національно-визвольних рухів різних народів Російської імперії / СРСР (українці, грузини, азербайджанці); перебіжчики з числа представників більшовицького режиму.

Рівень активності та масштабності операцій щодо знищення тих чи інших осіб визначався їх значимість в емігрантських колах, активністю в антибільшовицькій боротьбі, а у випадку перебіжчиків з СРСР – наявністю в їхньому розпорядженні секретної інформації. Суттєву роль відіграло також небажання загострювати стосунки із країнами, в яких проживали емігранти, і які могли гостро відреагувати на «силові акції» на своїй території. Показово, що у 1920-х рр. радянським спецслужбам приписували лише кілька гучних акцій – зокрема, вбивство С. Петлюри, а також смерть білогвардійського лідера генерала П. Врангеля. Щодо останнього, то ще у 1921 р., під час перебування в Стамбулі, яхта «Лукулл», на якій розміщувався штаб Врангеля, була протаранена італійським пароплавом «Адріа», що йшов із радянського порту Батумі; інцидент було кваліфіковано як випадковість і лише у пострадянський період були оприлюднені докази, що це була операція чекістів [8, р.145]. У 1928 р. Врангель не-

сподівано захворів туберкульозом і невдовзі помер, при цьому його оточення було переконане, що захворювання стало результатом спецоперації [6, с.486-487].

У 1930-х рр. «ліквідації» ОДПУ-НКВС стають значно активнішими. Доречно згадати викрадення одного із керівників білогвардійського руху Є. Міллера, вбивство очільника ОУН Є. Коновальця, ряд замахів на колишнього секретаря Сталіна Б. Бажанова і зникнення (ймовірно, вбивство) керівника стамбульської радянської резидентури Г. Агабекова.

У цьому контексті постає питання – що ж становила собою діяльність українського осередку в Стамбулі і чи становила вона інтерес для радянських спецслужб?

Працюючи у Стамбулі з 1929 р., представник уряду УНР в екзилі В. Мурський відповідав:

- а) за вирішення проблем української діаспори;
- б) за контакти з керівниками органів державної влади Туреччини, представниками іноземних дипломатичних представництв і спецслужб;
- в) за збирання інформації розвідувального характеру щодо подій в Україні та організацію доставки морським шляхом в українські порти, насамперед Одесу, друкованих пропагандистських матеріалів проукраїнського змісту.

За час роботи в Туреччині Мурському вдалося налагодити робочі контакти з Вселенським Патріархатом, зокрема особисто з патріархом Фотієм II. За організаційного сприяння В. Мурського в 1930 р. відбувся візит до Стамбула Голови Ради міністрів УНР в екзилі В'ячеслава Прокоповича, під час якого на зустрічі Прокоповича з Фотієм II було піднято питання про надання автокефалії Українській православної церкви [1, арк.22].

Відбувалася тісна співпраця та підтримання стосунків із керівниками кримськотатарської діаспори в Туреччині, зокрема із Д. Сейдаметом (Киримером). У 1932 р. за участі В. Мурського було розроблено та узгоджено з керівництвом Уряду УНР проект Угоди про створення Союзної держави України та Криму, який передбачав заснування спільної союзної держави після повалення більшовицького режиму [8, арк.282].

Важливу роль відіграла і пропагандистська місія із поширення серед представників турецького уряду й іноземних дипломатичних представництв праць Мурського, виданих турецькою мовою, – «Україна та її боротьба за незалежність» (1930 р.) та «Справжнє обличчя нової Росії» (1932 р.). Перша книга була презентована автором М.К. Ататюрку, мала схвальні відгуки в турецькій та емігрантській азербайджанській пресі, а друга – розіслана турецьким політичним, військовим і культурним діячам [6, арк.110]. Велику статтю про Україну Мурський опублікував в журналі «Альманах», який видавався у Стамбулі представниками азербайджанської діаспори та поширювався у сусідніх країнах – Ірані, Афганістані тощо [6, арк.110].

Також український представник налагодив стосунки із японським аташе полковником Іммуруо і передав японській стороні меморандум, котрий засвідчував готовність уряду УНР в екзилі до співпраці та спільного із Японією протистояння СРСР [8, арк.261, 316, 318; 9, арк.239].

В. Мурський особисто і українська громада в Стамбулі загалом були предметом прискіпливої уваги радянських спецслужб. Головним постачальником оперативної інформації був колишній капітан царської армії, «врангелевець», сотник армії УНР, подолянин за походженням, Микола Миколайович Забелло, законспірований як агент «Надія» [2, арк.317]. Завдяки йому радянська резидентура та ОДПУ мали вичерпну інформацію про побут, особисте життя, наміри, плани та діяльність української місії у Стамбулі. Виняткового характеру цим відомостям надавало перехоплення М. Забелло кореспонденції, переписки між Мурським та представниками уряду УНР – Головним Отаманом А. Левицьким, прем'єром В. Прокоповичем, генералом В. Сальським та іншими.

Упродовж 1933-1935 рр. практично усі активні члени української спільноти Стамбулу (Д. Хвиля, О. Адісевич тощо), як вже було зазначено на початку статті, у досить молодому віці пішли із життя. Останнім з них 19 липня 1935 р. помер В. Мурський у віці 47 років, згідно офіційного діагнозу – від пухлини у головному мозку. По смерті В. Мурського уряд УНР в екзилі більше не направляє у Стамбул своїх представників, а українська місія згорнула свою діяльність.

Показово, що трагічні події із активістами української громади в Стамбулі не торкнулись М. Забелло, однак його дружина Катерина померла від онкологічного захворювання 28 жовтня 1943 р.

Аномально високу смертність серед представників української місії у Туреччині доречно аналізувати у контексті аналогічних процесів в середовищі противників більшовицької влади. Так, наприклад, 29 грудня 1935 р., за п'ять місяців після смерті В. Мурського, пішов з життя патріарх Фотій II, котрий прихильно ставився до питання автокефалії української церкви, співпрацював із іншими ворожими до СРСР церковними осередками, наприклад, із митрополитом Євлогієм (Богоявленським). Патріарх помер у досить молодому віці – 61 рік; для по-

рівняння, його попередник Василій III помер у 83 роки, а наступник, патріарх Веніамін – у 75.

У 1938 р., крім вбивства Є. Коновальця, мала місце також смерть за дивних обставин керівника контррозвідки УНР генерала В. Змієнка, якому було усього 51 рік.

Можна припустити, що в умовах загострення політичної ситуації в Європі більшовицьке керівництво прийняло рішення щодо активізації заходів щодо силової ліквідації своїх політичних опонентів.

Розмір даної розвідки не дозволяє охопити усі подібні «нетипові» смерті. Тому перспективним є складання детального мартирологу усіх опонентів більшовицької влади, які померли або зникли за незрозумілих обставин у досліджуваній період. Подібне дослідження дозволить виявити нові факти та певні тенденції як в історії антибільшовицького опору, так і діяльності радянських спецслужб за кордоном.

Список використаних джерел:

1. Галузевий державний архів Служби зовнішньої розвідки України (далі – ГДА СЗРУ). ГДА СЗРУ Фонд 1. Опис 1. Спр. 12617. Том 1.
2. ГДА СЗРУ Фонд 1. Опис 1. Спр. 12617. Том 2.
3. ГДА СЗРУ. Фонд 1. Опис 1. Спр. 12617. Том 6.
4. ГДА СЗРУ. Фонд 1. Опис 1. Спр. 12617. Том 8.
5. ГДА СЗРУ. Фонд 1. Опис 1. Спр. 12617. Том 9.
6. ГДА СЗРУ. Фонд 1. Опис 1. Спр. 12617. Том 15.
7. Окіпнюк В. Козлов Д. Таємний фронт Володимира Мурського. URL: <https://www.istpravda.com.ua/ukr/articles/2020-10/6/158218/> (дата звернення: 05.09.2021).
8. Соколов Б. В. Врангель. Москва, 2009. 502 с.
9. Скрипник О. Таємний легіон української революції. Київ, 2015. 320 с.
10. Флейшман Л. Поэтесса-террористка. De la littérature russe. Mélanges offerts à Michel Aucouturier. Paris, 2005. P. 142-159.

The article analyzes the collapse of Ukrainian institutions in the Republic of Turkey after a series of mysterious deaths of prominent figures of the Ukrainian community in Istanbul in the context of the intensification of Soviet intelligence in the second half of the 1930s.

Key words: Ukrainian diaspora, Mursky, Turkey, NKVD.

Отримано: 15.11.2021

УДК 930.1(477):355(477)=(162.1)«1917/1921»

І. В. Солодковська, аспірантка кафедри історії України

ПОЛЬСЬКІ ВІЙСЬКОВІ ФОРМУВАННЯ В УКРАЇНІ У 1917-1918 рр. В СУЧАСНІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

У розвідці робиться спроба проаналізувати праці вітчизняних дослідників, які в контексті реконструкції державотворчих процесів під час українських національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. акцентують увагу на появі та функціонуванні польських військових формувань, які діяли на території України.

Ключові слова: польські військові формування, Польща, УНР, корпус.

Історія збройних сил Польщі, як і кожної держави світі, є невід'ємною частиною історії країни та безпосередньо її народу. Збройні сили є однією з найважливіших складових держави, яка забезпечує захист державних інтересів, захищає її від зовнішньої загрози і є гарантом незалежності країни. В історії збройних сил Польщі одне із ключових місць посідає Перша світова війна 1914-1918 рр., коли позбавлений власної державності польський народ прагнув створити армію, за допомогою якої можна було б нарешті здобути довгоочікувану незалежність. Задля досягнення цієї мети польські військові формування створювалися під авс-

трійським, російським та французьким командуванням. Хоча більш відомою українському і польському читачеві є історія Легіонів Польських – військових з'єднань у складі австро-угорської армії, все ж найбільш чисельними були польські військові формування, що виділялися зі складу армії російської.

Наприкінці 1917 – на початку 1918 р. в ході створення польської армії на території колишньої Російської держави було започатковано формування польських корпусів, два з яких розмішувалися на території Наддніпрянщини й Бессарабії та були об'єднані під назвою

Польських військ в Україні. Питання формування військових з'єднань на території України є однією з найважливіших питань в історії становлення польської державності новітнього часу.

Актуальність теми обумовлюється тим фактом, що історія створення польських військових формувань на території України залишається недостатньо вивченою сторінкою історії як України, так і Польщі. Навіть після падіння комуністичного режиму після 1980-х рр. в обох державах дана тема залишається мало висвітленою в історичній науці. Актуальним в історії країн залишається також українсько-польські стосунки та військові конфлікти. Тому сьогодні досвід українсько-польських відносин, набутий ще в 1917-1918 рр., зокрема під час створення і перебування польських військових формувань на території УНР та Української держави, дає можливість більш детально дослідити даний період історії держав-сусідів.

Метою статті є висвітлення польських військових формувань на території України в період 1917-1918 рр. у сучасній літературі вітчизняних істориків.

Питання польських військових формувань на території України в період 1917-1918 рр. не знайшло гідного відображення в вітчизняній історіографії, причому як у сучасній, так і в радянській та діаспорній [44, 46]. У радянській історіографії тема польських військових формувань в Україні спеціально не вивчалася. Згадки по даній темі можна було зустріти лише у працях, присвячених революційним процесам, польським «революційним» формуванням та участі польських інтернаціоналістів у встановленні радянської влади в Україні. Дані питання частково знайшли відображення в працях таких радянських істориків, як П. Голуб [7], М. Френкін [40, 41], дослідник історії Польщі та українсько-польських відносин початку ХХ ст. М. Калениченко [17]. Загальний огляд польських військових формувань у Росії та Україні зроблено В. Дашкевичем [12], колишнім полковником внутрішніх сил СРСР та Народного Війська Польського, який подав лише описові відомості про польські військові формування.

Українська історіографія небагато приділяє проблемі польських військових формувань на території колишньої УНР в часи Української національної революції. Дане питання розглядалося переважно у контексті міжнародних відносин, загальної історії, в окремих роботах з історії України її зовнішньої політики, двосторонніх взаємин з країнами Європи, військової історії тощо. Серед наукових досліджень передусім виділимо праці В. Верстюка [3], П. Гай-Нижника [5], А. Голиченка [6], В. Євтимовича [13], М. Ковальчука [18], А. Кулика та П. Пташинського [20], Т. Зарецької [15, 16], С. Литвина [21, 22], Ю. Терещенка [38], М. Стахів [37], О. Павлюка [26], де акцентуються на революційних подіях 1917-1921 рр., військовій історії української армії, українсько-польських відносинах, проаналізовуються стан сучасних вітчизняних студій історії даного періоду. Польських військових формувань на території України вони торкаються лише в загальному, в контексті досліджуваної ними тематики.

Особливу цінність для дослідників даної теми польських військових формувань на території України в 1917-1918 рр. становлять праці відомих істориків А. Руккаса [34], Г. Савченка [35], А. Папакіна [29], І. Белякевича [2].

Більшість доступних на сьогодні документів польських військових формувань на теренах колишньої Російської імперії об'єднано в Центральному військовому

архіві у Варшаві, про що детально зазначає А. Папакін у статті «Документи архівів Республіки Польща до історії польських військових формувань в Україні у 1917-1918 рр.» [27]. Втім, найбільше зацікавлення викликає його стаття «Створення польських військових формувань у складі російської армії під час Першої світової війни» [28], присвячена історії формування, еволюції та бойового шляху національних польських військових частин і з'єднань, утворених із числа поляків-військових російської армії у 1914-1918 рр.: Пулавського легіону, Польської стрілецької бригади, Польської стрілецької дивізії та трьох польських корпусів, відомих у історіографії як Польське військо на Сході. Революція у Російській імперії та окупація території їх перебування Німеччиною та Австро-Угорщиною призвели до їх роззброєння та не дали їм перетворитися на армію незалежної Польщі. У статті «Війська польські. Польські військові формування колишньої російської армії в Україні 1917-1919 рр.» [30] розглянуто пробу створення польської армії у Росії під час Першої світової війни 1914-1918 рр., утворення перших військових формувань із поляків під російським командуванням, розширення масштабу формувань після повалення царизму та виникнення незалежних польських військових з'єднань у Росії та спроби перетворення їх на частини польської армії.

В жовтні 1914 р. після заяви Верховного Головнокомандувача російської армії Великого князя Миколи Миколайовича про майбутнє надання автономії Польщі, був даний дозвіл на формування у складі російської армії польських легіонів. Це питання детально розкрив Г. Савченко в статті «Польські військові формування як чинник розгортання українського військового руху в російській армії (березень – травень 1917 р.)» [36], охарактеризувавши історію створення та діяльність польських гарнізонів на початковому етапі.

Проблема польських військових формувань на теренах Правобережної України, що постали тут в перший рік Національної революції і проіснували до травня 1918 р., належить до найменш вивчених в українській історіографії. Незважаючи на те, що в Державному архіві Київської області знаходиться спеціальний фонд, присвячений т. зв. «польським легіонам», крім київського дослідника І. Лісевича про них, наскільки відомо авторіві, більше ніхто не писав [45]. Щоправда, цією темою займається історик Б. Гудь [10, 11] у контексті українсько-польських конфліктів першої половини ХХ ст. Свідченням цього є його стаття «Польські військові формування на території УНР у 1917-1918 рр.» [8], де він охарактеризував діяльність польських військових формувань на території Української народної республіки у 1917-1918 рр.

Важливим аспектом процесу формування польських частин на території УНР, зокрема III корпусу, є збройний конфлікт з українським селянством, який до сьогоднішнього дня не набув належного висвітлення в науковій історіографії. Окремі його аспекти та прояви більш повно розкриті лише в новій праці Б. Гудя [9]. Хоч і дана тема не стала предметом окремого дослідження, автором було висвітлено історію становлення III корпусу. Він пояснив причини та умови конфлікту легіонерів з українським селянством, відновив в загальних рисах хронологію збройного протистояння, з'ясував механізм його ескалації та наслідки.

Науменко А.О. у своїй статті «Польські військові частини російської армії під час Першої світової війни»

[25] розглядає процес формування та бойова діяльність польських військових частин у російській армії під час Першої світової війни. Проаналізовано праці, в яких різною мірою висвітлюється це питання, простежено процес формування польських військових частин та їх участь у бойових діях на фронті. Особливо відзначено бойову діяльність польських уланів. Автором звернено увагу на мотивацію поляків щодо вступу на військову службу у російську армію заради відновлення у подальшому незалежної Польської держави.

У статті Витвицького С. «Галичина в міжнародній політиці в 1914-1923 роках. Спогади.» [4] проаналізовані передумови, причини та процес формування політико-військового союзу УНР і Польської Республіки. З'ясована роль С. Петлюри та Ю. Пілсудського у підготовці Варшавського договору. Охарактеризовано його зміст, значення та реакцію на нього тогочасного українського і польського політикуму. Дана стаття дозволяє нам краще розкрити передумови та початкові етапи формування польських добровольчих військ.

Істотний інтерес викликає книга Л. Петрова «7-й полк уланів Військ Польських в Україні. 1917-1918 рр.» [31] присвячена III Польському корпусу, що формувався в Україні, та його єдиного кавалерійського полку, який впродовж свого існування неодноразово змінював назву, останньою з яких була «7-й полк уланів». Його історія виявилася драматичною і короткою, трохи більше п'яти місяців. Місцем дислокації полку виявилися Вінницький і Брацлавський повіти Подільської губернії. Створювався полк із військовиків російської армії та добровольців. Його кістяк склали загони з двох Кірасирських та Кінного полків гвардії, а також польські ескадрони з Чугуївського уланського та Ризького драгунського полків. Як і інші польські формування на території колишньої Російської імперії, він мав стати ядром армії майбутньої незалежної Польщі. У книзі Петрова Л. ми ознайомимося з основним етапом створення, розвитку та участі в бойових діях 7-го уланського полку III Польського корпусу, що формувався на Поділлі, на тлі військових та політичних подій 1917-1918 рр. Текст даної книги супроводжується фотографіями і мапами місць дислокацій та районів бойових дій полку. В додатку вміщено вибрані біографії його військовослужбовців від простих уланів до командира полку.

Отже, існуючі праці з історії польських військових формувань в Україні у 1917-1918 рр. написано порівняно давно і за інших історичних умов, що не дозволяє максимально об'єктивно висвітлити проблему, а також не відповідає вимогам сучасної історичної науки. Це актуалізує дану тему та потребує подальшого ґрунтовного вивчення та осмислення.

Список використаних джерел:

1. Белицкий И.В. Польские войска на русском фронте в 1914-1920 годах. *Военная бль*. 1967. №86. С. 40-41.
2. Белякевич І.І. З історії створення польських військових формувань у Росії напередодні I Всеросійського з'їзду військових поляків (березень – травень 1917 р.) // *Вісник Львівського державного університету ім. Івана Франка. Серія історична*. Львів, 1965. Вип. 3. С. 34.
3. Верстюк В. Союз Ю. Пілсудського – С. Петлюри 1920 р. в сучасній українській історіографії. *Наукові записки НАУКМА*. 2005. Т. 41. С. 61-65.
4. Витвицький С. Галичина в міжнародній політиці в 1914-1923 роках. Спогади. *Український історик*. 1995. Ч. 30. С. 100-118.
5. Гай-Нижник П., Потапенко М. Ставлення польського революційного руху в Наддніпрянській Україні до питання самостійності УНР (1917-1918 рр.). *Шляхи становлення незалежності Польщі і України: минуле, сучасне, майбутнє: матер.* V Міжнародної наукової конференції, 15–16 листопада 2008 р. Житомир, 2009. С. 50-68.
6. Голиченко А., Щербатюк В. Партизанские отряды польской военной организации в Украине в 1918-1920 гг. Киев, 2014. С. 375-383. URL: <http://clar.naiu.kiev.ua/jspui/bitstream/123456789/3037/1/Партизанские%20отряды%20ПВО%20в%20Украине%20в%201918-1920%20гг%20%28-pdf.io%29.pdf> (дата звернення: 15.09.2021).
7. Голуб П.А. Польские революционные войска в России (1917-1920 гг.). *Вопросы истории*. 1958. №3. С. 44-63.
8. Гудь Б.В. Польські військові формування на території УНР у 1917-1918 рр. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2006. №571: Держава та армія. С. 218-221.
9. Гудь Б. Загибель Аркадії. Етносоціальні аспекти українсько-польських конфліктів XIX – першої половини XX століття. Львів: Ін-т українознавства ім. І.П. Крип'якевича НАН України, 2006. 448 с.
10. Гудь Б. Українсько-польські конфлікти новітньої доби: етносоціальний аспект. Харків: Акта, 2011. 478 с.
11. Гудь Б., Голубко В. Нелегка дорога до порозуміння. До питання генези українсько-польського військово-політичного співробітництва 1917-1921 рр. Львів: Українські технології, 1997. 66 с.
12. Дашкевич В. О польской вооруженной силе в России за время с 1 июня 1913 по 1 июня 1918 года. *Военно-исторический сборник*. Вып. IV. Москва, 1920. С. 170-174.
13. Свтимович В. Військо йде. Уривок зі спогадів про березень 1917 р. в Києві. Львів: Вид. І. Тиктор, 1937. 123 с.
14. Жуковский О. Вспомини часів епохи Великої Східної Революції початка 1917-1919 рр. (Із окопів до Тюрми). Записна книжечка. 1919 рік / [упоряд. Павло Гай-Нижник]. Київ, 2018. 274 с.
15. Зарецька Т. Відносини Директорії Української Народної Республіки з Польською Республікою (1919-1920 рр.). *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2002. Вип. 11. С. 76-92.
16. Зарецька Т. Симон Петлюра і Юзеф Пілсудський. Магістральне місце в історії українсько-польських відносин. *Історія України*. 2005. № 16. С. 1-8.
17. Калениченко П.М. Брати по класу – брати по зброї. Участь польських інтернаціоналістів у боротьбі за владу Рад на Україні. 1917-1920 рр. Київ, 1973.
18. Ковальчук М. Відносини української влади з польськими військовими на Правобережжі (1918 р.). Свідчення військового міністра УНР О. Жуковського. *Військово-історичний альманах*. 2006. Число 1 (12). С. 108-113.
19. Корольов Г. Союз Ю. Пілсудського – С. Петлюри в контексті геополітичного вибору. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 рр.* Київ, 2010. Вип. 5. С. 275-286.
20. Кулик А., Пташинський П. До історії збройної спілки української буржуазії та польських поміщиків для боротьби проти пролетарської революції. *Архів Радянської України*. 1932. №5-6. С. 184-236.
21. Литвин С. Петлюра і Пілсудський: Нелегий шлях до порозуміння. *Війни і мир*. Київ: АТЗТ «Українська Прес-група», 2004. С. 412-427.
22. Литвин С. Симон Петлюра у 1917-1926 роках. Історіографія та джерела: монограф. Київ: Аквілон-Прес, 2000. 464 с.
23. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917-1921. Т. 2: Кам'янецька доба – Зимовий похід. Мюнхен: Прометей, 1951. 245 с.
24. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917-1921. Т. 3: Польсько-український союз. Кінець збройних змагань УНР. Прага: Пробосм, 1943. 233 с.
25. Науменко А.О. Польські військові частини Російської армії під час Першої світової війни. *Військово-науковий вісник*. 2017. Вип. 27. С. 234-246.
26. Павлюк О. Українсько-польський союз і політика США щодо УНР у 1920 р. *Укр. іст. журн*. 2000. № 6. С. 3-16.

27. Папакін А. Документи архівів Республіки Польща до історії польських військових формувань в Україні у 1917-1918 рр. *Архіви України*. 2005. №4. С. 104-116.
28. Папакін А. Створення польських військових формувань у складі російської армії під час Першої світової війни. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2004. №4. С. 32-43.
29. Папакін А. Уніформа Польських військ в Україні 1917-1918. *Однострій*. 2009. №9. С. 20-23.
30. Папакін А. Війська польські. Польські військові формування колишньої російської армії в Україні 1917-1919 рр. 2-е вид. Київ: Вид. Олег Філок, 2015. 128 с.
31. Петров Л. 7-й полк уланів Військ Польських в Україні. 1917-1918 рр. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. 400 с.
32. Польща та Україна в боротьбі за незалежність 1918-1920. Варшава: Віпарт, 2010. 521 с.
33. Прушинський М. Драма Пільсудського. Війна 1920 р. / [пер. з польськ. Булгакова В., Ведіної В.]. Київ: Лібра, 1997. 361 с.
34. Руккас А. Створення польських національних частин на Румунському фронті (листопад 1917 р. – березень 1918 р.). *Над Дніпром і Віслою*. Матеріали міжнародної наукової конференції «Україна і Польща у визвольних змаганнях ХІХ – початку ХХ ст.». Київ, 2004. С. 18-36.
35. Савченко Г. Польські військові формування у Києві у 1917 році. *Україна – Польща: стратегічне партнерство в системі геополітичних координат*: зб. наукових праць міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 16-17 березня 2017 р. Київ: Міленіум, 2017. С. 23-25.
36. Савченко Г. Польські військові формування як чинник розгортання українського військового руху в російській армії (березень – травень 1917 р.). *Етнічна історія народів Європи*. 2001. Вип. 8. С. 85-89.
37. Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. Вихід з кризи. Нью-Йорк, 1964. Т. VIII. 431 с.
38. Терещенко Ю. Варшавський договір 1920 р. і його оцінка українською дипломатією. *Симон Петлюра у контексті українських національно-визвольних змагань*: збірник наукових праць. Фастів: Поліфаст, 1999. С. 130-139.
39. Українсько-московська війна 1920 р. в документах (оперативні документи штабу армії УНР з передмовою і під редакцією генерала В. Сальського. Документи впорядкував генерал П. Шандрюк). Варшава, 1939. 308 с.
40. Френкин М.С. Захват власти большевиками в России и роль тыловых гарнизонов армии: Подготовка и проведение октябрьского мятежа, 1917-1918 гг. Иерусалим: Став, 1982. 400 с.
41. Френкин М.С. Революционное движение на Румынском фронте: 1917 – март 1918 Москва: Наука, 1965. 368 с.
42. Шелухін С. Варшавський договір між поляками й С. Петлюрою 21 квітня 1920 року. Прага, 1926. 40 с.
43. Шульгін О. Симон Петлюра та українська закордонна політика. *Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879–1926)*. Київ: МП «Фенікс», 1992. С. 172-176.
44. Grabski S. Pamiętniki. Warszawa: Czytelnik, 1989. Т. 2. 516 s.
45. Lisiewicz I. Ostatnia szansa (stosunki polsko-ukraińskie 1918-1921). Warszawa, 1998.
46. Nowak A. Jak rozbić Rosyjskie imperium? Idee polskiej polityki wschodniej (1733-1921). Warszawa: WOW GRYF, 1995. 376 s.

The investigation attempts to analyze the works of domestic researchers who, in the context of the reconstruction of state-building processes during the Ukrainian national liberation struggles of 1917-1921, focus on the emergence and functioning of Polish military formations operating in modern Ukraine.

Key words: Polish military formations, Poland, UPR, corps.

Отримано: 15.11.2021

УДК 930.1(470+571):329(470+571)«1902/1905»

С. О. Тимофійко, аспірант кафедри архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін

РОЗРОБКА ПРОЄКТІВ ПІСЛЯРЕВОЛЮЦІЙНОЇ ПЕРЕБУДОВИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ТА РОЗВ'ЯЗАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ПИТАННЯ В ПЕРІОД ФОРМУВАННЯ ПРОГРАМИ ПАРТІЇ СОЦІАЛІСТІВ-РЕВОЛЮЦІОНЕРІВ (1902-1905 рр.)

У статті висвітлюється процес формування програмних положень Партії соціалістів-революціонерів (ПСР) та аналізуються домінуючі погляди есерів у опублікованих проєктах на післяреволюційну перебудову Росії та основні шляхи розв'язання національного питання, а також дається оцінка недолікам політичної частини програми, які не були враховані у процесі обговорення.

Ключові слова: доктрина, ПСР, марксизм, автономія, федералізація, національне питання, демократична республіка, синкретичний проєкт.

Дослідження проєктів післяреволюційної перебудови Росії та розв'язання національного питання, які пропонували соціалісти-революціонери, має важливе значення, як для розуміння окремих сторінок української історії, так і для вивчення політичних процесів та міжнародних конфліктів на теренах імперії Романових. Наслідки тих кризових явищ особливо гостро відчуває і сучасне суспільство, тому аналіз їхніх коренів надзвичайно важливий для науки.

Метою статті є висвітлення основних етапів створення програми ПСР та аналіз її політичної частини, в якій йдеться про післяреволюційну перебудову Росії та розв'язання національного питання.

Дослідженням програми ПСР займалися багато істориків, намагаючись висвітлити різноманітні аспекти її діяльності, починаючи від засновників партії та завершуючи сучасними авторами. У контексті даного дослідження хочеться передусім виокремити роботи: М. Леоннова [5, 6], К. Морозова [7], В. Назарова [8], А. Горлова

[1] та Е. Прохорової [13]. Вони присвячені ідеологічним основам програми есерів та торкаються політичної складової, а також дозволяють простежити формування програмних засад і перебіг внутрішньопартійних дискусій навколо перших проєктів.

У січні 1902 р. у Європі вийшов друком №3 газети «Революционная Россия», друкарню якої у м. Томськ жандарми розгромили ще восени 1901 р., а частину революціонерів, причетних до нелегального гуртка, який заснував видання, заарештували [3, с.61]. Керував гуртком саратовський соціаліст А. Аргунов з дружиною. Перед арештом вони відмовилися емігрувати і передали матеріали №3 у руки Є. Азефа, який ввійшов до них у довіру та переконав перенести газету до Європи, щоб там видавати та організувати транспортування до Росії. Разом з маловідомим у революційних колах Азефом А. Аргунов відправив досвідчену М. Селюк, для налагодження друку та зв'язків з емігрантськими колами [3, с.62-63]. Вони змогли вдало вибратися з Росії, і в Берліні

зустрілися з представником Робітничої партії політично-го звільнення Росії (РППЗР) Г. Гершуні, який тоді разом із знаменитою революціонеркою К. Брешко-Брешковською налагоджував контакти з неонародницькими гуртками з метою об'єднання їх в одну політичну партію.

Є. Азеф і Г. Гершуні знайшли спільну мову й вирішили залучити до організації представників еміграції в Парижі та Женеві, зокрема провести переговори з редакторами журналу «Вестник русской революции» та лідерами Аграрно-соціалістичної ліги, серед яких на перший план починав виходити В. Чернов [2, с.63-64]. На той момент у Г. Гершуні вже були згоди на подібне об'єднання від «Північного» Союзу соціалістів-революціонерів, «Південної» Партії соціалістів-революціонерів, РППЗР та гуртка київських соціалістів-революціонерів [3, с.61].

8 січня 1902 р. провокатор Департаменту поліції Є. Азеф повідомив керівництво у Росії про результат переговорів – за допомогою Г. Гершуні вдалося домовитися з редакцією «Вестника русской революции» (К. Тарасов, І. Рубанович, В. Чернов та М. Гоц) щодо об'єднання та редагування ними «Революционной России». На окремому етапі переговорів у Берні Г. Гершуні домовився з В. Черновим про приєднання до партії Аграрно-соціалістичної ліги [10, с.64-65]. В. Чернов із М. Гоцом вирішили розташувати редакцію «Революционной России» у Женеві [20, с.149] і транспортувати звідти тиражі у Російську імперію через українські міста. Там вони й випустили у світ №3, який повідомив про створення об'єднаної Партії соціалістів-революціонерів. На першій сторінці редактори поділилися новиною про злиття Союзу соціалістів-революціонерів та Партії соціалістів-революціонерів у єдину політичну силу, головним органом якої стала газета «Революционная Россия», а теоретичним рупором – журнал «Вестник русской революции» [17, с.1].

Стосовно національного питання есери почали публікувати погляди партії з 1903 р. Вони були репрезентовані на сторінках газети «Революционная Россия», у вигляді статей К. Брешко-Брешковської. У статті «Национальное порабощение и революционный социализм» [9, с.108-111] вона окреслила риси головного проекту розв'язання національного питання, що зводилися до наступних положень: федеративний устрій; широке місцеве самоуправління; культурна автономія [9, с.110]. К. Брешко-Брешковська надалі взяла на себе висвітлення цієї теми у партійній пресі. Вона опублікувала до офіційної появи програми у партійному органі статті: «К национальному вопросу» [18, с.4-7] та «Еще о национальном вопросе» [19, с.4-7].

Як пізніше розповідали есерівські теоретики, створення програми з самого початку було гострим і дискусійним, оскільки до складу політичної сили увійшли одразу декілька організацій із спільною ідеєю, однак деякими розбіжностями у поглядах на тактику революційної боротьби. У програмі довелося синтезувати погляди «масовиків» з «Південної» Партії соціалістів-революціонерів та «терористів» з «Північного» Союзу соціалістів-революціонерів. Аграрно-соціалістична ліга (АСЛ) В. Чернова була ближчою до першої, тоді як редактори «Вестника русской революции» схилилися до другого. Отже, есерівські кола в еміграції у той час не мали однастайності у поглядах [4, с.74].

Першим почав розробляти програму М. Ракитніков у Саратові, який ще влітку 1902 р. ознайомив з нею частину комітетів у Росії. Водночас у Женеві М. Гоц, О. Мінор, М. Селюк, С. Слетов та Л. Шишко розглядали проект, розроблений В. Черновим. У вересні 1902 р.

М. Ракитніков приїхав у Женеву із своїм проектом, заявивши про його підтримку з боку російських комітетів [6, с.101]. Найбільші суперечки викликали розбіжності у «програмі-максимум» та «програмі-мінімум». Щодо них різні позиції зайняли В. Чернов та М. Ракитніков. Вони відстоювали два варіанти, котрі різнилися між собою ступенем радикалізму [4, с.77]. У порушених дискусіях на бік В. Чернова стали Л. Шишко та М. Гоц, а в кінці 1902 р. проект підтримав Г. Гершуні. Тому прийняли рішення створити з обох варіантів «синкретичний» і розіслати його лідерам партії для обговорення [6, с.101].

5-6 серпня 1903 р. у женецькій квартирі В. Чернова «синкретичний» проект обговорили Є. Азеф, Р. Альперштейн, Б. Білліт, М. Білінов, К. Брешко-Брешковська, М. Гендельман, М. Гоц, Є. Зеленський, С. Клитчоглу, П. Ключинський, О. Мінор, М. Ракитніков, М. Розенблум, І. Рубанович та Я. Юделевський [6, с.102]. 8 та 9 серпня 1903 р. порушені ними дискусії продовжилися на І з'їзді Закордонної організації есерів, де Є. Лазарєв, А. Леваді та Я. Юделевський розкритикували цей документ, заявивши про марксистські терміни в поясненні ідеологічного аспекту, непотрібність «програми-мінімум» та соціалізації землі. Політичну складову програми їхня критика не зачепила, однак вони запропонували з'їзду створити комісії для написання нового проекту. Проте, на захист проекту виступили В. Чернов, Л. Шишко, О. Мінор та І. Рубанович. Останній звинуватив Я. Юделевського в ізоляціонізмі та прагненні за допомогою старої народницької термінології спровокувати відрив есерів від міжнародного соціалізму [6, с.103].

У жовтні 1903 р. був підготовлений проект програми, який передали для ознайомлення у партійні комітети. Розробники мали на меті почути думки стосовно головних положень, але не поспішали віддавати документ на розсуд публіки, тому рекомендували не розголошувати зміст до офіційної публікації в головному політичному органі [12, с.111-119]. Національне питання та погляди на післяреволюційну перебудову Росії знайшли у цьому проекті відображення у розділі «В политической и правовой области». Зазначалося, що метою діяльності партії есерів є встановлення «демократичної республіки з широкою автономією областей та общин, як міських, так і сільських, на основі пропорційного представництва і прямого голосування без поділу громадян за расовими, мовними та культурними ознаками» [12, с.117]. Окрім цього зазначалося, що у демократичній республіці будуть гарантовані: пряме народне законодавство; повна свобода совісті, слова, друку, зборів та союзів; недоторканність особистості; громадянська рівноправність; виборність і підсудність посадових осіб; право націй на самовизначення; відділення церкви від держави й оголошення релігії особистою справою кожного; встановлення рівної для всіх вищої освіти за державний рахунок; ліквідація армії та створення народного ополчення [12, с.117].

У проекті також був запропонований механізм реалізації перетворень. Розробники констатували, що ПСР виступає за скликання Установчих Зборів, на яких буде повалено самодержавство і введено в дію підтверджену народом програму [12, с.117].

Зимомою-навесні 1904 р. партійні комітети отримали проект програми з заголовком «не підлягає розголошенню» і мали можливість обговорити його. Першим з відкритою критикою виступив М. Огоновський, заявивши, що запропонований варіант повний суперечностей, які в

майбутньому будуть використані проти партії. Однак час ішов, а критики (М. Огоновський, І. Рубанович, М. Русанов, В. Мякотін, В. Пешехонов та Я. Юделевський не прислали контр-проектів [6, с.103], тому редакція головного політичного органу 5 травня 1904 р. опублікувала у №46 документ під назвою «Проект програми партії социалистов-революционеров выработанный редакцией «Революционной России»» [4, с.77].

Його текст свідчить, що закладені у Женеві погляди на національне питання були підтримані у комітетах, оскільки програму опублікували без суттєвих змін у цьому аспекті, лише розширивши та деталізувавши її окремі позиції. Метою есерів залишилася демократична республіка з широкою автономією областей та общин, як міських, так і сільських. Основою цього мало стати широке застосування федеративних принципів у побудові стосунків між окремими національностями та визнання за ними безумовного права на самовизначення [11, с.123]. Разом з цим додавалися у програму наступні положення: пряме, таємне, рівне, загальне виборче право (голосувати могли з 20-річного віку чоловіки та жінки, без поділу через расові та релігійні ознаки); пропорційне представництво; пряме народне законодавство (референдум та народна ініціатива); виборність і підсудність посадових осіб; свобода совісті, друку, слова, зборів, робітничих протестів і союзів; громадянське рівноправ'я, недоторканність особи і житла; відділення церкви від держави. Оголошення релігії особистою справою кожного; введення обов'язкової світської освіти за державний рахунок; рівноправність мов; безкоштовне судочинство, розформування армії та введення народного ополчення [11, с.123]. Реалізувати запропоновані положення планували тільки шляхом скликання Земського собору (Установчих Зборів), на якому ліквідують самодержавство та почнеться перетворення держави [11, с.125].

Опублікований проєкт ледве не викликав розкол. Суперечки весни-літа 1904 р. досягли піку на II з'їзді Закордонної організації есерів. Проти проєкту виступила «ініціативна група» на чолі з Я. Юделевським, але новина про вбивство В. Плеве змусила з'їзд припинити роботу до вересня. Проте, у вересні робота так і не відновилася. Критика проєкту змусила редакторів «Революционной России» створити дискусійний відділ та публікувати кожне зауваження у додатках до номерів. Цією можливістю скористався тільки Я. Юделевський, який опублікував три статті у №53, 67 та 75 [14-16]. На перші дві йому відповіли В. Чернов та Л. Шишко, однак на третю (15 вересня 1905 р.) ніхто не відписав, та й сам Я. Юделевський виїхав у серпні 1905 р. в Аргентину, де пробув до 1907 р., забувши дискусії. Проєкт програми вистояв і дійшов до обговорення на I з'їзді ПСР, де був затверджений як програма партії та не знав змін до 1917 р., як і його політична складова [6, с.105].

На нашу думку, програма есерів та її політична складова були цілком витримані в дусі соціалізму, оскільки бралися за зразок тогочасні європейські соціалістичні ідеї. Елементи марксизму у ній мали місце, що визнавали розробники, посилаючись на необхідність використання методів «наукового соціалізму» в обґрунтуванні головних позицій програми. Однак стосовно національного питання та зміни політичного устрою есери обмежилися тільки загальними тезами щодо федералізації та широкої автономії. Не порушувалося питання можливого впровадження екстериторіальних форм, госпо-

дарської та політичної автономії територіальних національностей, а також захисту прав національних меншин у демократичній республіці.

Список використаних джерел:

1. Горлов А.В. Эсеровский идеал системы государственного управления: дрейф от социализма к либерализму. *Страницы истории*. 2011. №1. С. 35-41.
2. Из дополнительных показаний М.Ф. Селюк судебной следственной комиссии при ЦК ПСР по делу Азефа. Партия социалистов-революционеров. Документы и материалы. 1900-1922 гг. В 3-х т. Т.1. 1900-1907 гг. 696 с.
3. Из показаний А.А. Аргунова (Кубова) судебной следственной комиссии при ЦК ПСР по делу Азефа. Партия социалистов-революционеров. Документы и материалы. 1900-1922 гг. В 3-х т. Т.1. 1900-1907 гг. 696 с.
4. Из показаний В.М. Чернова Судебно-следственной комиссии при ЦК ПСР по делу Азефа. Партия социалистов-революционеров. Документы и материалы. 1900-1922 гг. В 3-х т. Т.1. 1900-1907 гг. 696 с.
5. Леонов М.И. Партия социалистов-революционеров в 1905-1907 гг. Москва: РОССПЭН, 1997. 512 с.
6. Леонов М.И. Проект программы партии социалистов-революционеров. *Вестник СамГУ*. 2012. №2/2. С. 101-106.
7. Морозов К.Н. Эсеровские варианты народнической модели общественно-политического переустройства России. *Идеи и идеалы*. 2017. №4 (34). Т. 1. С. 135-156.
8. Назаров В.В. Идеология неонароднических партий: программно-тактические разногласия эсеров и энесов. *Известия Саратовского университета*. 2011. Т.11. Сер. История. Международные отношения. Вип. 2. Ч.1. С. 30-34.
9. Национальное поражение и революционный социализм. Партия социалистов-революционеров. Документы и материалы. 1900-1922 гг. В 3-х т. Т.1. 1900-1907 гг. 696 с.
10. Письма Азефа: 1893-1917 / [сост. Д.Б. Павлов, З.И. Перегудова]. Москва: ТЕРРА, 1994. 287 с.
11. Проект программы партии социалистов-революционеров, выработанный редакцией «Революционной России». Партия социалистов-революционеров. Документы и материалы. 1900-1922 гг. В 3-х т. Т.1. 1900-1907 гг. 696 с.
12. Проект программы Партии социалистов-революционеров (не подлежащий огласке). Партия социалистов-революционеров. Документы и материалы. 1900-1922 гг. В 3-х т. Т.1. 1900-1907 гг. 696 с.
13. Прохорова Е.С. Эсеры в период первой русской революции: борьба за влияние на массы. *Вестник Московского университета*. Сер.8. 2013. №4. С. 25-34.
14. Приложение к №53. Революционная Россия. 1904. 30 сентября. №53. С. 1-11.
15. Приложение к №67. Революционная Россия. 1905. 15 мая. №67. С. 1-8.
16. Приложение к №75. Революционная Россия. 1905. 15 сентября. №75. С. 1-4.
17. Революционная Россия. 1902, январь. № 3. С. 1.
18. Революционная Россия. 1903. 15 ноября. № 36. С. 4-7.
19. Революционная Россия. 1904. 15 марта. № 43. С. 4-7.
20. Чернов В.М. Перед бурей. Воспоминания. Изд-во имени Чехова, 1953 г. URL: http://az.lib.ru/c/chernow_w_m/text_0020.shtml.

The article covers the process of forming the program provisions of the Party of Socialists-Revolutionaries (AKP) and analyzes the views of the SR leaders in published projects on the post-revolutionary perestroika of Russia and the main ways to solve the national question.

Key words: doctrine, AKP, Marxism, autonomy, federalization, national question, democratic republic, syncretic project.

Отримано: 15.11.2021

ВПЛИВ ВЗАЄМОВІДНОСИН МІЖ САУДІВСЬКОЮ АРАВІЄЮ ТА ІРАНОМ НА СИРІЙСЬКУ КРИЗУ

У статті розглядається боротьба двох країн лідерів Близького Сходу – Саудівської Аравії та Ірану. Обидві впливові близькосхідні держави борються за лідерство в регіоні та мусульманському світі. На сьогодні інтереси двох держав регіону головним чином зіткнулися в Сирії та його врегулювання безпосередньо залежить від нормалізації стосунків між Тегераном і Ер-Ріядом.

Ключові слова: Іран, Саудівська Аравія, Регіональне лідерство, сирійська криза, сунніто-шиїтський конфлікт.

Іслам – це єдина релігія усіх мусульман, але з VII століття на різних історичних етапах свого формування в мусульманстві виникають різні течії, основними з яких є сунізм і шиїзм. На сьогодні їх головними представниками є Саудівська Аравія та Іран, дві країни які в XXI столітті все частіше намагаються домінувати не лише в політичному, але і в соціальному житті країн Близького Сходу.

Саудівська Аравія є безумовним лідером в цьому протистоянні, оскільки на території цього королівства знаходяться дві головні святині мусульманства, це священні мечеті аль-Харам в мекці та Мечеть Пророка в Медіні. У зв'язку з цим 27 жовтня 1986 року замість титулу короля Саудівської Аравії «Його Величність» королем Фахдом був введений новий титул «Служитель двох святинь, хай береже його Аллах».

Цей факт автоматично зобов'язує Королівство Саудівської Аравії бути лідером мусульманського світу й служити прикладом для усіх країн, де Іслам є головною релігією. У Саудівській Аравії 90% населення сповідує Ваххабізм сунітського толку, який закликає вірити в єдиного Бога і в якому не повинно бути ніяких культурних, етнічних додатків, або якихось інших особливостей тих, або інших мусульманських народів.

Своїм суворим прикладом вони намагаються надихати інші держави регіону в праведному відношенні до Ісламу, що в цілому у них виходить, але тільки в тих країнах, де більшою мірою сповідується сунізм, але в країнах, де переважають шиїтська більшість головне місце займає Іран 89% населення якого сповідують шиїзм [1, с.5].

Іран після революції 1979 року перетворився в Ісламську державу в якій до влади прийшли представники шиїтів-дванадцятників. Головним чином, це було викликано тим, що в першій половині 20 віків шахом Мохаммадом Резою Пехлеві була ведена політика вестернізації та якоюсь мірою де-ісламізації, що у свою чергу створило радикалізацію іранського суспільства. Але шиїтська більшість в Ірані утвердилася ще в 1501 році коли сефевидський шейх Ісмаїл I проголосив себе шахом Ірану й створив Сефевидську державу.

Головна різниця між сунітами та шиїтами в тому, що суніти визнають виключно пророка Мухаммеда, тоді як шиїти ж рівно шанують як Мухаммеда, так і його двоюрідного брата Алі. Але з розвитком мусульманства на Близькому Сході їх відношення ускладнювались і на деяких етапах загострювались в кровопролитні зіткнення. І в 21 столітті відношення між цими течіями мають конфліктні ситуації, але більшою мірою маючи за основу не релігійні, а політичні цілі.

Одно з таких зіткнень сталося в Сирії, де на 2011 рік чисельність її населення складала близько 20 млн. чоловік, з яких 74% мусульман-сунітів, 13% шиїтів (алавітів, імамів), 10% християн і 3% друзів. Проте саме маленька община шиїтів-алавітів опинилася у влади в цій країні [10].

Алавіти – це секта, поширена в прибережних районах Сирії, близька до шиїтів. Це вчення – дуже складне і закрите, проте воно має загальні корені з шиїзмом. Тому у правлячій верхівці Сирії існують тісні зв'язки з Іраном, що не могло не викликати невдоволення у сунітської більшості. Алавіти довгий час залишалися виключеними з громадського життя, але в період французького мандату (1918-1946 рр.) Були прийняті заходи для того, щоб працювати в окупаційній адміністрації та в силовому порядку й в той час французи почали набирати туди алавітські кадри.

Служба у французькій армії, поліції та адміністрації стала соціальним ліфтом для тисяч молодих алавітів. Згодом вони склали основу армії нової держави, а після перевороту 1963 року реально захопили владу.

Батько сучасного президента Сирії Башара Асада – Хафез Асад очолив країну в 1971 році.

В цілому при Хафезі Асаді склався громадський компроміс, який продовжився до приходу до влади його сина в 2000 році Башара Асада. Спочатку місце батька повинен був зайняти його старший син Базиль, але після того, як він трагічно загинув в автокатастрофі в січні 1994 року, прямим претендентом на цю посаду став офтальмолог за освітою Б. Асад. У цей момент, почалися перші хвилювання в суспільстві, оскільки Сирійський парламент змінив конституцію, понизивши мінімальний вік кандидата в президенти з 40 до 34 років спеціально для обрання на цю посаду Башара Асада.

Під час правління Башара Асада Сирія здавалася державою зі стабільним розвитком, але події, які трапились на початку «арабської весни» створили досить серйозні проблеми, які значно загострилися під впливом у 2011 р.

Незважаючи на стабільний стан економіки, після оголошення курсу на лібералізацію в Сирії почалися негативні процеси, неминуче супроводжуючи суспільство при переході до ринкової економіки: зростання безробіття, підвищення цін, збільшення розриву між багатими та бідними верствами населення. Разом зі зростанням рівня життя у великих містах, в країні було велике число жителів сільських провінцій, рівень життя яких був украй низький.

Ця маса населення і склала надалі основний контингент тих, хто став активно протестувати проти поточного економічного і політичного стану в країні.

Вища влада і ключові пости в уряді та силових структурах Сирії впродовж багатьох років належали представникам правлячої сім'ї Асадів, які одночасно є представниками алавітської релігійної общини. Таке довге перебування у влади не могло не стати причиною різних зловживань, корупції, розставлення своїх людей на високі посади, що сконцентрувало усю повноту влади в одних руках.

В результаті в Сирії виник вакуум між владою і суспільством, де влада була відсторонена і віддалена від реальних проблем та інтересів більшості сирійського народу. При цьому зусилля керуючої верхівки були спрямовані не на задоволення вимог народу, а на збере-

ження й зміцнення власної влади та пригнічення проявів інакомислення [2, с.141-142].

В результаті загострення усіх вищеперелічених проблем досить було якої-небудь події, щоб спровокувати конфлікт, який стався під впливом «арабської весни». Соціальний протест який на перших етапах пройшов в таких країнах, як Туніс, Єгипет, Йемен, Бахрейн, який також був викликаний внутрішніми факторами.

Протестні акції в Сирії почалися у березні 2011 року демонстрацією проти свавілля поліції в Р. Дараа, розташованому на кордоні з Йорданією та Ізраїлем. Вони розповсюдились в інших містах, де маніфестанти вимагали поліпшення умов життя і рішення в покращенні соціально-економічних проблем. Виступи протесту в деяких регіонах стали переростати в зіткнення з силами правопорядку. Майже одразу президент Башар Асад оголосив про майбутнє проведення реформ в соціально-економічній і політичній сферах.

Проте усі спроби по регулюванню порядку в Сирії, такі, як відставка правлячої партії БААС, створення нової конституції, альтернативні вибори до парламенту та ін. дещо запізнилися і були зустрінуті опозицією прохолодно. У підсумку сирійська влада не змогла зупинити протестний рух, який вимагав вже повної зміни політичної системи й відставки президента Асада.

У цій ситуації уряд пішов на конфронтацію з опозицією та став використовувати регулярну армію для припинення демонстрацій. Опозиція також почала формувати озброєні загони й вступати у бойові зіткнення з сирійською армією. До кінця 2011 р. була створена повстанська Вільна Сирійська Армія (ВСА).

Сирійська опозиція як одна з головних діючих сил конфлікту спочатку не мала єдиної організаційної структури. Крім того, вона була розділена на внутрішню і зовнішню, зарубіжну, опозицію.

Також конфлікт в Сирії загострили озброєні ісламістські угруповання, мета яких була встановлення в Сирії режиму ісламського правління. В більшості це були члени угруповань – найманці з різних країн світу. Спочатку вони вели озброєну боротьбу проти офіційної влади Сирії, але нерідкі були випадки, коли з різних причин угруповання конфліктували між собою [5, с.172].

З часом, розбіжності між ВСА та ісламістськими угрупованнями привели до розколу в озброєній опозиції. У вересні 2013 р. частина угруповань вийшла із складу ВСА й почала призивати до об'єднання на основі ісламу, та вже згодом в листопаді був створений «Ісламський фронт» – єдина бойова структура ісламістів. Таким чином, утворилася третя сила, яка почала вести війну як проти Башара Асада, так і проти ВСА. Проте, загальної єдності в рядах ісламістів не спостерігалось.

І вже в січні 2014 р. між ними розгорнулися бойові дії, в яких особливу жорстокість проявило угруповання «Ісламська держава Іраку і Леванта» (ІДІЛ), яка діяла до цього в Іраку й проголосила створення «Халіфату» на завойованих землях. До літа 2014 року ІДІЛ контролювало великі території в Сирії, газові та нафтові родовища і проводило жорстоку політику на окупованих територіях – масові страти, рабську працю, торгівлю людьми, вбивства представників інших релігійних конфесій.

Тому опозиція поспішила дистанціюватися від ІДІЛ, і НКСРОС (Національна коаліція сирійських революційних і опозиційних сил) оголосила їх терористичним угрупованням і головним ворогом разом з режимом Асада.

ІДІЛ стало найнебезпечнішим і численнішим угрупованням в Сирії та вже у серпні 2014 р. контролювало 35% території країни, а її чисельність складала близько 50 тис. осіб. Загалом, ІДІЛ стало окремим учасником конфлікту, проти якого виступили усі воюючі сторони.

У сирійський конфлікт були залучені зовнішні сили Саудівської Аравії та Ірану, які відстоюють в Сирії свої власні інтереси, використовуючи ту, або іншу сторону конфлікту для їх реалізації [6, с.67].

Підтримку сирійської опозиції зробили країни РСАДПЗ (Рада співробітництва арабських держав Перської затоки), Європи та США. Саудівська Аравія, на початку подій арабської весни закликала не допустити розвитку сирійського конфлікту, щоб уникнути загострення ситуації. Король Саудівської Аравії радив Башару Асаду приглушити конфлікт, поступивши «.. як Мухаммед VI в Марокко: злегка випустити пару й організувати щось на зразок процесу змін, створивши видимість початку реформ». Лише літом 2011 р. коли стало зрозуміло, що Асад не зупиниться, Саудівська Аравія зробила остаточний вибір на користь підтримки опозиції. Як писав саудівський аналітик Тарик Хамід «... король як ніхто інший терпів Асада впродовж усіх цих років і навіть простягав йому руку допомоги, даючи йому можливість виправитися. Король намагався протегувати Сирії, стерпів Асаду вбивство (впливового ліванського політика) Харірі, терпляче ставився до вчинків режиму Асада в Лівані., але Асад продовжував все ускладнювати, й на сьогодні в Сирії ллється кров безневинних людей. Тому король вимагає від Асада зупинити вбивства і кровопролиття і без зволікання почати запроваджувати широкі реформи» [3, с.7].

Таким чином в сирійський конфлікт виявилися залучені Саудівська Аравія підтримувана сунітською опозицією та Іран який з давніх часів мав тісні зв'язки з алавітським урядом.

Як вже було відмічено раніше, починаючи з Ісламської революції 1979 р. Сирія була послідовним партнером і союзником Ірану. Під час ірано-іракської війни практично усі арабські країни підтримували Ірак, надавали йому фінансову підтримку, але Сирія, на чолі з Хафезом Асадом стояла на стороні Тегерана. І незважаючи на відмінності в поглядах і тактичних інтересах за минулі тридцять років, з макростратегічних питань обидва режими виступали єдиним фронтом.

Важливо зазначити, що союз між Сирією та Іраном досить унікальне явище, оскільки за своєю тривалістю він триває вже понад 30 років, особливо, якщо врахувати скільки подій сталося на Близькому Сході, починаючи від краху двополярної системи у світі й закінчення холодної війни, до падіння режиму Саддама Хусейна в Іраку й утворення нового, потужного, сунітського альянсу на чолі з Ер-Ріядом.

Для забезпечення своїх інтересів Ісламській Республіці Іран необхідно було зберегти режим Башара Асада, який він став підтримувати за допомогою фінансових, політичних і військових коштів. У бойових діях на стороні армії Асада стали брати участь іранські підрозділи з Корпусу вартівих Ісламської революції та контрольованим Іраном шіїтським угрупованням «Хезболла», яке в червні 2013 р. відбило у бойовиків місто Ель-Кусейр.

Таким чином падіння режиму означатиме ускладнення іранського впливу в регіоні, тому що Тегеран вже не зможе робити «Хезболлі» миттєву підтримку оскільки в географічному плані Сирія є ланкою, яка зв'язує

Ісламську Республіку з військовим угрупованням «Хезболла» в Лівані.

Підтримка Тегерана сирійського режиму багато в чому привела до того, що повстання сирійців переросло в суннітське повстання. Ця тенденція послужила головною причиною посилення впливу в рядах сирійської опозиції таких ісламістських організацій, як «Ісламська Держава» («ІДІЛ») і «Джабхат ан-Нусра». У свою чергу, вище іранське керівництво в особі аятоли А.Хаменеї вважає, що США і Великобританія спеціально створили «Аль-Каїду» і «ІДІЛ», щоб внести розкол між сунітами і шіїтами для боротьби з Іраном [8].

Ці загрози підштовхнули Іран до активної підтримки режиму Башара Асада. В підтвердження цього радник аятоли Хаменеї А.А. Веялаті заявив, що Сирія – це найважливіша частина фронту "золотого кільця" яка підтримує Іран в регіоні й в Сирії Іран б'ється за себе і своє майбутнє [3, с.9].

Інтерес монархій Перської затоки в сирійській кризі полягає, передусім, в прагненні розірвати вісь Іран-Сирія, позбавивши Іран практично єдиного союзника на Близькому Сході.

І тому, можна з впевненістю стверджувати, що послаблення Сирії для них – це послаблення Ірану. Більше усіх в цьому зацікавлена Саудівська Аравія, оскільки вже на протязі багатьох років королівство прагне до лідерства в регіоні, що робить її найбільш зацікавленою в зміні шіїтського режиму як в Ірані, так і в Сирії.

Іранська влада усвідомлює, що сирійські події представляють головну загрозу ІРІ на Близькому Сході. Для Ірану підтримка влади Сирії украй важлива не стільки тому, що Сирія – ключовий союзник, а Іран побоюється приходу до влади в САР ворожих Ірану сил. Головне – побоювання втратити статус ключового регіонального гравця і втратити стратегічної ініціативи. Крім того, скидання режиму Асада в САР неминує підірве моральний авторитет влади в самому Ірані, що може похитнути внутрішньополітичну стабільність [4, с.254-255].

Коли стало ясно, що Сирійську кризу складно вирішити мирним шляхом в короткі терміни, Саудівська Аравія та Іран почали запобігати активні дії. Саме ситуація в Сирії відобразила реальні цілі та інтереси Тегерана і Ер-Ріада на Близькому Сході. Дії Саудівської Аравії та Ірану проявлялися по-різному в різні періоди кризи, проте контекстом була боротьба за лідерство в регіоні. На перших етапах кризи Саудівська Аравія та Іран докладали значних дипломатичних зусиль із мирного врегулювання і намагалися зайняти вигідніше положення в ситуації. Починаючи з весни 2011г. Саудівська Аравія посилювала тиск на ЛАД (Ліга арабських держав) і РСАДПЗ (Рада співробітництва арабських держав Перської затоки), проводячи через них необхідні їй рішення по Сирії. Це робилося для того, щоб нейтралізувати Іран в дипломатичному полі й понизити міру наслідків політичних змін в регіоні. У серпні, листопаді та грудні 2011р. На засіданнях Міністерської ради ЛАД і РСАДПЗ був прийнятий ряд резолюцій, які повною мірою показали позицію Саудівської Аравії в Сирії. Від сирійського уряду вимагали «припинити кровопролиття», та прийняти у себе спостерігачів ЛАГ [11].

Іран вступив в дипломатичне і політичне протистояння по Сирії дещо пізніше – літом 2012 р., хоча раніше виступав за мирне розв'язання сирійської кризи, без здійснення зовнішньої інтервенції. Проте спостерігаючи

за діями Саудівської Аравії та швидким розвитком кризи в Сирії, Іран не зміг не відреагувати на загострення ситуації, і також активізував свої дипломатичні зусилля. У кінці липня 2012 р. протистояння Саудівської Аравії та Ірану в Сирії перейшло в активнішу, військову фазу, початком якої можна вважати участь ліванського угруповання «Хезболла» у боях на стороні сирійської армії. На початку червня 2013 р. бійці «Хезболли» звільнили захоплений бойовиками понад рік тому місто Ель-Кусейр. При цьому уряд Ірану, дотримуючись курсу невтручання, спростував інформацію про участь своїх військових в озброєному конфлікті в Сирії, у тому числі і військову допомогу «Хезболлі».

Саудівська Аравія відреагувала осудженням на втручання Ірану і Хезболли в сирійський конфлікт.

Ситуація в сирійській кризі між Ер-Ріядом і Тегераном змінилася після того, як на прохання уряду Сирії Росія з кінця вересня 2015 р. почала надавати їй військову допомогу у вигляді авіаударів по позиціях ІДІЛ, що виявилось вигідним і для Ірану. Як заявила на це офіційний представник Міністерства закордонних справ Ірану Марзіє Афхам, «Іран повністю підтримує російські авіаудари в Сирії, оскільки це – крок до глобальної боротьби проти тероризму і врегулювання сирійської кризи».

З початком 2016 р. саудівсько-іранські стосунки різко загострилися до самого високого рівня. Таке загострення було пов'язане зі стратою 2 січня владою Саудівської Аравії шанованого в Ірані шіїтського проповідника Німра ан-Німара по офіційному звинуваченню в пособництві тероризму. Разом з Німром було страчено ще 46 чоловік. Іранці бурхливо відреагували на цю подію – в Тегерані було розгромлено посольство Саудівської Аравії, а у відповідь Королівство розірвало з Іраном дипломатичні стосунки [7, с.26].

Значною мірою зменшити напруженість в Сирії допоміг режим припинення вогню, встановлений зі згоди Росії та США з 27 лютого 2016 р. Він торкався зупинки бойових дій між урядовими військами Сирії та озброєною опозицією, окрім ісламістських організацій «Джебхат ан-Нусра», ІДІЛ і інших угруповань, визнаними ООН терористичними.

І вже 6 грудня 2017 року президент Росії Володимир Путін заявив про повну перемогу над терористами ІДІЛ в Сирії. Була проведена велика дипломатична робота між країнами лідерами не лише Близького Сходу але й світу по врегулюванню конфлікту, які в цілому допомогли зрушити з мертвої точки кризову ситуацію в країні.

7 жовтня 2019 року Трамп оголосив про виведення сил США з Сирії, американські війська вже покинули свої основні бази на північному сході країни. Це сталося на тлі турецького вторгнення в Сирію: 9 жовтня Анкара, яка називає терористами сирійських курдів, почала в регіоні військову операцію Мирна весна проти них.

Таким чином в Сирії залишається конфлікт інтересів між Саудівською Аравією і сунітськими державами, з одного боку, та Іраном і ліванськими шіїтами – з іншого. Не дивлячись на позитивні зрушення по врегулюванню конфлікту в самій країні ситуація продовжує залишатися небезпечною, що може вплинути на майбутнє не лише Сирії, але й на Близькосхідний регіон в цілому.

Список використаних джерел:

1. Колесников П.М. Суннитско-шиитский конфликт на геополитической карте Ближнего Востока. *ИМОИиВ, Аналитическая справка*. 2012. С. 6.

2. Кузьмин В.А., Соколов Н.В. Причины сирийского кризиса и его развитие в 2011-2015 гг. *Уральское востоковедение: международный альманах*. Екатеринбург, 2018. Вып. 7. С. 140-148.
3. Кузьмин В.А., Соколов Н.В. Цели и позиции Саудовской Аравии и Ирана в сирийском вопросе. *Мусульманский мир*. 2018 №1 С. 6-11.
4. Рыжов И.В., Бородина М.Ю. «Арабская весна» как квинт-эссенция межарабских противоречий. *Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского*. 2012. №6 (1). С. 252-256.
5. Рыжов И.В., Бородина М.Ю., Дорофеев Ф.А. Суннитско-шиитское противостояние Иран и Саудовская Аравия в борьбе за региональное лидерство. *Свободная мысль*. 2019. №1 (1673). С. 169-180.
6. Соколов Н.В. Военно-политическое противостояние Саудовской Аравии и Ирана в контексте борьбы за лидерство на ближнем востоке (конец 1970-х – начало XXI века). *Магистерская диссертация Уральского гуманитарного института*. 2016. С. 139.
7. Шевелин П.П. Положение шиитов Саудовской Аравии на рубеже XX-XXI вв. *Общество: политика, экономика, право*. 2016, №8. С. 23-27.
8. Gayle D. Zionists, the US government and the 'wicked' British created ISIS to destroy Iran, rants country's supreme religious leader. *Reuters*. 13 October 2014. URL: <https://www.dailymail.co.uk/news/article-2791169/zionists-government-wicked-british-created-isis-destroy-iran-rants-country-s-supreme-religious-leader.html>.
9. Karimi N. Iran offers Syria 'experience and capabilities'. *The Times Herald*. 26 July 2012. URL: https://www.timesherald.com/iran-offers-syria-experience-and-capabilities/article_9551a5e2-3b85-574c-bfd6-d4d5e735cc57.html.
10. Macfarquhar N. In ravaged Syria, beach town may be the loyalists' last resort. *The New York Times*. December 22, 2012. URL: <http://www.nytimes.com/2012/12/23/world/middleeast/syrian-resort-town-is-stronghold-for-alawites.html?pagewanted=all>
11. (د ادرءم عربىة ل سورىا ودم شق ت رف ض) Дамаск відмовляється від арабської ініціативи по Сирії). *Аль-Джазира*. 28 Серпня 2011 р. URL: <http://bit.ly/1Wu2mGk>.

The article examines the struggle between the two leading countries of the Middle East - Saudi Arabia and Iran. Both influential Middle Eastern states are fighting for leadership in the region and the Muslim world. To date, the interests of the two countries in the region have mainly clashed in Syria, and its settlement depends directly on the normalization of relations between Tehran and Riyadh.

Key words: Iran, Saudi Arabia, Regional leadership, Syrian crisis, Sunni-Shiite conflict.

Отримано: 15.11.2021

УДК 94-054.6(477) «1919/1921»

О. М. Шолк, аспірант кафедри історії України

УЧАСТЬ ІННОУКРАЇНЦІВ У ЗИМОВИХ ПОХОДАХ (1919-1921)

У статті досліджено участь інноукраїнських вояків в Першому та Другому Зимових походах у 1919-1921 років. Зокрема, проаналізовано мотиви, що спонукали іноземців приєднуватися до партизанських рейдів, їх участь у бойових діях, допомозі українським партизанам, а також репресії щодо них з-боку радянської влади.

Ключові слова: Армія УНР, Зимовий похід, повстанці, іноземці.

Досліджуючи проблему Перших визвольних змагань варто звернути увагу на партизанські дії українського війська, відомі як Зимові походи, що були продовженням збройної боротьби України, лише в інших формах. Окрім українців у них брали участь представники інших національностей, що також перенесли усі важкі умови, проявляючи героїзм та стійкість.

Мета статті: дослідити участь іноукраїнців у Першому та Другому зимових походах (1919-1921).

Проблематикою Зимових походів займалися дослідники: Н. Гірняк [2], О. Доценко [3], В. Мороз [5], Я. Тинченко [6; 7].

Важливими джерелами виступають спогади учасників тих подій: генерал М. Омелянович-Павленко [1], полковника П. Дяченка [4].

Наприкінці листопада 1919 року українське військо перебувало в катастрофічній ситуації. Війна на 3 фронти, відсутність будь-якої зовнішньої підтримки, перехід на бік ворога Галицького війська, епідемія тифу – усі ці фактори призвели до фактичної ліквідації регулярної армії. Із бойового складу у 25-30 тис. вояків влітку, залишилось ледве 10 тис. у листопаді (із них понад 80% хворіли на тиф і не могли брати участь у боях). В таких умовах військово керівництво УНР вирішило перейти до партизанських дій у тилах ворожих армій («червоних» та «білих»), з метою організації всеукраїнського повстання [1, с.230].

6 грудня 1919 року генерал М. Омелянович-Павленко оголосив про початок Зимового походу, метою якого було збереження боєздатних частин і підготовка загального повстання навесні наступного року. Учасниками

його стали близько 2 тис. боєздатних козаків і старшин. Серед них було багато іноукраїнців [1, с.239-240].

Протягом грудня 1919 – квітня 1920 рр. загоны, що брали участь у поході, поповнювались за рахунок перебіжчиків і дезертирів із Червоної армії, загонів Денікіна, а також чисельних повстанських груп. Так, відомо про перехід деяких донських і кубанських козаків на бік українців. Із числа дезертирів-червоноармійців зустрічаються китайські, російські, корейські, єврейські, татарські прізвища.

Так, в реєстрі 5-го пішого полку Київської дивізії містяться імена вояків: Лю-тан-сан, Ян-чен-сан, Ван-тен-ю, Ван-кін-ю, Лю-фтейн, Юа-шке, та інші. Всього – понад 30 осіб. Також у Дивізії згадуються німецькі вояки: Густав Гергіфельд Франц Теніс. Зустрічаються також польські, німецькі, єврейські прізвища у Волинській дивізії [6, с.4174-495].

Корейці також служили у 1-й Запорізькій Дивізії, але серед них зустрічаються лише козаки [6, с.472-475]. Проте відомо також і про іноземців старшин: німці Павло Енгельман і Франц Борис, латиш Карліс Броже. Останній, зокрема, був однополчанином Петра Д'яченка і саме за його порадою вступив до українського війська [4, с.249].

Одним із найвідоміших учасників Зимового походу був генерал Володимир Галкін. Уродженець Санкт-Петербурга, офіцер Імператорської армії, ветеран Великої війни. Після більшовицького перевороту, генерал вступає на службу до українського війська, за часів гетьмана П. Скоропадського займається організацією 8-го Катеринославського корпусу [7, с.96]. Більшість офіцерів цього корпусу склали російські офіцери, які не

ототожнювали себе із Україною, а тому в грудні 1918 перейшли до армії Денікіна, серед них був і генерал Галкін. Серед «білих» він не займав значних посад, а наприкінці 1919-го опинився в окупованій більшовиками Одесі, де переховувався під чужим прізвиськом і був вимушений вступити на службу до РСЧА, очоливши штаб 41-ї стрілецької дивізії, котра складалась із вояків армій УНР та УГА. Дізнавшись про наближення українських вояків, він у квітні 1920 піднімає повстання і приєднується до Зимового походу [6, с.350].

До Дієвої армії УНР приєдналось багато вояків-галичан. Більшість із них нічого не знали про перехід УГА на бік Денікіна, оскільки лежали у шпиталях і потягах, зморені тифом. Однак вже за кілька тижнів відбувся заколот галицьких частин, котрі не захотіли відходити із «білими» до Одеси і Криму. Значна частина галичан приєдналась до більшовиків, сформувавши Червону Галицьку Армію [2, с.517]. Але декотрі відділи приєдналися до наддніпрянців. Серед них був і німець Едуард Шепарович, що очолив повстання свого загону проти більшовиків [5, с.88].

Загалом, іноукраїнці зіграли доволі помітну роль у Першому поході. Про участь китайців у партизанських рейдах згадували і денікінці і своїх рапортах (при чому перебільшуючи їх чисельність) [6, с.25]. На відміну від багатьох українських старшин і козаків, котрі дезертували з армії і повертались додому, або ж переховувались в селах через хвороби і рани, іноземці залишались в строю, і в травні 1920-го влились до регулярної армії УНР, продовжуючи бойові аж до переходу через Збруч [2, с.532].

Як і всі учасники Зимового походу, іноземці мали право на отримання Залізного хреста. Іще під час розробки цієї ідея обговорювалось питання про надання альтернативної нагороди для іногородців (тобто для корейців, китайців і татар, котрі не сповідували християнство), але на загальних зборах орденської ради було вирішено вручати усім однакові нагороди [6, с.100]. Виникали також казуси щодо вручення нагород відсутнім. Так, Карліс Броже, заступник командира полку Чорних Запорожців, одразу після інтернування українського війська відправився на Батьківщину і Хреста не отримав, попри звернення Петра Д'яченка [7, с.61].

Восени 1921 року генерал Юрко Тютюнник розпочав підготовку до Другого Зимового походу. Він мав спільну мету із першим – підняти всеукраїнське повстання, проте його організація докорінно відрізнялась. Якщо Перший похід проводився кадровою армією і готувався Генеральним Штабом, то Другий підготовлювала невелика група молодших офіцерів Армії УНР. Головою Повстанського Штабу став Юрій Отмарштайн, що мав шведсько-грецьке походження, народився в Тирасполі [7, с.320]. У підготовці Походу також брав участь генерал Галкін. Похід був організований вкрай невдало і в несприятливих умовах: на кінець 1921 року більшість великих повстанських загонів або були розгромлені, або самі припинили існування.

Учасниками зимового походу були рядові козаки і нижчі чини офіцераства. Більшість складала молодь, ще не мала значного бойового досвіду, давалась взнаки і відсутність навиків партизанщини. Щодо іногородців в повстанських загонах, то про них свідчень вкрай мало. Єдиними дос-

товірними джерелами є анкети вояків, захоплених у полон червоними, або тих, хто повернувся до таборів у Польщі. Однак серед останніх неукраїнці майже не зустрічаються. Це пояснюється тим, що серед вояків УНР уже не було надії на визволення України, перемога більшовиків у війні стала очевидною. Значна частина вояків прагнула повернутись додому, до своїх родин і розпочати цивільне життя. Саме із цією метою багато іноземців приєднувались до Походу – це був єдиний спосіб перейти кордон.

Серед полонених українських вояків трапляється багато росіян, татар, поляків, євреїв, згадуються також білоруси і корейці. Так, після бою поблизу с. Малі Миньки було захоплено декілька десятків вояків, серед них 11 росіян, 2 поляків, 2 татар, 1 білорус, 1 хрещений єврей. Більшість із них були відпущені і зараховані до РСЧА, проте деякі розстріляні або відправлені до ув'язнення [6, с.548-556].

21 листопада 1921 року у м. Базар відбулась масова страта вояків УНР. Всього було страчено 361 вояків, серед них: 8 росіян, 4 німців, 3 поляків, 3 білоруса, 1 китаєць [6, с.559-593]. Ще декілька іноземців змогли повернутись до таборів у Польщі, зокрема 2 татарина, 5 росіян, 1 дагестанець, 3 білорусів, 2 донських козака [6, с.598-604].

Отже, в процесі проведення Першого та Другого Зимових походів значну роль відіграли іноземці, що входили до складу партизанських загонів. Серед них були китайці, корейці, росіяни, поляки, євреї, німці. При чому причини їх участі у Першому та Другому зимових походах сильно різнилися. Так, у 1919-му році більшість із них намагались уникнути служби в Червоній Армії. Уже в 1921-му році іноземці переважно прагнули повернутись на свою батьківщину, єдиним шляхом до цього було приєднання до українських повстанців.

Список використаних джерел:

1. Омелянович-Павленко М.В. Спогади командарма (1917-1920). Київ: Темпора, 2007. 607 с.
2. Гіряк Н. УГА в союзі з червоними // Українська Галицька Армія. У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях (матеріали до історії). Вінніпег, Канада: Видав хорунжий УСС Дмитро Микитюк, 1958. С. 515-534.
3. Доценко О. Зимовий похід (6.XII.1919 – 6.VI.1920). Варшава: Праці Українського Наукового Інституту, 1932. 240 с.
4. Дяченко П.Г. Чорні запорожці. Київ: Стікс, 2010. 448 с.
5. Мороз В.Я. Кавалерія Шепаровича. *Українське державотворення: уроки, проблеми, перспективи*: матеріали науково-практичної конференції. 2001. №1. С. 87-89.
6. Тинченко Я. Лицарі Зимових походів. 1919-1922 рр. Київ: Темпора, 2017. 760 с.
7. Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917-1921). Кн. I. Київ: Темпора, 2007. 536 с.

The article researched the participation of non-Ukrainian soldiers in the First and Second Winter Campaigns in 1919-1921. In particular, the motives that motivated foreigners to join guerrilla raids, their participation in hostilities, assistance to Ukrainian guerrillas, as well as repression against them by the Soviet authorities were analyzed.

Key words: Army of the Ukrainian People's Republic, Winter campaign, insurgents, foreigners

Отримано: 15.11.2021

ВИКЛАДАЦЬКА І ДИРИГЕНТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ МИХАЙЛА КОССАКА У КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОМУ (1925-1935 рр.)

У статті досліджено етапи життя та діяльності викладача музичного мистецтва Кам'янець-Подільського інституту народної освіти/інституту соціального виховання, українського композитора і диригента Михайла Андрійовича Коссака. Відповідно до доступних нині джерел, коротко з'ясовано напрямки його діяльності, вплив на його життя і долю радянської репресивної політики в колишньому державному центрі Української Народної Республіки. Звернено увагу на попередні складові його біографії. Наголошується на необхідності продовження пошуку джерел для глибшого вивчення біографії митця і педагога.

Ключові слова: Коссака Михайло Андрійович, диригент, викладач, Кам'янець-Подільський інститут народної освіти, Кам'янець-Подільський інститут соціального виховання, репресії.

Одним із відомих представників освітньої та культурної еліти Кам'янця-Подільського середини 1920 – середини 1930-х рр. був український композитор, диригент та педагог Михайло Андрійович Коссака (1874-1938), біографія якого тривалий час не була з'ясована. Певний внесок у її вивчення зробили мистецтвознавці П.К. Медведик [8; 9] і Р.Я. Лаврентій [7], а також краєзнавець Є.Д. Назаренко [10]. Однак, педагогічні аспекти діяльності митця, пов'язані з Кам'янець-Подільським інститутом народної освіти/соціального виховання, у повній мірі ще не з'ясовано, що актуалізує подальший науковий пошук.

Коссака Михайло Андрійович народився 18 квітня (за іншими даними 8 квітня 1874 р. у Галиччині, в с. Вигнанка (сьогодні належить до Чортківського району Тернопільської області) в родині дяка та диригента самодіяльного хору Андрія Коссака. Михайло був найстаршим серед шістьох дітей і всі вони опановували музичне мистецтво. У 1881-1892 рр. навчався у Чортківській 6-ти класовій школі та Буцацькій гімназії при монастирі отців Василіян. Студіюючи музичну теорію з юного віку, організував селянські хори української народної пісні, що в той час тут було новинкою. Згодом, вступив на курси диригента до Львівської консерваторії. Працюючи хористом у місцевій польській опері, зміг самостійно оплачувати своє навчання. По його завершенні у 1896 р. став членом товариства «Руська Бесіда». Тоді ж став головним диригентом в їхньому оперному театрі. На цій посаді працював до початку Першої світової війни [2, арк.2; 5, с.1146; 6; 7; 12].

З початком бойових дій потрапив до лав австрійської армії та у званні фендрика (унтер-фельдфебеля) став військовим диригентом. Брав участь у боях за Перемишль, у 1915 р. потрапив у російський полон та опинився в Ташкенті. Тут зустрів події російської революції 1917 р. і тоді ж, як військовий, отримав амністію, але без права повернутися на батьківщину. У місті організував хор з українців, що мешкала в Ташкенті [2, арк.2].

Наприкінці 1918 р. прибув до Києва де влаштувався диригентом у Київській групі Миколи Садовського. Наступного року Театр переїхав на Поділля, однак 45-річний митець залишився в Києві, перейшов на роботу до театру «Музичної драми». Восени денікінці закрили його в Києві. М.А. Коссака із сім'єю переїхав до Кам'янця-Подільського. З 1920 р. працював диригентом у місцевому театрі та вчителем співів й музики в загальній драматичній школі [2, арк.2; 4, с.602; 11, с.81-82].

У лютому 1925 р. на пропозицію ректора Кам'янець-Подільського інституту народної освіти В.О. Гериновича посів у виші дві посади – асистента по кафедрі музики та лаборанта музично-вокального мистецтва.

Оскільки ІНО потребував професійних кадрів із музичного мистецтва. Викладав на єдиному факультеті соціального виховання курс співів, вів студії гри на скрипці, фортепіано та диригував студентським хором [1, арк.8; 2, арк. 4; 8, с.193].

Спочатку сім'я Коссаків жила у великій скруті, з дозволу ректора поселилася в інститутському флігелі. Згодом життя налагодилося: у 1927 р. отримав ставку доцента, що збільшило доходи і дозволило найняти будинок по вул. Шевченка, 16 [2, арк.1 зв.].

Реорганізація Кам'янець-Подільського ІНО в інститут соціального виховання не зачепила М.А. Коссака, який продовжив попередню доцентську кар'єру [2, арк.7-7зв.]. Працювати було складно, оскільки частина викладачів потрапили в поле зору спецслужби, яка розшукувала членів надуманих контрреволюційних організацій. В грудні 1932 р. було заарештовано В.О. Гериновича за підозрою в антирадянській діяльності. Під час допитів із застосуванням фізичних методів він вимушено визнав себе винним, зізнався, що керував націоналістичним осередком на Поділлі, назвав кількох його «активних членів», зокрема, й М.А. Коссака [1, арк.13]. Після цього в КПСВ відбулися арешти. Утім до Михайла Андрійовича застосували менш суворий захід – його просто звільнили з роботи. Скоріш за все, слідчим бракувало доказів для затримання педагога. Більше того, у 1934 р. М.А. Коссака поновили на роботі в інституті. На цей раз його роль у вишівському житті була не такою яскравою, як раніше – дозволили лише керувати хоровим і симфонічним гуртками [3, с.146-147]. Працював недовго, бо через рік виш закрили з військово-політичних мотивів, студентів перевели до інших навчальних закладів, а 60-річному музикантові дозволено стати піаністом-акомпаніатором у місцевому кінотеатрі. Дружина влаштувалася санітаркою в міській лікарні, син Ярослав навчався у школі (на той час донька Ванда проживала в Галиччині). Матеріальні умови життя сім'ї серйозно погіршилися.

14 грудня 1937 р. М.А. Коссака було заарештовано. Приводом до цього став допит 27 жовтня вчителя місцевої школи С.В. Григорчука, який був знайомий із викладачем співів ІНО. Він вказав, що М.А. Коссака є небезпечним українським націоналістом, служив у австрійській армії та виступав у петлюрівському хорі. Крім Михайла Андрійовича, антирадянськими діями затриманий назвав В.О. Гериновича, І.А. Любарського та інших викладачів, які на той час знаходилися під арештом або були засуджені [1, арк.1, 16, 17].

26 грудня оперуповноважений відділу УНКВД молодший лейтенант Климовський здійснив обшук у будинку, де проживали Коссаки. Було виявлено особисті ре-

чі, а також паспорт (№80-505370) та партбилет (№052445) глави сім'ї [1, арк.1]. Того ж дня відбувся другий допит арештованого, під час якого пригадали покази В.О. Гериновича 1932 року та намагалися вибити свідчення на підтвердження тієї інформації. Михайло Андрійович не підтверджував свідчення щодо діяльності націоналістичних організацій у місті і доводив свою неучасть в антирадянській діяльності. Однак після застосування фізичних методів, він заявив: «Під час викладання співів Геринович наказав мені розучити із студентами українські націоналістичні пісні замість революційних, що я й робив доти, доки комсомольська організація не запротестувала проти націоналістичного викладання співу» [1, арк.9]. Це «зізнання» використали для висунення найсуворішого обвинувачення. Трійкою УНКВС по Кам'янцю-Подільському від 30 грудня 1937 р. (№10551) Коссак Михайло Андрійович був засуджений до розстрілу [1, арк.23].

Вирок було виконано 2 січня 1938 р., а тіло поховано у загальній могилі неподалік хутора Загальського (Загайського) у Кам'янці-Подільському [1, арк.24; 9, с.445]. Лише 10 липня 1989 р. М.А. Коссака було реабілітовано рішенням прокуратури Хмельницької області, за відсутності складу злочину і як незаконно репресованого [1, арк.26].

Як обдарована, творча особистість, Михайло Андрійович за життя залишив яскравий слід в українському музичному мистецтві. Він диригував не одну оперу та написав музику до багатьох вистав, таких як «Вій», «Циганка Аза», «Дай серцю волю, заведе в неволю», «Лісова пісня». Завдяки йому на українській сцені поставили «Продану наречену» Бедржиха Сметани, «Гальку» Станіслава Монюшка, «Енея на мандрівці» Ярослава Лопатинського, «Євгенія Онегіна» Петра Чайковського, «Фауста» Шарля Гуно, «Кармен» Жоржа Бізе, «Мадам Баттерфляй» Джакомо Пуччіні, «Травіату» Джузеппе Верді та деякі опери Миколи Лисенка, Жана Оффенбаха, Франца Легара. Він був автором обробок народних пісень, маршів та п'єс для скрипки [3, с.147].

Отже, відомий український диригент та музикант, викладач М.А. Коссак мав складну, трагічну долю, пов'язану із функціонуванням радянської влади в Україні. Попри те, він професійно віддавався улюбленій музиці, майстерно викладав студентам Кам'янець-Подільського ІНО/ІСВ, давав їм можливість пізнати світ чарівного музичного і пісенного мистецтва, зокрема багатство українських творів. На жаль, талант митця і педагога був не потрібний комуністичному режиму. За надуманими звинуваченнями митця заарештували і стратили як ворога народу. Утім з пам'яті українців витравити це ім'я «творця» нового суспільства не вдалося.

Надалі актуальним залишається пошук історичних джерел з метою з'ясування усіх не з'ясованих складових біографії діяча, зокрема і його викладацьку і практично-музичну діяльність у найстарішому виші Поділля.

Список використаних джерел:

1. Державний архів Хмельницької області. Ф. 6193. Оп. 12. П. 19126. Арк. 1-26.
2. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 166. Оп. 12. Спр. 3674. Арк. 1-7зв.
3. Березка А. Відомі композитори України. Київ: ФОП Мунін Г.Б., 2016. 368 с.
4. Веселовська Г.І. «Музична драма». *Українська музична енциклопедія* / гол. редкол. Г. Скрипник. Київ: ІМФЕ НАНУ, 2011. Т. 3: [Л-М]. С. 602.
5. Коссак Михайло. *Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.]* / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. Париж-Нью-Йорк: Молоде життя, 1955-1995. Словникова частина. Т. 3. С. 1146.
6. Коссак Михайло Андрійович. *Українська музична енциклопедія* / гол. редкол. Г. Скрипник. Київ: Видавництво Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України, 2008. Т. 2: [Е-К]. С. 561-562.
7. Лаврентій Р.Я. Коссак Михайло Андрійович. *Енциклопедія Сучасної України*: електронна версія [онлайн] / гол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=3903 (дата зверення: 31.10.2021).
8. Медведик П.К. Коссак Михайло Андрійович // *Тернопільський енциклопедичний словник* : у 4 т. / редкол.: Г. Яворський та ін. Тернопіль: Видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2005. Т. 2: К-О. С. 193.
9. Медведик П.К. Коссак Михайло Андрійович. *Українська радянська енциклопедія: [в 12-ти т.]* / гол. ред. М.П. Бажан; редкол.: О.К. Антонов та ін. Київ, 1980. Т. 5: Кантата-Кулики. С. 445.
10. Назаренко Є.Д. Подвижник мистецтва. *Матеріали ІХ Подільської історико-краєзнавчої конференції*. Кам'янець-Подільський, 1995. С. 315-319.
11. Томашпільська Л. «Олтар скорботи»: театральні діячі України – жертви сталінського терору. *Вітчизна*. 1996. №5-6. С. 81-82.
12. Шевелева М. Маєстро української музики Михайло Коссак. *Український інтерес*. URL: <https://uain.press/articles/maestro-ukrayinskoji-muzyky-myhajlo-kossak-1020921> (дата зверення: 31.10.2021).

The article examines the stages of life and activity of the teacher of musical art of Kamyanets-Podilsky Institute of Public Education / Institute of Social Education, Ukrainian composer and conductor Mykhailo Andriyovych Kossak. According to currently available sources, the directions of his activity, the impact on his life and the fate of the Soviet repressive policy in the former state center of the Ukrainian People's Republic are briefly clarified. Attention is paid to the previous components of his biography. The need to continue the search for sources for a deeper study of the biography of the artist and teacher is emphasized.

Key words: Mykhailo Kossak, conductor, teacher, Kamyanets-Podilskyi Institute of Public Education, Kamyanets-Podilskyi Institute of Social Education, repressions.

Отримано: 15.11.2021

О. В. Ребрик, аспірант кафедри історії України

БУДІВНИЦТВО МОСТІВ І ПОРОМНИХ ПЕРЕПРАВ НА РІЧКАХ ПОДІЛЛЯ В 30–60-х рр. ХІХ ст.

В розвідці зроблена спроба схарактеризувати ситуацію щодо спорудження мостів і переправ на основних річках Поділля в 30–60-х рр. ХІХ ст. як важливих складових водного шляхового сполучення.

Ключові слова: мости, поромні переправи, Поділля, будівництво.

Аналіз наукової літератури та джерел засвідчує, що кінець ХVІІІ – 60-ті рр. ХІХ ст., особливо, починаючи з 30-х рр., відзначався істотною активізацією використання шляхів сполучення як у контексті дедалі зростаючої комунікації Правобережної України з столицею та містами й іншими регіонами Російської імперії, так і у зв'язку з державними та геополітичними змінами і зростанням обсягів внутрішньої та зовнішньої торгівлі. Ось чому сучасний український історик С. Віднянський особливо підкреслює, що Україна представляє собою «етно-географічний простір у самому центрі Європейського континенту, на перетині торговельно-воєнних шляхів між Сходом і Заходом, Північчю й Півднем...» [12, с. 8]. Натомість, відомий вчений О. Реєнт справедливо відзначає нові явища в економічному житті та соціальній сфері на українських землях, зокрема «освоєння Півдня, створення єдиного внутрішнього ринку та господарського організму, розвиток інфраструктури, активізація товарно-грошових відносин, формування купецького стану, зміцнення виробничих зв'язків між населенням окремих регіонів, розширення експортно-імпорتنих операцій, зростання й поява нових міст, збільшення кількості підприємств, вдосконалення процесу виробництва та ін. [10, с. 167]. Важливе місце в торгівлі Правобережжя займав Бердичів, яким проходив давній шлях із Туреччини через Молдавію, Буковину, Житомир, Київ у Росію. На його ярмарки привозили з Росії полотна, мило, хутра, тютюн. Через Бердичів – Житомир надходили у Київ основний потік молдавських, балканських та польських товарів. Поділля і значна частина Галичини були районом, звідки у Росію надходила велика рогата худоба. Водночас Поділля в числі інших регіонів України було ринком збуту і сировинною базою більш розвинених земель [7, с. 82]. Це, в свою чергу, викликало необхідність зосередження більшої уваги центральних органів влади і місцевого самоврядування до якості транспортних сухопутних і водних артерій на території Подільської губернії. Тим більше, що «в часі це співпало із дедалі більшим втягуванням українських земель у сферу загальноросійських зовнішньоторговельних зв'язків і в систему світового ринку, що зумовлювалося наявністю великої кількості товарного зерна та підвищенням попиту на нього з боку західноєвропейських держав із чорноморсько-азовських портів [9, с. 109].

Такі тенденції спричинили трансформації мережі торговельних шляхів і поштових трактів Поділля і всієї Правобережної України, якими відбувалися внутрішні та зовнішні товарні потоки. Якщо істотних змін не зазнало покриття самих доріг, то їх маршрути та переправи через численні річки і притоки краю зазнавали суттєвих змін. На незмінність стану доріг, можливо, вплинула відсутність занепокоєння в російського уряду і його місцевих органів влади. Адже, до прикладу, віленський віце-губернатор Фрізель у 1796 р. відгукувався про поштові установи і тракти так: «кожний, хто мандрував у Польщі,

знає по досвіду, що поштові установи в Польщі і Литві, були такі гарні, що кращі і бажати не потрібно». З історичних джерел довідуємося, що у 70-х рр. ХVІІІ ст. в межах Подільського воєводства були облаштовані станції у Летичеві, Проскурові, Ярмолинцях, Тинній, Черче Довжку та Бразі на Дністрі. Остання з них була місцем дислокації підрозділу поручика піхоти Маленькова з 40 солдат розквартированої в краї дивізії генерала Ширкова. Вони охороняли магазини з провіантом для російських військ і повністю контролювали переправу на Дністрі, влаштовану напроти Хотинської фортеці. Командир безпосередньо контактував з пашею, нерідко викликаючи непорозуміння з Кам'янецьким комендантом, генералом Вітте.

Стан доріг фіксували як опубліковані офіційні топографічні описи, путівники і атласи, так і численні архівні джерела. Зокрема, в географічному, гідрографічному, топографічному та економічному описі Подільської губернії землеміра Екстера за 1806 р. виділено дві групи поштових доріг: чотири головні та п'ять побічних. До першої групи були віднесені дороги: а) від Кам'яця до обох російських столиць, б) від Кам'яця до турецького столичного міста Константинополя, в) від Кам'яця до губернських міст Гродно, Вільно, Мінська і прикордонного Брест-Литовського поштампу. Другу групу склали дороги від Кам'яця до м. Ушиці, від м. Могилева до м. Брацлава, від губернського м. Херсона і портового Очакова до міст Гродно, Вільно, Мінська і Брест-Литовського прикордонного поштампу, від м. Брацлава до м. Ольгополя чи тракт із Радзивілова до Одеси й, нарешті, від поштової станції Нижньої Кропивни до губернського м. Києва, чи тракт від турецького столичного м. Константинополя через губернське м. Київ до обох столиць [8, с. 76]. Загальну картину про поштові дороги, мости, греблі, насипи на них, довжина подільських доріг, число душ, силами яких забезпечувалося їх утримання для належної експлуатації та інше, відобразив в Описі Подільської губернії подільський землемір Екстер. Із наведеної ним таблиці довідуємося, що загальна протяжність поштових доріг складала 1084 версти, а мостів, гребель і помостів налічувалося на початку ХІХ ст. – 336 [8, с. 79].

Із проаналізованих нами архівних джерел вдалося з'ясувати, що завантаженість земськими, зокрема подорожними повинностями, податних станів Поділля була доволі великою. Більше половини земських платежів спрямовувалося на підтримання пошти, ремонту поштових приміщень тощо [3, арк. 1-68; 6, арк. 594-595] і лише незначна частка – на підтримання дорожніх комунікацій. Наприклад, на території губернії було понад 90 переправ, більше 80 з яких – через річки Дністер і Південний Буг. Що ж до мостів, то їх налічувалося 26 і всі вони були тільки через річки Південний Буг, Збруч, Кодиму, Рів, Росаву і Соб. Мости будували лише в разі руйнації існуючих під час весняних повеней або інших стихійних лих. Переважно проводили ремонти мостів, гребель, бродів і насипів на р. Південний Буг [2, арк. 4-39]. Нері-

дко ремонт і особливо спорудження мостів затягувалося на десятки років. Так, будівництво нових мостів у м. Хмельнику розтягнулося на більше 10 років – від травня 1851 до грудня 1861 р. Причин цьому було декілька, однак найважливіші з них полягали в бюрократичній тяганині та нестачі коштів [4, арк. 3-1022; 5, арк. 1-201]. На Дністрі були влаштовані лише переправи [11, с. 252, 259]. Через Дністер і Буг були облаштовані на прохання поміщиків у Лядаві, Вихватнівцях, Рашкові, Кам'янці, Рибниці і Новокостянтиніві наприкінці 50 – на початку 60-х рр. XIX ст. [1, арк. 2-104].

Так заходи сприяли формуванню доволі розвиненої мережі шляхів сполучення та дозволяли брати активну участь у розвитку внутрішньої і зовнішньої торгівлі в Подільській губернії й загалом різним районам України.

Список використаних джерел:

1. Державний архів Хмельницької області, ф. 33, оп. 1, спр. 5, 509 арк.
2. Держархів Хмельницької області, ф. 33, оп. 1, спр. 222, 138 арк.
3. Держархів Хмельницької області, ф. 33, оп. 1, спр. 256, 468 арк.
4. Держархів Хмельницької області, ф. 33, оп. 1, спр. 257, 1022 арк.
5. Держархів Хмельницької області, ф. 33, оп. 1, спр. 314, 204 арк.
6. Держархів Хмельницької області, ф. 228, оп. 1, спр. 44. Т. 3, 421 арк.
7. Балабушевич Т. А. Торговельні зв'язки українських земель із Росією в другій половині XVIII ст. Спроба узагальнення.

URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Balabushevych_Tetiana/Torhovelni_zviazky_ukrainskykh_zemel_iz_Rosiieiu.pdf?

8. Описи Подільської губернії кінця XVIII – початку XIX ст. / [уклад. і авт. вст. ст. С. А. Копилов, А. Б. Задорожнюк]. Кам'янець-Подільський: Аксіома. 2011. 124 с.
9. Пилипенко О., Філінюк А. Наддніпрянська Україна в політиці самодержавства щодо розвитку торгівлі Росії та Франції наприкінці XVIII – на початку XIX ст. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2021. Т. 32: До 30-річчя проголошення державної незалежності України. С. 106–123.
10. Реєнт О. Місто як центр зосередження і розвитку торгівлі. *Від мурів до бульварів: творення модерного міста в Україні (кінець XVIII – початок XX ст.)* / [відп. ред. О. П. Реєнт]. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2019. С. 167-187.
11. Справочная книжка Подольской губернии / [сост. В. К. Гульдмань]. Каменец-Подольский: Тип. губернского правления, 1888. VIII + 654 + XVI с.
12. Україна в історії Європи XIX – початку XXI ст.: історичні нариси: монографія / [за ред. чл.-кор. НАН України С. В. Віднянського]. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2020. 814 с.

In the investigation an attempt was made to characterize the situation regarding the construction of bridges and crossings on the main rivers of Podillya in the 30-60s of the XIX century. as important components of the waterway.

Key words: bridges, ferry crossings, Podillya, construction.

Отримано: 16.11.2021

УДК37.013.73:159.923.2

В. І. Ворох, аспірант кафедри спеціальної та інклюзивної освіти

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Стаття присвячена проблемі економічного виховання учнів з інтелектуальними порушеннями. Здійснено теоретичний аналіз проблеми економічного виховання учнів з інтелектуальними порушеннями та обґрунтовано актуальність.

Ключові слова: економічне виховання, учні з інтелектуальними порушеннями, економічна компетентність.

Постановка проблеми. Поступове зростання в нашій країні кількості дітей з інтелектуальними порушеннями актуалізує проблематику вивчення питання їх взаємодії із соціумом, оскільки цей процес у зазначеній категорії дітей протікає досить важко та часто із запізненням, ускладнюючись через порушення їхнього розвитку. Такі діти відчують певні труднощі у досягненні своїх цілей в межах існуючих соціальних норм, що може викликати у них неадекватну реакцію та призводити до відхилень у поведінці [1, с.298].

У дітей з інтелектуальними порушеннями відзначається ускладненість практичного застосування ними у самостійній діяльності наявних знань і умінь. Перенесення отриманих знань на практику, аналіз ситуацій та вибір рішень при розв'язанні повсякденних життєвих завдань (наприклад, купівля продуктів у магазині та відповідне поведіння з грошима). Особливо значущим для дітей з інтелектуальними порушеннями є оволодіння елементарними економічними навичками, оскільки це сприяє забезпеченню покращення їх соціальної адаптації та полегшення інтеграції в економічному соціальному середовищі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемі економічного виховання дітей присвячені наукові праці О. Аменд, Л. Епштейн, Л. Пономарьова, В. Кондратьєва, Т. Любимової, І. Прокопенко, В. Розова, А. Смоленцевої, Б. Шемякіна, О. Шпака та ін. Окремі спекти цієї проблеми у спеціальній педагогіці досліджували: О. Сербова, Т. Стариченко І. Татяничикова та ін.

Метою нашої статті є обґрунтування актуальності економічного виховання старшокласників з інтелектуальними порушеннями.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні в динамічних ринкових умовах, коли інформаційний прогрес досить швидко змінює вимоги до організації економічних відносин, переводячи їх у цифрове поле та розвиваючи електронний грошовий обіг, проблема економічного виховання дітей з інтелектуальними порушеннями, з одного боку, полегшується, оскільки поступово зменшується потреба в операціях з готівкою (наприклад, відповідає потреба у навичках рахувати гроші, якщо розрахунки здійснюються карткою), а з іншого – ускладнюється необхідністю постійного оновлення знань про електронні засоби розрахунків (наприклад, з'являються нові мо-

жливості банківських електронних додатків, які треба освоїти). Відповідно, постійні зміни соціально-економічних умов виховання дітей з інтелектуальними порушеннями потребують більш глибокої та серйозної базової економічної підготовки. Під впливом такої підготовки у них формується певне відношення до: праці, її оплати, цінності грошей, товарів і послуг, розподілу матеріальних благ тощо. Тому важливо навчити таких дітей базовим життєво важливим економічним термінам: гроші, ціна, благо, виробництво, продукт (товар), потреба, обмеженість можливостей тощо.

Актуальність економічного виховання дітей з інтелектуальними порушеннями у старшому шкільному віці підтверджується тим, що за період навчання вони мають набути навичок у вирішенні життєво важливих економічних питань, з якими доведеться зіткнутися у дорослому житті: як користуватися засобами зв'язку, як влаштуватися на роботу, як отримати елементарні побутові чи медичні послуги, як спланувати і розподілити бюджет, оплатити комунальні послуги, отримати кредит та користуватися іншими банківськими послугами, здійснити бартерний обмін та ін. Їм доводиться стикатися з суворими економічними умовами конкуренції у працевлаштуванні, яку вони не можуть витримати на рівні із здоровими дітьми. Більшість із дітей з інтелектуальними порушеннями закінчують свою освіту лише межами середнього закладу освіти, лише одиниці продовжують навчання в закладах професійно-технічної освіти. Тому характер формування у них економічної компетентності має носити відносно завершений характер ще під час навчання у ЗСО, а отримані знання, уміння та навички мають бути усвідомленими, цілісними, практично значущими.

Погоджуємося з думкою О. Сербової, що порушення інтелектуального розвитку потребує специфічної складної роботи з такими дітьми щодо «подолання негативних стереотипів поведінки та вироблення адекватних навичок реагування, особливо в ситуаціях утруднення задоволення актуальних соціальних потреб» [1, с.298].

Л. Смеречак та О. Гук наголошують на важливості формування економічної компетентності у дітей із порушеннями психофізичного розвитку у складі їх життєвої компетентності [2, с.44]. У цьому контексті у системі економічного виховання дітей з інтелектуальними порушеннями доцільно враховувати низку важливих аспектів, а саме:

- рівень загально-особистісної адаптації дитини з інтелектуальними порушеннями у суспільний простір в цілому, що дозволить визначити можливості її входу у простір економічних відносин;
- рівень комунікативності дитини з інтелектуальними порушеннями для визначення її можливостей у спілкуванні з соціальним оточенням, тобто виявлення необхідних їй основ фінансової грамотності;
- характер міжособистісної взаємодії дитини з інтелектуальними порушеннями з метою визначення сфери подальшого застосування набутих економічних навичок;
- рівень самооцінки та саморозвитку для усвідомлення перспектив застосування набутих економічних знань та навичок та ін.

Значимо також, що формування економічного досвіду дітей з інтелектуальними порушеннями часто відбувається під впливом негативних зовнішніх чинників соціального середовища, які призводять до різних деформацій особистості, значного погіршення її статусу не тільки у частині загального психічного розвитку, але і в частині міжособистісних відносин. Основними негативними чинниками такого впливу можна вважати: негативне або умовно-позитивне ставлення соціального оточення; недосконалу соціальну політику захисту цієї категорії людей; низьку залученість в систему соціальних відносин тощо. І чим більше таких чинників буде нега-

тивно впливати на дитину, тим менш результативним буде економічне виховання.

Висновки. Отже, економічне виховання учнів з інтелектуальними порушеннями у процесі економічного виховання є для них життєво важливим, оскільки сприяє покращенню їх соціальної адаптації та інтеграції в соціумі у частині економічних відносин.

Список використаних джерел:

1. Сербова О.В. Проблема економічної соціалізації дітей з інтелектуальними порушеннями у психологічному вимірі. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Сер. 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія.* 2015. Вип. 30. С. 296-302.
2. Смеречак Л., Гук О. Формування життєвої компетентності дітей із вадами розвитку в корекційній роботі соціального педагога. *Імідж.* 2013. №2. С. 43-45.

The article is devoted to the problem of economic education of students with intellectual disabilities. Theoretical analysis of the problem of economic education of students with intellectual disabilities is carried out and the relevance is substantiated.

Key words: economic education, students with intellectual disabilities, economic competence.

Отримано: 15.11.2021

УДК 376.011.3-051

А. О. Косовська, аспірантка кафедри спеціальної та інклюзивної освіти

ЗМІСТ МЕТОДИК ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ ГОТОВНОСТІ КОРЕКЦІЙНИХ ПЕДАГОГІВ ДО КОМАНДНОЇ РОБОТИ У НАВЧАННІ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

У статті проаналізовано структурні компоненти готовності корекційних педагогів до командної роботи у навчанні дітей з особливими освітніми потребами та зміст методик їх дослідження.

Ключові слова: корекційний педагог, компетентність командної роботи, змістовий компонент, ціннісно-мотиваційний компонент, особистісний компонент, діяльнісний компоненти, методики дослідження.

Аналіз наукової літератури [2, 3] дав можливість окреслити поняття готовності до командної роботи у навчанні дітей з особливими освітніми потребами, що в контексті нашого дослідження розуміється, як набуття корекційними педагогами здатності працювати в командах, поєднуючи певні знання, щодо сутності командної роботи, практичні навички та особистісні якості командної взаємодії, тобто оволодіння педагогами компетентності командної роботи.

Аналіз наукових досліджень і публікацій дає змогу виокремити ряд науковців, які присвятили свої праці різним аспектам підготовки фахівців (корекційних педагогів) до професійної діяльності в рамках компетентного підходу та розробці методик дослідження відповідних компетентностей зокрема: В. Боднар, О. Бондарчук, Белбін, І. Дмитрієва, А. Колупаєва, З. Ленив, О. Мартинчук, С. Миронова, О. Філь, Холл, М. Шеремет, та ін.

Метою дослідження є окреслити зміст методики визначення рівня готовності корекційних педагогів до командної роботи у навчанні дітей з особливими освітніми потребами.

На основі компетентного підходу, в ході нашого дослідження було виділено чотири взаємозалежних компоненти, які формують структуру компетентності командної роботи, зокрема змістовий компонент, ціннісно-

мотиваційний, особистісний та діяльнісний компоненти. Кожен структурний компонент передбачає ряд критеріїв та показників, в результаті дослідження яких, можна визначити загальний рівень сформованості готовності корекційних педагогів до командної роботи у навчанні дітей з особливими освітніми потребами.

Змістовий компонент включає в себе наявність необхідних знань у корекційних педагогів щодо загальної обізнаності феномену командної роботи, а також розуміння суті командного підходу у їх професійній діяльності. Для визначення даного компонента нами було розроблено два опитувальники. Перший опитувальник містить 17 запитань, серед яких є програмовані та відкриті питання на які потрібно дати відповідь. У другому опитувальнику представлено 15 тверджень де необхідно за допомогою власних міркувань погодитися або не погодитися із запропонованими твердженнями оцінивши рівень згоди за п'ятибальною шкалою.

Ціннісно-мотиваційний компонент передбачає наявність стійкої позиції корекційного педагога у необхідності застосування командних форм роботи в процесі супроводу дітей з особливими освітніми потребами під час їх навчання, мотивації до командної професійної діяльності, усвідомлення переваги командної форми роботи над індивідуальною. Для дослідження відповідного компоненту

нами було розроблено опитувальник цінності командної роботи, який включає в себе вісім тверджень, проаналізувавши які, необхідно вказати позицію згоди або незгоди із запропонованими твердженнями та опитувальник мотивації до командної роботи, який передбачає 10 тверджень, яких потрібно оцінити за п'ятибальною шкалою у відповідності до власних міркувань.

Особистісний компонент представлений наявністю певних властивостей та якостей особистості необхідних для роботи в команді, зокрема емпатія, наявність комунікативних здібностей, вміння слухати, розпізнавання емоцій інших людей, схильність до виконання командних ролей, тощо. Для дослідження особистісного компоненту нами було обрано тест Холла для визначення емоційного інтелекту [5], розроблено карткову методику «Відгадай емоцію» та використано модифіковану діагностику функціонально-рольових позицій за Белбіном [4].

Діяльнісний компонент передбачає наявність відповідних навиків роботи в команді, дослідження даного компоненту вбачається в проведенні спостереження безпосередньої діяльності команди супроводу дітей з особливими освітніми потребами відповідно до протоколу спостереження.

Отже, в результаті покомпонентного аналізу структури компетентності командної роботи ми описали загальний зміст методик, за допомогою яких доцільно визначити рівень готовності корекційних педагогів до командної роботи у навчанні дітей з особливими освітніми потребами.

Перспективи подальшого дослідження вбачаються у висвітленні результатів дослідження рівня сформованості готовності корекційних педагогів до командної роботи у навчанні дітей з особливими освітніми потребами.

Список використаних джерел:

1. Методика дослідження особливостей психологічної готовності керівників освітніх організацій до діяльності в умовах змін / за наук. ред. О.І. Бондарчук. Київ: 2014. 148 с. Рукопис.
2. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014. №1556-VII веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 24.10.2021).
3. Проект Тьюнінг – гармонізація освітніх структур у Європі. *Education and Culture. Socrates-Tempus. 108 с.*
4. Тест Белбіна «Командні ролі» веб-сайт. URL: <http://www.psyworld.info/online-testy/test-belbina> (дата звернення: 24.10.2021).
5. Тест емоційного інтелекту Холла (EQ) веб-сайт. URL: <https://ua.mindly.cc/hall-emotional-intelligence-test/> (дата звернення: 24.10.2021).

The article analyzes the structural components of the readiness of correctional teachers for teamwork in teaching children with special educational needs and the content of their research methods.

Key words: correctional teacher, competence of teamwork, semantic component, value-motivational component, personal component, activity component, research methods.

Отримано: 15.11.2021

УДК 376.37(373.2):004.93'12

Г. О. Лукачович, аспірантка

ВИКОРИСТАННЯ ДИДАКТИЧНИХ ОНЛАЙН- І ОФЛАЙН-ІГОР ДЛЯ ЛЕКСИЧНОГО РОЗВИТКУ ДОШКІЛЬНИКІВ З ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ

У статті розглянуто проблему застосування дидактичних ігор з дошкільниками із загальним недорозвиненням мовлення в офлайн- і онлайн-форматах. Узагальнено зміст поняття «дидактична гра», висвітлено класифікацію дидактичних онлайн- і офлайн-ігор та описано основні платформи для їх створення.

Ключові слова: інформаційно-комунікаційні технології, дидактична гра, онлайн-гра, офлайн-гра, загальне недорозвинення мовлення, дошкільник, лексика, логопедичний вплив.

Постановка проблеми. Сучасне освітнє середовище в Україні відзначається активними запитом щодо застосування інформаційно-комунікаційних технологій (далі ІКТ). Спеціальна освіта, зокрема дошкільна, не залишається осторонь.

Аналіз результатів профілактичних оглядів дошкільників в Україні за останні 5 років показує, що найбільша кількість дітей з порушеннями мовлення припадає на дошкільний вік. Одним з таких порушень є загальне недорозвинення мовлення (далі ЗНМ).

Для лексичного розвитку, діти дошкільного віку з ЗНМ потребують активізації уваги, що можна забезпечити використанням дидактичних онлайн- і офлайн-ігор на сучасних гаджетах (планшет, смартфон, ноутбук, комп'ютер).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання впровадження ІКТ, в тому числі дидактичних онлайн- і офлайн-ігор, у корекційній освіті висвітлювалися ученими: Б. Айзенбергом, О. Качуровською, О. Кукушкіною, О. Легкою, С. Мироною, І. Холковською, М. Шеремет, А. Юдилевич та ін., проблема формування професійної компетентності вчителя-логопеда розкривалися в роботах вчених: І. Жадленко, М. Орешкіна, Ю. Пінчук,

С. Шаховська, М. Шеремет та ін., формування інформаційно-технологічної компетенції у майбутніх вихователів описуються в працях: С. Гавпилюк, С. Дяченко, Т. Котик, С. Семчук, І. Тимофеева, І.Таран, та ін.

Педагогічні аспекти гри розкрили О. Водовозова, А. Макаренко, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін. У психологічних дослідженнях (Б. Ананьєв, З. Богуславська, Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Запорожець, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, Д. Узнадзе та ін.) з'ясували значення гри для розвитку дитини. Гра впливає на всі психічні процеси: пам'ять, мислення, увагу і «від найелементарніших до складних» (Д. Ельконін).

Мета: визначити особливості використання дидактичних онлайн- і офлайн-ігор для лексичного розвитку дошкільників з загальним недорозвиненням мовлення, з'ясувати визначення поняття «дидактична гра», визначити її особливості, класифікувати дидактичні онлайн- і офлайн-ігри для розвитку лексики у дітей дошкільного віку з ЗНМ.

Виклад основного матеріалу. У дітей із ЗНМ виникають труднощі з звуковимовою, характерний низький рівень сформованості словника, порушення граматичної будови мовлення, помилки словотворення, спо-

стерігається не сформованість зв'язного мовлення. Основним в подоланні порушень є логопедичні заняття, які спрямовані на розвиток усіх компонентів мовлення [3, с.132]. Одним із сучасних засобів для його результативності є інформаційно-комунікативні технології, які дозволяють провести більше дидактичних ігор за відведений час, стимулювати увагу, мотивувати та зацікавити дошкільників із ЗНМ, розвивати дрібну моторику, увагу, пам'ять, мислення, розширювати словниковий запас, формувати зв'язне мовлення.

Дидактичні ігри – це різновид пізнавальних, спеціально створених дорослими чи успадкованих від попередніх поколінь ігор, що використовуються в навчальному процесі під безпосереднім керівництвом педагога [2, с.143]. Дидактична гра має навчальну мету, зміст, певні правила та ігрові дії, тому накопичуються, актуалізуються і трансформуються знання у вміння й навички, розширюється досвід особистості та стимулюється розвиток, закріплюється й активізується словник, мовленнєві вміння та навички. У процесі дидактичної гри важливо створити доброзичливу атмосферу співробітництва дорослого з дитиною, стимулювати їх творчу активність, враховувати потреби та інтереси дітей відповідно до віку та індивідуальних потреб розвитку і корекції.

Дидактичним іграм притаманні певні особливості, а саме:

- 1) за своїм змістом здійснюють навчання, мають у собі навчальні завдання, розв'язання яких відбувається засобами активної, захоплюючої для дітей ігрової діяльності;
- 2) насиченість навчання емоційно-пізнавальним змістом, що відповідає самій природі дитини;
- 3) дозволяє проводити навчальні заняття з невеличкими групами дітей, навіть із однією дитиною [1, с.138].

Для створення дидактичних онлайн ігор можна скористатися безкоштовними платформами: Всеосвіта, На урок, Learningapps, Liveworksheets тощо; для офлайн-ігор – Microsoft PowerPoint, Paint, CorelDRAW та ін., які дозволяють створити тестування з малюнками, або гру з певними діями для:

- активізації уваги і пам'яті (знайди пару, тінь, колір, форму, величину, зображення, візерунок, об'єкт, тварину, рослину, овочі, фрукти тощо);
- розвитку мислення (де знаходиться, знайди зайве, знайди відповідність, продовж ряд та ін.);
- автоматизації звуків (назви картинки на певний звук);
- диференціації звуків (картинки з одним звуком складі в маленький кошик (мішок, коробку і т. д.), з іншим – у великий, тощо);

- накопичення словника (назви тварину, рослину і ін.);
- корекції словотворення (назви зменшено, збільшено, в однині, множині і т.д.);
- формування зв'язного мовлення (склади послідовно та створи розповідь за картинками).

Створення дидактичних онлайн- і офлайн-ігор не потребує специфічних вмінь від логопеда чи вихователя. Інтерфейс інтернет-платформ простий, зрозумілий і містить підказки. Для створення дидактичних офлайн-ігор треба переглянути відеоуроки на youtube, чи пройти курси.

Онлайн- і офлайн-ігри мають свої особливості. Дидактичні онлайн-ігри можна задати домашнім завданням. Результати тестувань зберігаються і їх можна використати для розуміння і аналізу проведеної роботи. Для дидактичних офлайн-ігор не потрібен доступ до мережі Internet.

Використовуючи ІКТ у своїй роботі, логопед має слідкувати за дотриманням дітьми санітарно-гігієнічних норм, враховувати індивідуальні освітні потреби. Для найкращого результату, ІКТ потрібно використовувати в комплексі з традиційними методами: сюжетно-рольова гра, арт-терапія, бесіда, артикуляційна і пальчикова гімнастика тощо.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Отже, особливостями використання дидактичних онлайн- і офлайн-ігор для лексичного розвитку у дошкільників з загальним недорозвиненням мовлення є врахування їх класифікації, лексичного вмісту, індивідуальних освітніх потреб дитини. Перспективи подальших досліджень: дослідити ефективність використання ІКТ в умовах закладу дошкільної освіти.

Список використаних джерел:

1. Богуш А.М. Методика навчання дітей української мови в дошкільних навчальних закладах. Київ: Видавничий дім «Слово», 2008. 440 с.
2. Педагогічний словник. Київ: Педагогічна думка, 2001. 516 с.
3. Чурай О.О. Використання інформаційно-комунікаційних технологій у роботі з дошкільниками із загальним недорозвиненням мовлення. *Таврійський вісник освіти*. 2015. №3. С. 132-136. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tvo_2015_3_25.

The article considers the problem of using didactic games with preschoolers with general speech underdevelopment in offline and online formats. The content of the concept of «didactic game» is summarized, the classification of didactic online and offline games is highlighted and also it describes the main platforms for their creation.

Key words: information and communication technologies, didactic game, online game, offline game, general speech underdevelopment, preschooler, vocabulary, speech therapy influence.

Отримано: 15.11.2021

УДК 376.091.62-056.313

І. І. Матвійчук, аспірант кафедри спеціальної та інклюзивної освіти

ПІДРУЧНИК ЯК ЗАСІБ НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ УЧНІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

У статті проаналізовано значення підручників, виокремлено вимоги до їх побудови та використання в освітньому процесі з учнями, які мають інтелектуальні порушення.

Ключові слова: підручник, методичне забезпечення, географія, учні з інтелектуальними порушеннями.

Забезпечення учнів з особливими освітніми потребами, в тому числі учнів з інтелектуальними порушеннями (далі – учнів з ІП) навчальними підручниками є болючим питанням і дотепер. Багато навчальних пред-

метів ними не забезпечені, а ті, які є у наявності мають застрілі роки видання. Проте, підручники з географії поступово оновлюються. Всі вони відповідають типовим освітнім програмам, мають достатню кількість

ілюстрацій, теоретичних та практичних завдань та власне самого тексту.

Метою статті є проаналізувати значущість підручника з географії для учнів з ІІІ в освітньому процесі.

Аналіз загальної літератури з дидактики навчання географії засвідчив, що питанням значущості використання підручників займалися І. Барінов, Л. Вішнікіна, І. Діброва, Н. Кріт, О. Надтока, С. Кобернік, В. Коринська, В. Корнеєв, Л. Покась, В. Самойленко, О. Топузов, та ін. У спеціальній педагогіці питання навчально-методичного забезпечення географічної освіти досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні вчені, серед них: В. Вовк, Л. Дробот, С. Дубовський, Т. Головіна, В. Грузинська, І. Кабелко, В. Ликий, В. Липа, Л. Одинченко, В. Синьов, Т. Скиба, Т. Пороцька та інші.

Підручники допомагають вчителю організувати різноманітну пізнавальну діяльність учнів, що орієнтовує їх на самостійне здобування знань, розвиток творчості та отримання навичок самостійної навчальної роботи, поєднуючи при цьому загальнонавчальні уміння (аналіз, синтез, порівняння та ін.) з географічними (робота з картою, опис, характеристики та ін.), націлюють їх на практичне використання географічних знань і вмінь [3].

В. Самойленко, О. Топузов, Л. Вішнікіна, І. Діброва стверджували: «Підручник з географії один з найважливіших елементів навчально-методичного комплексу, що забезпечує навчання курсам географії у школі. Саме він реалізовує мету й завдання навчальної програми та знаходить відображення її зміст. Водночас сучасний підручник з географії – це своєрідний дидактичний комплекс, який може виступати самодостатньою системою або універсальним засобом навчання» [3].

Д. Зуєв визначив наступні функції підручника: інформаційна, трансформаційна, систематизуюча, мотиваційна, розвивальна, виховна, інтегративна, диференційованого навчання, комунікативна та координувальна.

В свою чергу С. Миронова виокремила вимоги до підручників, які застосовують в освітньому процесі учнів з ІІІ. Серед них: відповідність змісту підручника програмі предмета; тісний зв'язок практики і теорії; доступність, лаконічність, обґрунтованість викладу; невеликий обсяг параграфів; супровід тексту наочністю, прикладами; відповідний шрифт; привабливе зовнішнє оформлення та ін. [2].

Згідно досліджень Л. Одинченко та Т. Скиби, методичний апарат підручника підвищує ефективність навчання. Основу підручника складає текст, який органічно зв'язується з поза текстовими компонентами. Текст відображає не тільки основний навчальний та допоміжний

зміст, а також включає систему запитань і завдань різного дидактичного і колекційного призначення, географічні і картографічні ілюстрації, схеми, таблиці. При цьому зміст та методичний апарат, ілюстрації підручника спрямовані на забезпечення розуміння основного навчального матеріалу учнями спеціальної школи та першопочаткове його закріплення. Вміщені в підручнику ілюстрації графічного характеру (схематичні профілі, схеми, що відображають процеси, явища, просторові та причинно-наслідкові зв'язки) сприяють розвитку абстрактного мислення, аналізу, синтезу, плануванню та відображають географічну дійсність у найбільш загальному вигляді. За умови методичноправильно організованої роботи забезпечується засвоєння найбільш міцних теоретичних знань в учнів з ІІІ [1].

Отже, аналіз літературних джерел та практики освіти свідчить, що:

1. Підручники посідають чільне місце в навчально-методичному забезпеченні учнів з ІІІ;
2. Умовою реалізації освітньої програми є підручник, що враховує не лише програму предмета, а й особливості учнів з ІІІ.
3. Наповнення підручника має зацікавлювати учнів з ІІІ до його вивчення.

Подальшу перспективу вбачаємо у дослідженні шляхів впровадження у освітній процес учнів з ІІІ засобів навчання на друкованій основі.

Список використаних джерел:

1. Одинченко Л.К., Скиба Т.Ю. До проблеми навчально-методичного забезпечення курсу «Географія України» в спеціальній школі для дітей з вадами інтелектуального розвитку. 2015. URL: <http://aqce.com.ua/vipusk-n5-2014/odinchenko-lk-skiba-tju-do-problemi-navchalno-metodichnogo-zabezpechennja-kursu-geografija-ukraini.html>.
2. Миронова С.П. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка: підручник. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015.
3. Самойленко В.М., Топузов О.М., Вішнікіна Л.П., Надтока, О.Ф. Діброва І.О. Дидактика географії: монографія. Київ: Педагогічна думка, 2014.

The article analyzes the importance of textbooks, highlights the requirements for their construction and use in the educational process with students with intellectual disabilities.

Key words: textbook, methodical support, geography, students with intellectual disabilities.

Отримано: 15.11.2021

УДК 159.954.3-053.4-056.313

А. В. Мішеніна, аспірант кафедри спеціальної та інклюзивної освіти

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ У ДОШКІЛЬНИКІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

У статті висвітлено особливості соціального розвитку та формування уявлень у дітей дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями. Визначено, що соціальні уявлення є складовою соціального досвіду, засвоєння якого забезпечує формування соціально-громадської компетенції та становлення особистості в цілому.

Ключові слова: соціальні уявлення, дошкільники з інтелектуальними порушеннями, особистість, соціальний розвиток.

Постановка проблеми. Соціальні уявлення наповнюють змістом поведінку дитини та її соціальні відносини. Особливості психічного розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями значно ускладнюють процес ознайомлення з

навколишнім та включення в соціальне життя. Тому проблема соціального розвитку та формування соціальних уявлень у дітей з інтелектуальними порушеннями є актуальною для їхнього успішної соціальної адаптації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Основи вивчення процесу соціалізації у зв'язку з проблемою розвитку особистості в онтогенезі були закладені О. Леонтєвим, О. Лурією, С. Рубінштейном та ін. Соціальні уявлення як один із процесів соціального мислення досліджували: К. Абульханова, А. Славська, Н. Смірнова та ін. У спеціальній педагогіці окремі аспекти проблеми ознайомлення з навколишнім світом дітей з інтелектуальними порушеннями досліджували: Г. Блеч, А. Косимова, А. Міненко, М. Рахуба та ін.

Мета статті – охарактеризувати теоретичні основи та особливості формування соціальних уявлень у дошкільників з інтелектуальними порушеннями.

Виклад основного матеріалу. Однією з головних компетентностей Базового компоненту дошкільної освіти є соціально-громадська, яка забезпечує успішний, всебічний розвиток та становлення особистості. Соціально-громадська компетентність передбачає здатність до прояву особистісних якостей, соціальних почуттів, готовність до посильної участі в соціальних подіях [1]. Сформованість цієї компетентності проявляється у ціннісному ставленні до себе, своїх прав і прав інших людей; уявленнях про соціальне життя, що містять взаємодію з членами сім'ї, родини та іншими людьми.

В процесі соціалізації у дитини розвиваються соціальні уявлення, накопичується соціальний досвід, через реалізацію себе як особистості, оскільки джерелом соціальних уявлень є взаємодія з сім'єю, однолітками та іншими людьми в суспільстві. На думку Г. Марчук, соціальні уявлення є складовою когнітивного компоненту соціального досвіду, який формуються на основі знань, які вона отримує. Такі уявлення та знання можуть виконувати різні функції в соціальному досвіді дітей, зокрема: інформативну, тобто знання несуть у собі інформацію про різні сторони соціальної дійсності та емоціогенну, що виявляється в інтересі до соціального об'єкта [3].

Для дітей з інтелектуальними порушеннями формування соціальних уявлень набуває особливого значення, адже вони мають суттєві труднощі соціальної адаптації. У них спостерігається повільний темп розвитку соціальної перцепції, виділення однолітка в якості об'єкта міжособистісної взаємодії. Мотиви вибору дошкільниками партнерів для гри незрілі і часто не відповідають вікові [2]. Також характерними особливостями для дітей з інтелектуальними порушеннями є суттєве зниження, порівняно з дітьми із типовим розвитком, необхідності у взаємодії з дорослими та однолітками; недостатні особистісні контакти; відставання в розвитку вербальних та невербальних засобів комунікації.

Основи соціальних уявлень закладаються в ранньому та дошкільному віці, коли дитина пізнає навколишній світ, знайомиться з членами своєї сім'ї, оточуючими, святами та традиціями та ін. Сформованість соціальних уявлень визначається змістом і ефективністю засвоєння соціальних норм та вмінь, загальною адаптованістю особистості, її поведінкою тощо.

Одним з напрямів формування уявлень про навколишнє є ознайомлення з явищами соціального життя. Цей

напрямок дає можливість сформуванню цілісної системи знань та уявлень, що містить: ознайомлення дітей з близьким оточенням, формування загальних уявлень про суспільство і місце людини в ньому; формування особистої культури та бережливого ставлення до себе, інших людей; формування морально-етичних навичок поведінки, виховання любові та поваги до українських звичаїв та традицій [4].

На основі аналізу програми розвитку для дітей дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями, було визначено орієнтовні показники розвитку уявлень про соціальне життя, якими має оволодіти дитина на четвертому році навчання у віці 6-7 років: називає своє ім'я, прізвище, вік та адресу; знає склад сім'ї, імена членів родини; називає ім'я однолітків, знає як звати вихователів, звертається до них; дотримується правил поведінки в сім'ї, зі старшими; має уявлення про обов'язки та заняття дорослих в родині; розповідає про родинні свята, події вихідного дня; знає імена та прізвища дітей в групі; має уявлення про дружні відносини [4].

Висновки. Отже, соціальні уявлення є складовою соціального досвіду, засвоєння якого забезпечує формування соціально-громадської компетенції та становлення особистості в цілому. Основи соціальних знань та уявлень формуються ще в ранньому та дошкільному віці в процесі спільної діяльності і проявляються в ставленні дитини до себе, членів сім'ї, до свого становища в суспільстві, до явищ і процесів суспільного життя. Особливості психічного розвитку дошкільників з інтелектуальними порушеннями обумовлюють специфіку роботи з формування у них соціальних уявлень.

Перспективним напрямом дослідження визначаємо обґрунтування власного тлумачення поняття «соціальні уявлення дошкільників з інтелектуальними порушеннями» та опис його складових.

Список використаних джерел:

1. Базовий компонент дошкільної освіти. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_no_vu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf.
2. Мамайчук И.И. Психологическая помощь детям с проблемами в развитии. Санкт-Петербург: Речь, 2006. 400.
3. Марчук Г. Проблема формування соціального досвіду дошкільників в світлі поглядів Т. Поніманської. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/750603.pdf>.
4. Програма розвитку дітей дошкільного віку з розумовою відсталістю. URL: <http://kirc.kupyansk-rada.gov.ua/info/page/12115>.

The article highlights the features of social development and the formation of ideas about social life in preschool children with intellectual disabilities. It is determined that social ideas are a component of social experience, the assimilation of which ensures the formation of social and public competence and the formation of the individual.

Key words: social ideas, preschoolers with intellectual disabilities, personality, social development.

Отримано: 15.11.2021

УДК 378.937

О. В. Ковальчук, кандидат педагогічних наук

ГЕНДЕРНА КУЛЬТУРА МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

У статті розглядаються питання формування гендерної культури майбутніх вчителів початкових класів. Виділені актуальні завдання щодо професійної освіти майбутніх фахівців.

Ключові слова: гендерна культура, гендерне виховання, майбутній фахівець.

Перетворення України в сучасну демократичну державу європейського типу супроводжується рядом проблем, пов'язаних зі світоглядним, моральним, духовним потенціалом кожної особистості. У свою чергу, суспільні перетворення суттєво змінюють усталені способи життєдіяльності, суспільні норми й ідеологічні конструкції, що їх визначають. Трансформація національного життя в умовах глобалізації, всеосяжні світові масштаби діяльності, долання кордонів зумовили потребу використання поняття «гендер» у багатьох теоретичних і практичних перетвореннях сучасного українського суспільства.

Слід зазначити, що гендерний підхід має бути врахований і в змісті та організації освітнього процесу на всіх рівнях, що включає: усунення статевої упередженості у змісті навчального матеріалу та його інтерпретації; створення в навчанні (вихованні) атмосфери взаємоповаги, взаємодії та колегіальності з метою унеможливлення дискримінаційного ставлення один до одного всіх суб'єктів освітнього процесу; рівноправне залучення і хлопців, і дівчат до організації та проведення різноманітних виховних форм роботи, що дасть змогу виявити на практиці принципи взаємоповаги і взаємодопомоги на основі зміни гендерних ролей та демонстрації їх варіативності [1].

У багатьох працях українських і зарубіжних учених висвітлюється гендерна освітня проблематика: гендерний підхід в освіті розвинутих країн Європи на різних етапах розвитку (І. Даценко, М. Зубілевич, Л. Ковальчук, В. Кравець, Л. Яворська), формування гендерної педагогіки (С. Гришак, Т. Дороніна, О. Луценко, Л. Штильова), гендерні аспекти навчання і виховання учнівської молоді (Т. Голованова, Т. Дороніна, І. Іванова, О. Остапчук, О. Петренко, О. Цокур), гендерна соціалізація молоді (О. Кікінежді, О. Рассказова, С. Харченко) тощо.

Можливості застосування гендерного підходу в освіті з метою побудови гармонійних гендерних взаємин розкриває С. Риков: «Гендерний підхід до навчально-виховної діяльності відповідає вимогам сучасної науки, що забезпечує потребу гармонізації процесів міжстатевої соціальної взаємодії на всіх рівнях як об'єктивної необхідності формування в суспільстві високої гендерної культури, так і удосконалення статевої взаємин у сфері сімейно-шлюбних відносин» [2].

Простежуємо взаємозв'язок гендерного та особистісно орієнтованого підходів. Особистісний підхід у педагогіці передбачає допомогу в усвідомленні себе осо-

бистістю, у виявленні, розкритті своїх можливостей, становленні самосвідомості, у здійсненні самовизначення, самореалізації та самоствердження. За таких умов особистість набуває абсолютної цінності, а освітній процес орієнтовано не тільки на врахування особистісних якостей та інтересів, а й на можливість реалізувати себе в пізнанні та діяльності. Окрім того, особистісно орієнтований підхід передбачає варіативність змісту, форм та методів педагогічної діяльності, обраних з урахуванням індивідуальних особливостей. Принцип спрямованості освітнього процесу на розвиток особистості та розкриття її потенціалу є основним як для особистісноорієнтованого, так і для гендерного підходів.

Гендерна підготовка спеціалістів передбачає саморозвиток та самоосвіту, накопичення нових знань, готовність до різних видів допомоги представникам обох статей у продуктивному виконанні гендерних ролей. Л. Столярчук виокремлює два рівні якісних перетворень спеціаліста: індивідуальний (усвідомлення власної чоловічої/жіночої унікальності) та професійний (рівень спеціаліста, що володіє гендерною компетентністю) [5].

Нашу увагу привернула технологія формування гендерної культури, у межах якої вона розглядається як безперервний педагогічний процес, що не має завершених часових меж, а переходить з однієї стадії в іншу, що спрямовується на усвідомлення особистістю цінності кожної статі, взаємодії на засадах гендерної рівності, власної гендерної ролі, пом'якшенні гендерних стереотипів [1].

І. Ісаєвим та І. Лисовою розроблена гендерно орієнтована технологія навчання, яку дослідники визначають як творчий процес і майстерність викладача/викладачки, спрямовані на оптимізацію процесу подачі та засвоєння знань з урахуванням технічних ресурсів і статевоспецифічних особливостей студентів та їх взаємодії при зведенні до мінімуму труднощів навчального матеріалу. Представлена науковцями технологія формування гендерної культури майбутніх спеціалістів повинна відповідати таким вимогам:

- формування гендерної культури як частини професійної;
- робота в співпраці різногендерних груп;
- прийняття на себе різних соціальних і гендерних ролей;
- вільний доступ кожного студента/студентки до інформаційних джерел [3].

Отже, гендер в педагогічному аспекті це результат процесу соціалізації, набуття людиною рис, якостей, моделей поведінки, які сформовані суспільством у конкретно-історичний проміжок часу і відображають характер (авторитарний чи егалітарний) політико-економічної та соціально-культурної взаємодії «чоловічого» та «жіночого».

Гендерна толерантність майбутніх вчителів повинна бути спрямована на:

- подолання патріархатних стереотипів в українському суспільстві й активізацію молоді щодо вирішення проблем загальнодержавного значення;
- упровадження гендерного підходу до загальнотеоретичної і практичної підготовки молоді до дорослого життя;
- виховання відповідальності за свої вчинки перед суспільством;
- підтримка демократичного розвитку в Україні шляхом вивчення та впровадження ідеології гендерної рівності.

УДК 378.011.3-051

І. Л. Пукас, кандидат педагогічних наук, старший викладач

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ДО РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті розкрито актуальна на сьогодні проблема професійної підготовки майбутніх вихователів до роботи з дітьми дошкільного віку. Особлива увага приділяється важливим питанням у сфері підготовки студентів у закладі вищої освіти щодо розвитку творчих здібностей дітей дошкільного віку. Подано результати наукових пошуків, що дозволяють розкрити теоретичні аспекти професійної підготовки майбутніх вихователів, розкрито суть поняття «творчість».

Ключові слова: вихователь, підготовка, професійна підготовка, творчість, самореалізація.

В умовах євроінтеграції наукового простору та модернізації системи вищої педагогічної освіти відбуваються зміни у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти щодо розвитку творчих здібностей дітей має починатися з цілеспрямованої підготовки майбутніх вихователів до цього процесу. Адже саме на вихователя покладена відповідальність за формування особистості дошкільника, розкриття його творчих нахилів та здібностей. З цього випливає, що об'єктом пильної уваги педагогічної теорії і практики має стати дієва підготовка майбутнього вихователя до розвитку творчих здібностей дітей дошкільного віку.

На необхідності підвищення ефективності професійної підготовки майбутніх вихователів дітей дошкільного віку наголошується в Законах України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про вищу освіту», Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні, «Про охорону дитинства» та інших програмних документах.

Відповідно до ст. 4 Закону України «Про дошкільну освіту» «дошкільна освіта є обов'язковою первинною складовою частиною системи безперервної освіти в Україні. Дошкільна освіта – цілісний процес, спрямований на: забезпечення всебічного розвитку дитини дошкільного віку відповідно до її задатків, нахилів, здібностей, індивідуальних, психічних та фізичних особливостей, культурних потреб» [3].

За останні десятиріччя в Україні було проведено багато досліджень, у яких розкриваються особливості професійної підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти (Л. Артемової, Е. Бахіча, А. Богуш, Н. Гавриш, Н. Грами, О. Дубасенюк, Л. Загородньої, І. Зязюна, Н. Ємельянової, Н. Ковальнової, Т. Котик, К. Крутій, Н. Ничкало, Н. Лисенко, О. Поліщук, Т. Поніманської, Т. Танько, О. Федій та ін.).

Список використаних джерел:

1. Дороніна Т.О. Педагогічний аспект визначення поняття «гендерна толерантність». *Вища освіта України*. 2009. Додаток 4. Т. II (14). С. 492-501.
2. Ільїна О. Особливості виховання гендерної культури молодших школярів *Збірник наукових праць психолого-педагогічної проблеми сучасної школи*. 2020. Вип. 1 (3). Ч. 2. С. 65-70.
3. Ісаєва Т. Вища школа в гендерному ракурсі. *Вища образ*. 2005. №11. С. 154-157.
4. Основи теорії гендеру: навчальний посібник. Київ: К.І.С., 2004. 536 с.
5. Столярчук Л.І. Концепція гендерного виховання в «Слов'янці» *електронний науково-навчальний журнал ВГПУ «Грані пізнання»*. 2010. Вип. 2 (7).

The article deals with the problem of forming future primary school teachers' gender culture. Relevant tasks of professional education of future specialists are defined.

Key words: gender culture, gender education, future specialist.

Отримано: 15.11.2021

Зокрема, Е. Бахіча готовність вихователя до професійної діяльності розглядає як окремих випадок його загальної готовності до професійно-педагогічної діяльності, яка виникає на межі перетину результатів психолого-педагогічної, методичної підготовки майбутнього вихователя та його власних орієнтацій у професійній діяльності [1].

Нові реалії, орієнтація українського суспільства на демократичні принципи, реорганізація системи дошкільної освіти (зміна співвідношення родинного і суспільного дошкільного виховання, обов'язкова дошкільна освіта, урізноманітнення її форм, багатоваріантність освітньо-виховних програм) зумовлюють необхідність змін і в системі підготовки фахівців дошкільної освіти. В сучасних умовах ключовим завданням підготовки спеціалістів цього напрямку у вищій школі є формування особистості професіонала, спроможного будувати власну професійну діяльність, ціннісно-сисловою основою якої є особистість дитини дошкільного віку [5, с.12].

Вихователь дітей дошкільного віку має постійно шукати і впроваджувати щось нове та цікаве у своїй роботі, адже лише творчий педагог може виховувати творчу дитину. Творчість притаманна всім, це не привілей обраних. Педагог, який постійно впроваджує у свою діяльність щось нове, неодмінно досягне успіху у власній педагогічній діяльності. Творчості можна навчитися – це діяльність, яка відрізняється неповторністю, оригінальністю, унікальністю. Без педагога з неординарним мисленням сучасний дошкільний заклад не може існувати. Оскільки, лише творчі педагоги здатні виховати творчу особистість.

Погоджуючись з думкою А. Богуш, І. Печенко про те, що «сучасний стан дитинства є лише моментом і результатом тривалої історичної та культурної еволюції суспільного життя» [2, с.29]. Дошкільне дитинство сутте-

во відрізняється від усіх наступних періодів життя людини, не лише динамічністю розвитку та його значущим впливом на формування особистості, а й відносною свободою: діяльність, якою займається дитина, здебільшого обирається за її бажанням, вона емоційно насичена, дає простір для уяви і творчості. Здатність до творчості проявляється у дітей вже в дошкільному віці. Розвиток цієї здатності відбувається в умовах тієї або іншої діяльності під час оволодіння суспільно виробленими засобами.

Науково доведено «саме дошкільний вік є найбільш чутливим періодом розвитку творчості. Період з трьох до п'яти років сприятливий для формування творчості, бо дитина до цього віку з одного боку, готова до соціалізації (сформованість мовлення), а з другого – ще не соціалізована. Для дитини весь світ ще загадковий та проблемний. За даними Д. Ельконіна, у віці близько трьох років у малюка з'являється потреба діяти, як дорослий, «зрівнятися з дорослим». Творча діяльність дітей, спрямована на присвоєння людської культури, є неодмінною умовою розширеного відтворення творчих здібностей у сучасному суспільстві. Творчість – одна з найзмістовніших форм психічної активності. Її можна розглядати як універсальну здібність, що забезпечує успіх різноманітної діяльності дітей. Будь-який творчий акт дошкільника – результат його активних пізнавальних, творчих дій. Навіть наслідуючи дорослих, дитина творчо видозмінює своє сприйняття відповідно до власних уявлень, а засвоюючи щось нове, пропускає його крізь особистий досвід, неповторний та унікальний» [4].

Отже, майбутні вихователі мають бути підготовлені до того, що основні соціальні потреби дитини дошкільного віку – любов, доброта, увага дорослих, ігри та спілкування з однолітками, яскраві переживання, засвоєння знань мають забезпечуватись у спільній з дорослим та

однолітками діяльності – спілкуванні, грі, праці. Тому, саме творчий потенціал дитини, має визначатися, розкриватися, розвиватися у процесі спеціально організованого навчання та виховання дитини дошкільного віку.

Список використаних джерел:

1. Беленька Г.В. Вихователь дітей дошкільного віку: становлення фахівця в умовах навчання: [монографія]. Київ: Світич, 2006. 304 с.
2. Діти і соціум: Особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: монографія / А.М. Богуш, Л.О. Варяниця, Н.В. Гавриш, С.М. Курінна, І.П. Печенко; [наук. ред. А.М. Богуш; за заг. ред. Н.В. Гавриш]. Луганськ: Альма-матер, 2006. 368 с.
3. Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (Дата звернення: 20.10.2021).
4. Колобич О.П. Підготовка майбутніх вихователів до виявлення та розвитку творчих здібностей дітей дошкільного віку. URL: <https://pedcollege.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/09/%D0%9F%D1%96%D0%B4%D0%B3%D0%BE%D1%82%D0%BA%D1%83-.pdf>. (Дата звернення: 20.10.2021).
5. Підлипняк І.Ю. Підготовка майбутніх фахівців дошкільної освіти. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*: зб. наук. пр. Уманського державного педагогічного університету ім. Павла Тичини / [ред. кол.: Побірченко Н.С. (гол. ред.) та ін.]. Умань: ПП Жовтий О.О., 2013. Вип. 44. С. 28-34.

Annotation In the article the actual problem currently training future teachers to work with children of preschool age. Special attention is paid to the important issue in training students at the university. The article presents the results of scientific research that has revealed the theoretical aspects of the training of students at the university, the essence of the concept of «creativity» is revealed.

Key words: educator, training, professional training, creativity, self-realization.

Отримано: 15.11.2021

УДК 377-056.2/.3.016:51

Л. М. Сидорук, аспірант

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ МАТЕМАТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ КОЛЕДЖУ В УМОВАХ ІНКЛЮЗІЇ

У статті розглянуто психолого-педагогічні аспекти математичної підготовки студентів коледжу в умовах інклюзії. Проаналізовано особливості пізнавальних процесів здобувачів вищої освіти залежно від типу порушення здоров'я. Наведено переваги використання інформаційних технологій у навчанні студентів математики.

Ключові слова: математичні знання, індивідуальні особливості, студенти з особливими освітніми потребами, інформаційні технології.

У сучасному світі високих технологій математична компетентність є ключовою компетентністю фахівців у багатьох сферах. Математичні знання є стрижневими для більшості загальноосвітніх та спеціальних дисциплін у закладах вищої освіти (ЗВО), зокрема коледжах, що зумовлює необхідність забезпечення у них якісної математичної освіти.

Метою математичної підготовки студентів ЗВО є вивчення тих математичних понять і методів, які не увійшли до програми шкільного курсу, але використовуються в процесі вивчення дисциплін циклу професійної підготовки та є необхідними для формування навичок розв'язування й дослідження прикладних задач. Математична підготовка в умовах інклюзії зумовлює потребу організації розумової діяльності кожного студента відповідно до його індивідуальних особливостей і заданої мети за рахунок визначення методів, засобів, форм, змісту навчання та освітніх технологій.

Орієнтація на особистість здобувача вищої освіти призводить до переосмислення дидактичних прийомів, оскільки при їх виборі потрібно враховувати психологічні особливості осіб, що навчаються у ЗВО. Відповідно, виникає необхідність визначення психолого-педагогічних аспектів математичної підготовки студентів коледжу в умовах інклюзії.

Супровід навчання студентів з особливими потребами у ЗВО досліджували Г. Бойко, А. Кісляк, К. Кольченко, С. Місяк, П. Таланчук, В. Шиян та ін.

Освітній процес у вищій школі є предметом дослідження А. Алексюка, С. Архангельського, З. Бакум, В. Галузинського, З. Курлянд, О. Малихіна, В. Чайки, О. Янкович та ін. Проблему навчання математичних дисциплін студентів ЗВО порушували С. Кирилашук, Т. Крилова, Г. Дутка, К. Польгун, Л. Новицька, О. Фомкіна, Л. Панченко, І. Главацьких, С. Семеріков, З. Слеп-

кань, Ю. Триус та ін. Однак у більшості зазначених вище дослідженнях мова йде про середню школу або про ЗВО III-IV рівня акредитації. Маловивченими залишаються питання, пов'язані з викладанням математичних дисциплін у ЗВО I-II рівня акредитації.

Метою статті є дослідження психолого-педагогічних аспектів процесу навчання математики студентів коледжу в умовах інклюзії, які сприятимуть ефективності їх математичної підготовки.

Основою вибору методів, форм і технологій навчання, які сприятимуть виявленню потенційних можливостей студентів з фізичними обмеженнями, мають бути знання їх психологічних особливостей [2, с.55]. Розвиток пізнавальних процесів у таких студентів має свою специфіку, залежно від типу порушення.

Обмеження зору призводить до зменшення швидкості сприйняття та зниження його якості, внаслідок чого уявлення осіб з порушенням зору мають такі особливості: фрагментарність, схематизм, низький рівень узагальненості і вербалізм. Захворювання очей, звужуючи сенсорну сферу, ускладнюють чуттєве пізнання, що негативно позначається на розвитку мислення. Тому студенти з порушенням зору відчують труднощі під час виконання операцій порівняння, узагальнення, аналізу, синтезу, систематизації, абстрагування тощо [2, с.59].

Пізнавальна діяльність осіб з порушенням слуху вирізняється переважанням наочно-образного мислення над словесно-логічним. Рівень розвитку мови є важливим показником загального та інтелектуального розвитку людини з вадами слуху [3, с.166]. Проблеми, пов'язані зі ступенем сприймання усного мовлення та чіткістю власної вимови, перешкоджають засвоєнню знань, обмежують можливість комунікації в освітньому процесі. Тому для таких студентів необхідно застосовувати форми викладу навчального матеріалу, які б забезпечували максимальну візуалізацію та високий рівень наочності.

Порушення психофізичного розвитку спричиняють погіршення пам'яті, зниження концентрації уваги, сповільнене сприйняття інформації, швидку втомлюваність, що призводить до зниження розумової та фізичної працездатності. Це вимагає дозованого навантаження та спеціального режиму під час організації навчального процесу для студентів з обмеженими фізичними можливостями з метою запобігання фізіологічної втоми. При цьому необхідно передбачити додаткові завдання для здорових здобувачів вищої освіти.

Через труднощі, пов'язані з розумінням контекстного значення слів, у студентів з порушеннями здоров'я часто виникають проблеми при розв'язуванні текстових задач, вивченні теорем, правил та різних алгоритмів. У таких випадках необхідно спрощувати або перефразувати умову задачі, використовуючи короткі прості речення. Важливим критерієм розуміння тексту є вміння чітко та однозначно формулювати відповіді на поставлені викладачем питання.

Слід зазначити, що студенти з обмеженими фізичними можливостями, як правило, мають недостатньо стійкі та глибокі знання зі шкільного курсу математики. Це пов'язано, передусім, з порушеннями здоров'я та проблемами організації їх навчання на попередньому освітньому рівні. При цьому зауважимо, що численні дослідження науковців і практичний досвід педагогів і дефектологів вказують на те, що під впливом спеціально організованого навчання й виховання особи з порушення здоров'я здібні до високого розумового розвитку, до оволодіння основами знань, в тому числі й математич-

них [1, с.33-52]. Основою інклюзивних педагогічних технологій мають бути механізми адаптації до індивідуальних особливостей здобувачів вищої освіти.

У процесі викладання математики студентам з особливими освітніми потребами виникає необхідність вирішення специфічних завдань, зумовлених особливостями їх розвитку, зокрема мислення та мови. Тому необхідним є впровадження методів і прийомів навчання, які б допомагали їм не лише успішно засвоювати знання, формувати вміння та навички розв'язувати задачі, а й готували їх до майбутньої професійної діяльності. Застосовування різноманітних дидактичних методів дозволяє організувати та скеровувати пізнавальну діяльність здобувачів вищої освіти, розвивати їх розумові здібності.

Сучасний рівень розвитку інформаційних технологій дозволяє збільшити ефективність навчання студентів з різними освітніми потребами. Їх упровадження в освітній процес сприятиме підвищенню якості математичної підготовки, створюючи умови для адаптації процесу навчання до індивідуальних потреб та здібностей здобувачів вищої освіти [4, с.296]. Можливості комп'ютерної підтримки навчально-пізнавальної діяльності в процесі вивчення математики досить широкі, оскільки застосування програмних засобів дає наочні уявлення про основні поняття математики та полегшує їх розуміння, сприяє розвитку мислення, підштовхує студентів до дослідницької діяльності. Електронні засоби навчання створюють умови для організації індивідуальних і групових форм навчальної діяльності на занятті, своєчасного контролю знань, умінь і навичок здобувачів вищої освіти, індивідуального темпу засвоєння навчального матеріалу.

Таким чином, використання інформаційних технологій дозволяє забезпечити рівний доступ до якісної освіти кожного учасника освітнього процесу відповідно до його потреб і можливостей.

Звертаючись до проблеми врахування індивідуальних особливостей здобувачів вищої освіти зауважимо, що перспективу матиме розробка методик викладання математики в умовах інклюзії з використанням інформаційних технологій та створення відповідного навчально-методичного забезпечення.

Список використаних джерел:

1. Колупасва А.А., Савчук Л.О. Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання. Видання доповнене та перероблене: наук.-метод. посіб. Київ: АТОПОЛ, 2011. 274 с.
2. Польшун К.В. Організація інклюзивного навчання фізико-математичних дисциплін студентів з обмеженими фізичними можливостями у вищих технічних закладах: дис. ... канд. пед. наук. 13.00.09 – теорія навчання. Кривий Ріг, 2017. 312 с.
3. Рощенко О.Е. Особенности обучения математике глухих и слабослышащих студентов. URL: <http://sun.tsu.ru/mminfo/000063105/309/image/309-166.pdf> (дата звернення: 21.02.2019).
4. Шермет Б.Г., Лещій Н.П. Інформаційні технології в навчанні глухих та слабочуючих дітей. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2013. Вип. 23. С. 295-298.

The article deals with psychological and pedagogical aspects of college students' Mathematics training in a condition of inclusion. The research reveals features of students' learning activities according to their health disabilities. There are proved advantages of IT using for teaching Mathematics to students.

Key words: mathematics knowledge, individual features, students with special educational needs, IT.

Отримано: 15.11.2021

УДК 75.017.4:27-526.62

Н. І. Кучма, магістр, асистент

СИМВОЛІКА КОЛЬОРУ В ПРАВОСЛАВНІ КАНОНІЧНІ ІКОНІ

У статті розглянуто символіку кольору на іконі. Виявлено єдині особливості колірних співвідношень в статуті православного іконопису. На основі аналізу наукового доробку з даної проблематики з'ясовано символічне значення усіх використаних в православній іконі кольорів.

Ключові слова: ікона, канон, мистецтво, іконопис, символіка, колір.

Дослідження проблеми символіки ікони як відображення та трансляція духовно-світоглядних орієнтирів людини є важливим для виявлення особливостей становлення вітчизняних духовних цінностей. До цієї теми зверталися і звертаються багато науковців (С. Гординський, М. Голубець, Д. Степовик, М. Фіголь, М. Багіт та інші). Символіці святого образу присвятили свої праці відомі богослови, зокрема Діонісій Ареопагіт та Павло Флоренський. Однак ця проблема і далі залишається актуальною, адже стосується культурологічних і релігієзнавчих досліджень, специфіка яких завжди передбачає елементи новизни.

Мета статті – дослідити символіку колористики православних канонічних ікон та проаналізувати основні властивості кольору.

У сакральному мистецтві символам властивий невичерпний внутрішній зміст та здатність передавати невидиме, але при цьому нерідко залишається питання, що саме обумовлено у символіці (на відміну від знаку чи алегорії). У першу чергу це живе єднання ідеї, предметного образу, і як саме іконописець знаходить або творить символ [5, с. 21].

Однією з важливих особливостей іконопису в цілому є глибоке символічне навантаження практично всіх компонентів зображення. Багатство символічної мови ікони полягає не в чистому мистецтві, а в історично духовній, освітній і в якійсь мірі соціальній функції. Тому ікона являє собою не стільки зображення, скільки «текст», насичений образами і символами. «Читаючи» ікону споглядач відкриває для себе скриті значення які несуть часом набагато більше інформації ніж сам художній образ.

Найбільш вагомий внесок у розробку концепції символіки ікони належить візантійським мислителям – Псевдо-Діонісію Ареопагіту, Іоану Дамаскіну, Федору Студіту. Спираючись на біблійне твердження про те, що людина створена «за образом і подобою» Бога, вони обґрунтували можливість символічних зображень божества і святих в антропоморфних образах, оскільки тілесний вигляд людини трактувався ними як матеріальний вираз божественної духовності.

Ікона – це символічне зображення Ісуса Христа, Богородиці, святих, яке служить предметом релігійного шанування. У православ'ї ікона таїть у собі різноманітну релігійну інформацію, утаємничену за допомогою символів.

Іконопис – вид художньої діяльності, процес створення ікони за допомогою фарб в техніці (енкаустика, яєчна темпера, акрил, тощо) на дошці, полотні, металі. Святе зображення пишеться по встановлених Церквою правилах, канонах. У актах VII Вселенського Собору були закріплені конкретні сюжети ікон та основні правила їх зображення [3, с. 107].

Іконографічний канон перш за все містить у собі церковне бачення божественного світу, визначені типи і способи трактування художніх образів, композиції, символіку форм і кольорів. Згідно православним догмам іконописні лики як символи Божественного не можна уподібнювати до натуралістичного вигляду людини, в них не повинно бути нічого чуттєвого, емоційного, матеріально-тілесного. Тому основні зусилля іконописця скеровані на де матеріалізацію, спіритуалізацію образів [3, с. 112].

Найбільш зримо метафізика православної ікони проявляється в особливому відображенні у ній символіки кольорів. За допомогою різноманітних відтінків, кожен з яких має своє власне значення, іконописець дає можливість посилити змістовність образу, сказавши трохи більше, ніж дозволять зробити це засоби живопису. Символіка кольорів є обумовленою та позбавленою самовілля.

Колір у іконі умовний. Він не належить предмету – його поверхні і формі. Кольори, як і все в святому зображенні, підпорядковані єдиному завданню – відкрити гарний, небесний світ духовної суті у фізичному.

Перші іконописці використовували обмежену кількість кольорів. Вони не повторювалися у одному і тому ж іконографічному сюжеті. Взаємодія кольорів, як і сам малюнок, сприймається у образі як єдине ціле. У іконі людина стикається не з локальним кольором, а з гамою і з комбінацією кольору [2].

Основний колір в православному іконописі золотий, його ми найчастіше бачимо на іконі, оскільки саме він символізує колір царства Божого, Божу присутність, світло вічності та благодаті. Золотом часто покривають фон ікони, ніби говорячи про неземне світло гірського світу. Прикрашені золотом німби й одіяння святих символізують святість і чистоту. Яскравий насичений жовтий колір має таке ж значення, як і золотий; проте блідо-жовтий, навпаки, символізує зраду та скупість [8].

Білий – колір праведників, колір чистоти, світла, радості, Божої слави, якою оточений Христос у Преображенні, Різдві, Воскресінні, Зішесті в пекло та у Возне-

сінні. Він символізує святість, чистоту і невинність душі. Традиційно ним писали одіяння святих, а також крила ангелів.

Інший поширений колір у православній іконографії – багрянний або пурпур, символізує царственість і велич. В іконописі пурпурним традиційно пишуть одіяння Богородиці, а також ризи царів, цариць та князів. З іншого боку, пурпурний колір має ще одне значення, пов'язане з вогнем і страхом. Тому багряні тони не рідко використовуються у сценах Страшного суду.

Таке ж двояке значення має й червоний колір, який значно поширений у православному іконописі. З одного боку, він є символом любові, цілющої енергії і воскресіння, але в той же час означає жертву Христа, страждання та кров. У червоних одіяннях зазвичай зображують і мучеників.

Блакитний колір є символом небес, іншого, вічного світу, а також цнотливості й душевної чистоти. Блакитним традиційно пишуть одяг Богоматері як Пріснороди. Насичений синій – колір «небесної тверді», символізує таємницю, одкровення, мудрість і божественну незбагненність. Це колір апостольського одіяння.

Зелений – колір Святого Духа, вічного життя та вічного цвітіння.

Коричневий колір нагадує про тлінність людської природи, а чорний – відсутність Божого світла, символ скорботи, хаосу, смерті, зла, пекла.

Слід відзначити, що є й такі кольори, які принципово не використовуються в іконописі. Один із них – сірий. Цей колір символізує як «образ» надприродного змішання добра та зла, колір, який породжує двозначність, неясність й порожнечу – поняття, які є неприпустимими в православному іконописі [4, с. 51–54].

«У період, коли символічно-алегорійна образність у церковному мистецтві переважала антропоморфну», – зазначав Д. Степовик, – золотий, білий, зелений кольори у церковному мистецтві були домінуючими. Якраз ці три кольори творили основну палітру Софії Константинопольської: багато золотого й білого в мозаїці було там доповнено смарагдовою зеленню колон. З естетичного погляду це дуже вишукане поєднання кольорів, а з бого-

словського погляду – символічне зображення дії Божого промислу: від Царства Небесного (золото) через Фаворське світло (білизна) до земної благодаті (зелені). Навіть порядок розташування цих кольорів – налаштовує на молитву та відчуття присутності Бога [7, с. 186–187].

Іконописці часто вдаються до контрастних кольорів, які підсилюють звучання ікони, додають твердість і чіткість сюжетному плану та кожному зображеному на іконі лику. Фігури, написані фарбами без півтонів, набувають точки опори, стійкості, кістяка [6, с. 37].

Отже, символіка ікони глибока та багатогранна. Краса святого зображення полягає у надзвичайно суворій ієрархічній рівновазі кольору, окремих форм, світла, ліній. Це особлива мова, елементи якої кореняться в Премудрості Божій і виражають її так само, як слова висловлюють думку.

Список використаних джерел:

1. Біблія [пер. з давньоєврейської та давньогрецької І. Огієнко]. Київ: Українське Біблійне Товариство, 2009. 151 с.
2. Брюховецька Ю. Сакральна символіка в руському православному Іконописі URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/intelekt/2010_8/Bryuhov.pdf
3. Виппер Б. Статті об искусстве. Москва: Искусство, 1970.
4. Діонісій Ареопагіт Про небесну ієрархію [пер. з грец.]. Санкт-Петербург: Сатис, 1995. 63 с.
5. Коваль О. Символика и иконография старообрядческих икон. *Вісник ХДАДМ*. Харків, 2007. № 11. С. 34–39.
6. Креховецький Я. Богослов'я та духовність ікони. 2-е вид., доп. Львів: Свічадо, 2002. 182 с.
7. Степовик Д. Історія української ікони X – XX століть. 2-е вид., стереотип. Київ: Либідь, 2004. 440 с.
8. Икона: символ и значение. URL: <http://www.divinum.ru/simvolika-ikon.htm>

The article examines the symbolism of colour on the icon. The only features of colour relations in the charter of Orthodox icon painting are revealed. Based on the analysis of scientific achievements on this issue, the symbolic meaning of all the colours used in the Orthodox icon was clarified.

Key words: icon, canon, sacred art, iconography, symbolism, colour.

Отримано: 15.11.2021

УДК 378.011.3-051:78

Т. Д. Пухальський, кандидат педагогічних наук

ОСОБИСТІСНИЙ АСПЕКТ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

У статті здійснено аналіз особистісної складової професійної компетентності майбутнього вчителя музичного мистецтва та висвітлено місце і роль особистісних характеристик у його професійній підготовці.

Ключові слова: професійна компетентність, учитель музики, особистісні характеристики, особистісні здібності, особистісні якості.

Постановка проблеми. Проблема формування професійної компетентності майбутнього вчителя музичного мистецтва не втрачає актуальності та утримує стійкий інтерес науковців, однак їхні погляди в окремих аспектах даної проблематики різняться, тому і потребують подальшої наукової розробки.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Аналіз наукових досліджень дав можливість виділити основні підходи у визначенні професійної компетентності вчителя музичного мистецтва, які різняться за широтою

розуміння самого поняття. У вузькому розумінні компетентним вважають такого вчителя, який відповідально і якісно здійснює свою професійну діяльність, володіє знаннями і вміннями нерозривно поєднаними з практичним досвідом, створює та розв'язує проблемні ситуації, ставить цілі та досягає їх (Ю. Афанасьєв, В. Введенський, Е. Зеєр, І. Зязюн, Н. Нечаєв, А. Новиков, Дж. Равен, та ін.). Такий підхід до компетентності вчителя позбавлений індивідуального характеру, на відміну від тлумачень прихильників більш широкого розуміння професійної

компетентності учителя, яке ґрунтується на єдності високого рівня володіння професійною діяльністю та особистісних якостей, від яких рівною мірою залежить успіх педагогічної діяльності (О. Власова, Н. Кузьміна, А. Маркова, А. Орлов, В. Синенко, В. Сластьонін, А. Хуторський та ін.). Тому зміна акцентів у формуванні професійної компетентності майбутнього вчителя музичного мистецтва в сторону особистісної складової вимагає детальної наукової розробки.

Метою статті є аналіз особистісної складової професійної компетентності майбутнього вчителя музичного мистецтва та висвітлення місця і ролі особистісних характеристик у його професійній підготовці.

Виклад основного матеріалу. Особистість вчителя музичного мистецтва передусім формується в активній діяльності, в процесі якої виявляються та одночасно розвиваються особистісні якості, здібності, вміння, навички (Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн та ін.). Усі властивості особистості виявлені чи набуті в процесі діяльності зазнають постійних змін, інтеграції, взаємооновлення та утворюють складну, стійку і водночас динамічну систему психологічних властивостей вчителя музики. Тому особистісну складову ми вважаємо своєрідним ядром структури професійної компетентності майбутнього вчителя музичного мистецтва та трактуємо її як органічний симбіоз природних і набутих індивідуально-психологічних особливостей, особистісних здібностей та особистісних якостей.

Індивідуально-психологічні особливості вчителя музичного мистецтва включають характеристики психофізіологічних процесів, анатоμο-фізіологічні та психологічні характеристики.

Характеристика перебігу психофізіологічних процесів в кожного окремого індивіда становить природну основу формації його як особистості. Сприймання, мислення, пам'ять, увага, уява, фантазія та інші процеси є невід'ємними компонентами людської діяльності, а в професії вчителя музичного мистецтва характеризується їхньою взаємопов'язаністю та комплексністю, тому в психології їх функціонування розглядається у формі комплексних процесів або системних дій.

До основних анатоμο-фізіологічних показників відповідності професії вчителя музичного мистецтва ми відносимо фізіологічні задатки та фізичні характеристики. Успішна педагогічна діяльність передбачає наявність таких психофізіологічних задатків як психічне здоров'я, витривалість нервової системи, стресостійкість, здатність до мобілізації і релаксації, моральну витримку. Фізичними характеристиками необхідними учителю є фізичне здоров'я, розвинутий мовний апарат та витривалий голос. Професійно важливими психологічними характеристиками особистості майбутнього вчителя музичного мистецтва на основі проведеного аналізу нами визначено темперамент та характер. Його професійна діяльність набуває ознак індивідуальності, своєрідного стилю завдяки унікальності характеру особистості.

Особистісні здібності для здійснення музично-педагогічної діяльності ми умовно розділили на три групи: музичні, педагогічні та творчі. Музичні здібності є

основою музично-практичної підготовки вчителя музичного мистецтва. Особливо важливим блоком музичних здібностей є музичність, яка є синтезом музичного слуху та здатності до емоційного переживання музики. Характерною особливістю музичних здібностей є те, що міра їх розвитку виявляється лише в активній формі музичної діяльності, в процесі якої на основі розвитку виявлених здібностей в поєднанні з особистісними особливостями виявляються і вдосконалюються нові здібності. Наприклад, виконавські здібності формуються на основі базових музичних здібностей, інтелектуальних, емоційних (експресивних) та вольових даних особистості та вдосконалюються упродовж усього періоду діяльності.

Стосовно комплексу здібностей вчителя музичного мистецтва хочемо зазначити, що усі здібності нерозривно поєднані між собою та є взаємодоповнюючими, тому здійснений нами поділ має умовний характер.

Особистісні якості майбутнього вчителя музичного мистецтва, які впливають на якість здійснення професійної діяльності, ми умовно розділили за загальним та професійним значенням. Загального значення: гуманізм, культурність, відповідальність, справедливість, чесність, порядність, стриманість, толерантність, доброзичливість, чуйність, принциповість, гідність, патріотизм, тощо. Професійного значення: любов до дітей, здатність до емпатії, працездатність, працелюбство, організованість, дисциплінованість, наполегливість, об'єктивність, вимогливість, тактовність, сміливість, самостійність, ініціативність, цілеспрямованість, мобільність, активність, спостережливість, ерудованість, винахідливість, захопленість своєю справою, самокритичність, артистизм, емоційність, музичний смак, тощо.

Висновки. Підсумовуючи весь комплекс згаданих нами особистісних характеристик (індивідуально-психологічних особливостей, здібностей та якостей особистості), звертаємо увагу на те, що професійну компетентність вчителя музичного мистецтва ми розглядаємо виключно як цілісне утворення, тому особистісну складову умовно виокремлено нами в особистісний компонент, який тісно взаємодіє з іншими компонентами (мотиваційним, когнітивним, діяльним) структури професійної компетентності майбутнього вчителя музичного мистецтва.

Список використаних джерел

1. Кичук Н. В. Формування творчої особистості вчителя. Київ: Либідь, 1991. 96 с.
2. Маркова А. К. Психология труда учителя. Москва: Просвещение, 1993. 192 с.
3. Петрушин В. И. Музыкальная психология. Москва: Академический проект, 2008. 400 с.
4. Сисоева С. О. Основы педагогической творчости: підручник. Київ: Міленіум, 2006. 346 с.

The article analyses the personal component of the professional competence of the future music teacher and highlights the place and role of personal characteristics in his professional training.

Key words: professional competence, music teacher, personal characteristics, personal abilities, personal qualities.

Отримано: 15.11.2021

УДК 811.116.2

Т. Боднар, аспірантка 1 курсу факультету української філології та журналістики

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ОБРЯДОВОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ

У статті визначено актуальні проблеми лінгвокультурологічних досліджень на рівні обрядової фразеології, яка кодує духовні цінності, витворені окремими етносами впродовж тисячоліть.

Ключові слова: лінгвокультурологічні дослідження, обрядова фразеологія, лінгвокультурологія, фразема, мовна картина світу.

Фразеологічний фонд мови є одним із основних предметів вивчення в лінгвокультурології, оскільки у фразеологічних одиницях «законсервовано» культурну інформацію – уявлення народу, міфи, ритуали, стереотипи, звичаї тощо, що складають основу національного менталітету і світобачення. Як відомо, саме на лексичному та фразеологічному рівнях мовної системи найяскравіше виявляється культурна специфіка і національний колорит мови, тому значна частина фразеологічних одиниць може бути витлумачена не тільки як явище мовне, але і як явище культурне. Система фразеологізмів становить значущу частину мовної картини світу – фразеологічну, яку вербально представляють конкретні фразеологічні одиниці. Вони відбивають у своїй семантиці важливі етапи розвитку національної культури, зберігають і транслюють у поколіннях культурні традиції, стереотипи, архетипи і ритуали.

Матеріали різних обрядових жанрів активно використовують у лінгвокультурологічних, етнолінгвістичних, когнітивних дослідженнях з огляду на те, що саме обрядовість є тим джерелом, яке дає змогу досягнути живу сутність традицій, визначити моральні й духовні цінності народу, зрозуміти особливості сприйняття, мислення та спілкування. Обрядовий мовний фонд продукує на основі своїх прямих значень вторинні семантичні утворення, зумовлені особливостями народного світобачення. Усі складники календарних і сімейних обрядів утворюють понятійне поле, співвідносне з полем номінативним [10, с. 16].

На межі трьох наукових дисциплін – етнолінгвістики, лінгвокультурології та фразеології – склалися відчутні передумови для виникнення нового напрямку сучасної лінгвістики – обрядової фразеології, у центрі якої перебувають стійкі вислови, пов'язані з традиційними обрядами. У науковій літературі існують різні підходи до осмислення й трактування терміна «обряд». Обряд й обрядові церемонії існують і самостійно, і в комплексі більш складних соціальних явищ – свят [4, с. 25]. Обряд – це специфічний, багатовимірний, особливий об'єкт дослідження в усі часи.

Д. М. Угринович розглядає обряд як символічну дію, метою якої є пробудження в уяві її учасників образів, сприймань і почуттів, пов'язаних із звичаями та традиціями [11, с. 37].

Лінгвокультурологічне бачення прямих і зворотних зв'язків між семантикою слова та всім багатством його конотативних сенсів, динамічних асоціацій, соціокультурною реальністю було задекларовано в концепції О. О. Потєбні, який у своїх працях з успіхом використовував етнографічний мовний матеріал для аналізу різних виявів народної культури, і, навпаки, широко залучав етнографічні елементи обряду для аналізу обрядової лексики, фразеології, пареміології. Учений справедливо зазначає, що мова «є не лише однією із стихій народності, а й найдосконалішою її подобою» [9, с. 160–161].

Лінгвокультурологічний аспект розгляду мовних одиниць є цікавим для дослідження, оскільки сприяє вивченню духовних цінностей і досвіду мовних особистостей певних національно-культурних спільнот із орієнтацією на виявлення взаємозв'язку мови і культури. Метою такого вивчення є визначення і національної специфіки певної мови, і виокремлення універсальних явищ. Основою лінгвокультурологічного напряму є ідея взаємозв'язку мови і культури [2, с. 32].

На сьогодні в лінгвокультурології визначають такі основні напрями: 1) фразеологічний (розглядають культурні потенції фразеологічно-паремійного фонду мови); 2) концептологічний (інтерпретують концепти як культурні константи на тлі дискурсів різних типів – буденного, художнього, політичного, наукового тощо); 3) лексикографічний (з'ясовують, як національно-культурну своєрідність мов відтворено словниками різних типів) [12, с. 43].

Лінгвокультурологія та етнолінгвістика вивчають мову як феномен культури, інтерпретують сукупність культурних цінностей, досліджують особливе бачення світу крізь призму національного менталітету, а також здійснюють опис мовної картини світу за допомогою відповідного термінологічного апарату, передусім через аналіз концептів. Дослідники враховують, що кожен концепт може бути по-різному витлумачений залежно від контексту, культурного досвіду та культурної індивідуальності концептоносія [8, с. 90]. Лінгвокультурологія й етнолінгвістика прагнуть розкрити спільне й відмінне у проникненні «мови» культури у форми презентації фразами культурно значущої інформації. Тому в межах фразеології відбувається інтенсивний розвиток лінгвокультурології, оскільки сьогодні кожне вагоме дослі-

дження цього розділу мовознавства обов'язково передбачає використання лінгвокультурологічних підходів, які орієнтують учених на вивчення співвідношення фразеологічних одиниць та знаків культури, актуалізують висвітлення національно-культурної специфіки фразеологічного фонду мови.

Наближення фразеології до етнокультурної парадигми й лінгвокультурологічного аналізу, що орієнтуються на синтетичне осмислення мови як антропоцентричного феномена, зосередили вивчення фразеологічних одиниць у широкому лінгвокультурологічному контексті. Лінгвокультурологія розглядає фраземи як складові елементи фразеологічної картини світу та їхню здатність відбивати сучасну культурну самосвідомість народу. Зазвичай фраземи виражають загальні вірування, переконання носіїв мови. «Система образів, закріплених у фразеологічному складі мови, є своєрідною «нішею» для кумуляції світобачення й, так чи так, пов'язана з матеріальною, соціальною чи духовною культурою цієї мовної спільноти, а тому може свідчити про національно-культурний досвід і традиції» [5, с. 74].

Фразеологічний рівень мови найяскравіше виявляє специфіку мовної картини світу й підтверджує факт взаємовпливу мови й культури. Особливо рельєфно цей мовний бік вимальовується під час лінгвокультурологічного аналізу фразем. «Фразеологізми будь-якої мови передають риси національного характеру, способу життя, суспільний устрій народу, його культуру, світосприйняття, вони відображають ідеологію епохи» [12, с. 27].

Поглиблені дослідження в галузі фразеології останніх років указують на те, що «поза лінгвокультурологічним представленням мови як духовної реальності адекватна інтерпретація смислового змісту ідіом і реконструкція їхнього генезису та функціонування в межах наукової картини світу принципово недосяжні» [12, с. 44]. Зазначимо, що фразеологія – специфічна система, своєрідний синтетичний механізм об'єднань мовного й культурного, наукового й наївного, історичного й сучасного, сакрального й профанного, традиційного й екстраординарного тощо. Обрядова фразеологія має надзвичайно широку амплітуду різноманітних значень, пов'язаних насамперед із людиною.

Отже, важливою метою лінгвокультурології є дослідження й опис взаємодії мови та культури у формах національної й загальнолюдської культур у їхньому сучасно-

му стані або на певних синхронних зрізах цієї взаємодії. Культурно-національне світобачення, утілене в образному змісті одиниць фразеологічного складу мови, визначає її особливу роль у трансляції культурно-національної самосвідомості народу та його ідентифікації.

Список використаних джерел:

1. Галинська О. М. Фразеологізми як знаки культурної інформації. *Проблеми зіставної семантики*: зб. наук. ст. Київ: КНЛУ. Вип. 10. С. 72–77.
2. Гурбанська С. О. Лінгвокультурологічний аспект вивчення інтертекстуальних фразеологізмів. *Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. Кривий Ріг: Вип. 8. С. 32–34.
3. Загнітко А. П., Богданова І. В. Лінгвокультурологія: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / за ред. А. П. Загнітка. 3-є вид., перероб. і доп. Вінниця: ДонУ імені Василя Стуса, 2017. С. 77–78.
4. Закович Н. М. Советская обрядность и духовная культура. Киев: Наук. думка, 1980. С. 24–25.
5. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія. Київ: Вища школа, 2008. С. 72–82, 98–124.
6. Маслова В. А. Лингвокультурология. Москва: Издательский центр «Академия», 2001. С. 82–95.
7. Назаренко О. В. Українська фразеологія як вираження національного менталітету: автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01. Дніпропетровськ, 2001. 18 с.
8. Прохоров Ю. Е. В поисках концепта. Москва: Флинта, 2009. 176 с.
9. Потебня А. А. Язык и народность. Мысль и язык. Киев: СИНТО, 1993. 192 с.
10. Савченко Л. В. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспект: монографія. Сімферополь: Доля, 2013. С. 74–93.
11. Угринович Д. М. Обряды. За и против. Москва: Политиздат, 1975. 175 с.
12. Царьова І. В. Етнокультурна семантика в обрядовій фразеології східнослов'янських говірок: монографія. Дніпропетровськ: Вид-во «Інновація», 2015. С. 16–44.

The article identifies current problems of linguistic and cultural research on the material of ritual phraseology, which encodes the spiritual values created by individual ethnic groups over the millennia.

Key words: linguocultural studies, ritual phraseology, linguocultural studies, phrasema, linguistic picture of the world.

Отримано: 15.11.2021

УДК 811.161.2'271

Я. Журенко, аспірантка

ЗООМЕТАФОРА ЯК ОЗНАКА ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У СТВОРЕННІ ПОРТРЕТІВ ЧОЛОВІКІВ І ЖІНОК У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ

Стаття присвячена вивченню специфіки використання метафоричних моделей із вихідною біологічною сферою в сучасній українській прозі.

Ключові слова: метафора, зоометафора, дискурсивний аналіз, анімалістичні імена.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. У роботі аналізуватимемо анімалістичні імена з переносним значенням антропонімічного характеру. Зоометафори в творах українських прозаїків виражають оцінку антропонімічну семантику, мотивовану зоонімами,

тому об'єктом дослідження стали мотивовані анімалістичні імена, зооморфні метафоричні номінації, які характеризують людину в українській мові.

Традиційна для української національної свідомості концептуальна анімалістична метафора – один із важливих засобів категоризації, концептуалізації і оцінки дій-

ності в сучасних художніх текстах. Така метафора дозволяє передавати інформацію в яскравій, короткій і доступній формі, має потужний прагматичний потенціал.

Аналіз останніх досліджень. Зоометафору в українському мовознавстві досліджували Єщенко Т., Лазер-Паньків О. [4; 5]. Харкавців І. розглядав антропоморфну метафору в системі мовної образності [7]. Дослідники зазначають, що метафоризація анімалистичної лексики є важливим процесом поповнення найбільш затребуваною людиною аксіологічної лексики. Вона сприяє уточненню і різноманітності оцінок, спрямованих на реалізацію певних прагматичних завдань, що реалізують модальну установку суб'єкта мовлення, а в кінцевому підсумку і автора.

Зооніми відображають найважливішу і найбільш виразну частину аксіології автора, відповідаючи лаконічному, що покладається на участь читача, стилю автора. Зоометафора – це та частина лексики, яка служить свого роду «інструментом» дослідження мовної картини світу і мовної особистості письменника, їх взаємодії в рамках національної картини світу.

Мета статті – дослідження та опис метафоричних моделей утворених на біологічній основі, які віддзеркалюють гендерні стереотипи щодо чоловіків і жінок.

Для досягнення мети потрібно: визначити теоретичну базу та визначити методи дослідження; відібрати і систематизувати текстовий матеріал; класифікувати основні структурні одиниці, які складають метафоричні моделі з основою – біологічною сферою.

Виклад основного матеріалу. Дослідники органічної метафори виділяють три основних типи її моделей: фітоморфна метафора (її сферою-джерелом є рослинний світ), зооморфна метафора (її сферою-джерелом є тваринний світ у широкому значенні, оскільки до нього входить крім власне світу тварин, і риб, птахів, земноводних та інші види живих істот) та антропоморфна метафора (її сферою-джерелом є анатомія і фізіологія людського тіла).

Найбільше гендерних стереотипів спостерігаємо в описі портретів жінок і чоловіків, у яких автор твору задіює зооморфну метафору. Наприклад, щодо жінок натрапляємо на порівняння жінки із змією. *«Вона ж гуляла по намитій твердій смужці піску, повертаючись до мене чи тим, чи тим боком, показуючи спину чи перед, ніби спеціально-таки демонструючи свої знадності, а тут було чим похвалитися. Тоді зайшла у воду, занурюючись у неї дуже повільно, цаль за цалем, і поступово поринала, в такий спосіб ховаючись від моїх розжарених очей, аж доки не лягли на воду її тишині перса – тоді й попливла. Але не в мій бік, а вздовж берега, з озера вистромлювалася тільки її голова, і мені прийшла в голову цілком безглузда думка, що так само перед очим пливла у воді ота гадина: вуж чи змія»* [8]. Така подібність може бути пояснена такими рисами, які приписують змії, а через неї й жінці: підступність, вміння гіпнотизувати, ужалити, розум.

На противагу розумній і підступній жінці-змії може бути протиставлена жінка-курка. Натрапляємо на такі фразеологізми, які підкреслюють одну з основних рис такої жінки – тупість, недалекість, нездатність до чогонбудь: мокра курка; курам на сміх; щипана курка; курка, а бундючиться; курячі мізки; не бути курці півнем. Уже в значеннях цих ФО закладено стереотип – жінка

апріорі має бути тупішою чоловіка. Саме така жінка описана в романі Тані Мальярчук «Звірслов». Одну із героїнь – Капітоліну – подруга порівнює із куркою: *«– Ну ти дурна, прям як курка, Капітоліно! – Не називай мене куркою, Наташа! – Харашо, ти просто дурна»*. На запитання подруги, що героїня вміє робити, Капітоліна відповідає: *«– Я люблю дивитися на себе в дзеркало і їсти «Київський» торт»*, що і коментує подруга: *«– Ну ти прям курка куркою!»*[6]. Щодо жінок із розкішними зачісками, то натрапляємо на метафору «риба-вуалехвостка», яка в портретній характеристиці співпадає із стереотипом, що жінка має бути завжди із зачіскою, проте відсутність такої зовсім не є негативною характеристикою: *«Її зачіска роками залишалася незмінною: ріденькі й тьмяні два пера, перехоплені гумкою на потилиці. Біля своїх доглянутих товаришок з їхніми досконало викладеними – волосок до волоска – зачісками Алла виглядала, ніби рибка-сралька серед екзотичних вуалехвосток. Перед салонним телевізором перукарки шліфували свої досконалі форми нігті, обговорюючи перебіг подій у черговій серії. Алла ж працювала не покладаючи рук, у неї завжди були клієнти»* [1, с. 32].

Позитивна оцінка супроводжує і метафору, яка зображає душу померлого чоловіка в образі пташки-синички: *«А Галя не могла відвести погляду від пташки, від її жовто-блакитного пір'я. І бачила чоловіків улюблений блакитний спортивний костюм і жовту футболку»* [2, с. 270].

Тварини здавна служили людині як окрема матриця, за якою люди також будували власні відношення або спостерігали характерні риси. Наприклад: *«Я розгубилася, чогось бекала, як та віця. А слід було сказати Ірині, що вона з глузду з'їхала. Що виробляє! Ви як собі хочете, а я зараз їй подзвоню і децю скажу. Зовсім зазіркувалася. Як не скажу – не засну»* [3].

Висновки. Автори сучасної української прози повертаються до джерел, шукають основу для метафоричних уявлень в образах людського тіла і в світі живої природи, яка оточує людину. Така метафора дозволяє передавати інформацію в яскравій, короткій і доступній формі, має великий концептуальний і прагматичний потенціал.

Список використаних джерел:

1. Вдовиченко Г. Хто такий Ігор? Київ: Нора-друк, 2010. 278 с.
2. Вдовиченко Г. Найважливіше – наприкінці. Львів: Видавництво Старого Лева, 2019. 329 с.
3. Вдовиченко Г. Інші пів'яблука. URL: <https://www.rulit.me/books/inshi-piv-yabluka-read-371240-14.html>
4. Єщенко Т. Семантико-стилістичні типи метафор: теоретичний аспект. *Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка*. Т. 28. Донецьк: Український культурологічний центр, Східний видавничий дім, 2010. С. 224–239.
5. Лазер-Паньків О. В. Особливості давньогрецької зооморфної метафори на позначення рис характеру людини. URL: http://philology.kiev.ua/library/zagal/Movni_i_konceptualni_2012_41_2/391_398.
6. Мальярчук Т. Звірслов. URL: <https://libcat.ru/knigi/proza/sovremennaya-proza/163166-4-tanya-malyarchuk-zvroslov.html#text>
7. Харкавців І. Р. Антропоморфна метафора в системі мовної образності (на матеріалі англійської мови). *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2013. № 14 (273). Ч. II. С. 264–269.
8. Шевчук В. Жінка-змія. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=2875&page=5>.

The article is devoted to the study of the specifics of the use of metaphorical models with the original biological sphere in modern Ukrainian prose.

Key words: metaphor, zoometaphor, discursive analysis, animalistic names.

Отримано: 15.11.2021

УДК 811.133

А. Козярук, аспірантка

ЧАСОВА І ПРОСТОРОВА СПІВІДНЕСЕНІСТЬ У АВТОРСЬКИХ РОЗДУМАХ У СУЧАСНІЙ ЖІНОЧІЙ ПРОЗІ

Жіночу прозу маркують через авторський текст, що втілюється за допомогою поєднання особових дейктиків із просторово-часовими дейктиками або теперішнім нарративним часом, а також через прийоми графічної образності, КТ створення ефекту синхронності комунікації, КТ солідарності адресата з адресантом, що втілюється також через семантичний еліipsis та КТ прямого коментарного доповнення.

Ключові слова: шкала оцінок, авторський роздум, оповідний дискурс.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Термін «інтимізація» витлумачено СУМі, як «дія за значенням інтимізувати» [7, с. 686]. У розрізі цього питання розглядаємо авторські роздуми, використані як художній діалог між автором і читачем. Авторські роздуми досліджені в літературознавстві як нарративний код, проте в мовознавстві питання залишається ще таким, що має перспективу аналізу.

Аналіз останніх досліджень. Опираючись на роботи І. А. Бехти, О. В. Падучевої, визначаємо питання оповідного дискурсу як однієї із форм нарративного дискурсу [1, с. 5].

Мета статті – описати мовні та мовленнєві засоби комунікативної тактики скорочення дистанції між адресантом-автором і адресатом-читачем.

Виклад основного матеріалу. Тематикою авторських роздумів у жіночій прозі є декілька актуальних моментів:

- роздуми про сім'ю та роль у ньому чоловіка як із позитивною, так і негативною оцінкою: «З батьком моїх близнят ми розлучились, коли малим було по два роки. Він виявився захланником, не придатним до сімейного життя, але до весілля і навіть у перші місяці після одруження я не надавала значення деяким особливостям його чоловічої вдачі, позбавленої потреби піклуватися про інших, і лише після народження близнят зрозуміла, що мій чоловік – феноменальний жлоб» [2, с. 23–24];

- роздуми про долю жінки: «Не. Я тобі казала, що вони дивні – чоловіки-французи. На мене на вулиці ніколи не звертають уваги мої ровесники. Тільки дряпани за сорок п'ять. Моя стандартна цільова аудиторія» [4, с. 560];

- визначення свого місця в житті та перемоги над собою: «Як там було в тому папірці?...як самотній ліхтар вночі Перед вами стою – одна... «Як самотній ліхтар...». Пам'ятаю цю самотність! Це коли треба тобі, негарній і неладній, з нотною текою у руках, навздогін кричить дволва шпана: «Агов, співачко з погорілого театру!», і кидають в білий сарафанчик перезрілий помідор» [6, с. 7].

Автори текстів застосовують шкалу оцінки, в якій автор виявляється суб'єктом, який перебуває в одному часовому просторі з об'єктом оцінювання.

На оцінній шкалі розташовуються опозиційно два роздуми про життя однієї і тієї ж людини. Перше зі зна-

ком +: «Як вона співала! Все моє коротеньке життя летіло слідом за її хрипливатим голосом. У збудженому мозку проносились тисячі картин і мільйон переконань, що моє життя не зведеться на пси! Що я існую, як абсолютно особна людська одиниця, що не пропаду в тонах піску, не перемішаюся з ним, що мої слова, які викрикую в подушку і записую в стонадцятій нотатник це знадобляться. І ВОНА донесе їх до таких, як я» [6, с. 12].

Інше зі знаком –: «І зрозуміла: мене немає! Я – ніщо! Просто кумедна провінціальна дурепа. Свято юності закінчилося» [6, с. 23].

Крім авторської оцінки в авторських роздумах (відступках) спостерігаємо і мотиваційну вказівку, яку автор хоче донести до читача: «... я знаю: нічого в житті не буває просто так. Дощ проливається там, де на нього з нетерпінням чекають. А над кожною головою навіть у маленьких містечках сяє своя зірка. Часом вона непомітна за товстою, запилушеною шибкою або на темному горіщі із щільно припасованими дошками. Але це нічого. Шибку можна розбити. І вдихнути повітря на повні груди. Нехай навіть це буде єдиний ковток на все майбутнє життя! Важливо зробити його і, видихаючи, промовити «Я – є!» [6, с. 14].

Також авторські роздуми допомагають доповнити інформацію, яку автор заклав у текст: «Придивіться: саме цієї пори року природу полонить золотавий колір, відтінки від ніжно-жовтого, мідно-червоного до червоного золота, а намагання відшукати відповідні слова та передати мовою врочисту барвистість і різноманітність – марні» [3, с. 5].

Висновки. Комунікативна стратегія авторських роздумів – це матриця мовленнєвої поведінки автора, яка реалізується поетапно.

Список використаних джерел:

1. Бехта І. А. Оповідний дискурс в англомовній художній прозі: типологія та динаміка мовленнєвих форм: автореф. дис. ... д.ф.н.: спец. 10.02.04 – германські мови. Київ, 2010. 38 с.
2. Вдовиченко Г. Хто такий Ігор? Київ: Нора-Друк, 2010. 276 с.
3. Заставська К. STECK. Мережива життя. Київ: Український пріоритет, 2016. С. 5.
4. Карпа І. Добрі новини з Аральського моря. Київ: Книголав, 2019. 586 с.
5. Падучева Е. В. Семантические исследования. Семантика времени и вида в русском языке. Семантика нарратива. 2-е изд. Москва: Языки славянской культуры, 1996. 2010. 480 с.

6. Роздобудько І. Гра в пацьорки. Київ: Нора-друк, 2009. 237 с.
7. Словник української мови: в 11-ти томах. Т. 11, 1980. С. 686.

Women's prose is marked through the author's text that embodied through a combination of personal deictics with space-time deictics or present narrative time, as well as through the techniques of graphic imagery, CT to create the

effect of synchronicity of communication, CT of solidarity of the addressee with the addressee, which it is also embodied through the semantic ellipse and CT of the direct commentary complement.

Key words: rating scale, author's reflection, narrative discourse.

Отримано: 15.11.2021

УДК 811.161.2:82-27

Л. М. Прокопів, аспірантка

МОНОЛОГІЧНЕ МОВЛЕННЯ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ДИСКУРСІ

Об'єктом зацікавлення є вербалізація чужого мовлення у функціонально-стильових сферах сучасного українського дискурсу. Закономірності породження та сприйняття мовлення в певних комунікативних умовах тісно переплетені із вибором певних форм уведення чужого мовлення в контекст. Усі форми вираження чужого мовлення реалізуються у вигляді різних синтаксичних конструкцій.

Ключові слова: мовленнєвий акт, вербалізація мовлення, дискурс, монолог, внутрішнє мовлення.

Сьогодні мовознавство характеризується розвитком значної кількості нових напрямів, де провідне місце посідає теорія мовленнєвих актів, започаткована Дж. Остіном у середині ХХ ст. Мовленнєвий акт – це творення конкретного речення в умовах реальної мовленнєвої комунікації. Незважаючи на неповторність та оригінальність мовлення кожного індивіда, синтаксична організація усіх висловлювань залишається сталою, базується на низці відпрацьованих форм реалізації, із-поміж яких монологи, діалоги, пряма й непряма мова, внутрішнє мовлення тощо [1]. Тому чільне місце в сучасному мовознавстві посідають розвідки, присвячені вивченню специфіки побудови комунікативних актів для впливу на адресата (Ф. С. Бацевич, Г. О. Винокур, О. А. П. Загнітко, Т. А. Космеда, С. О. Мусатова, Л. В. Прус, О. О. Селіванова та ін.).

Об'єктом нашого зацікавлення є вербалізація чужого мовлення у функціонально-стильових сферах сучасного українського дискурсу. Ставимо за мету узагальнити лінгвістичний досвід та окреслити перспективу наступних досліджень, проаналізувати праці сучасних науковців, спрямовані на всебічне вивчення природи монологу як мовного явища, з'ясувати основні напрями та результати їхніх досліджень.

Щодо трактування поняття «монолог», то різні енциклопедичні джерела здебільшого сходяться на тому, що це «форма (тип) мовлення, утворена в результаті активної мовленнєвої діяльності, розрахованої на пасивне й опосередковане сприйняття». Термін «монолог» вказує на наявність лише одного автора мовлення і дискурсу, що з'являються у процесі індивідуального мовленнєвого процесу [2, с. 12].

Комунікативно-прагматичний підхід до аналізу художнього мовлення українських модерністів (В. Домонтовича, М. Йогансена, М. Хвильового) і постмодерністів (Ю. Андруховича, А. Дністрового, С. Жадана, Ю. Іздрика, Л. Дереша, І. Карпи та ін.) з метою визначити типологію мовців в оповідному мовленні та проаналізувати мовні засоби реалізації нарративу в художньому дискурсі використала Н. В. Кондратенко. Зокрема, у постмодерністському дискурсі науковиця розмежовує два способи репрезентації позицій мовленнєвого суб'єкта – наратора і метаавтора. При характеристиці першого звертає увагу «на монологічне відтворення діалогічної комунікації в

особливій формі непрямого мовлення», тобто художній прийом «сказання», відомий із фольклору, який у художньому дискурсі неокласичної парадигми дещо трансформується [2].

Комунікативна лінгвістика, спрямована на вивчення процесів спілкування людей із використанням живої природної мови, а також з урахуванням усіх наявних складників комунікації (фізичних, фізіологічних, психологічних, соціальних, контекстних, ситуативних та ін.), посідає чільне місце в процесі дослідження дискурсів. Саме закономірності породження та сприйняття мовлення в певних комунікативних умовах тісно переплетені із вибором певних форм уведення чужого мовлення в контекст. Усі форми вираження чужого мовлення реалізуються у вигляді різних синтаксичних конструкцій, тому поряд із комунікативним аспектом серед мовознавців викликає зацікавлення і структура різних типів мовлення.

Монолог – форма розгорнутого зовнішнього, тобто вихідного на комунікативний рівень, мовлення. Монолог спрямований на встановлення відносин і є взаємокорельованим феноменом, здатним в різних своїх виявах бути автономним і поєднуватися, втрачаючи ряд диференціюючих ознак.

Також монолог як організоване (плановане, продумане) мовлення пов'язується з письмовим текстом. І хоча письмовий текст реалізує специфічні, доступні його природі комунікативні моделі, антиномія усність / писемність протягом розвитку й зміни форм суспільної комунікативної сфери втрачає своє значення, і перетинання діалогічної й монологічної форм мовлення стає все більш інтенсивним. Маючи розпізнавальні ознаки, діалог і монолог можуть отримати ряд рис об'єднувального характеру, якщо їх розглядати з позицій загальної настанови на комунікативне співробітництво з адресатом.

Сучасний монолог становить текст, занурений у соціальний контекст, що виступає в ролі зовнішнього чинника та зумовлює вибір мовних засобів, їхню організацію в риторичні прийоми, зміст яких визначає вектор оцінок та асоціацій з боку адресата. Наявність у монологі форм діалогічності (діалогічного спілкування) є специфічною рисою монологу цього типу.

Когнітивний підхід до тексту безпосередньо пов'язаний з увагою до структур діалогізації, оскільки ці структури мають ментальну природу, і через них уявлення ав-

тора про щось спрямовуються на адресата, з тим щоб забезпечити адекватність сприйняття. Адресантно-адресатна взаємодія має когнітивні (зміна картини світу адресата) та афективні (зміна емоційного стану) наслідки.

Відображена в тексті мета автора повинна бути сприйнята читачем, який інтерпретує текст на основі власних знань і цільових настанов особистісного характеру. Комунікативні наміри адресанта організують текст таким чином, щоб його інтенція була правильно декодована адресатом, що вимагає пошуку адекватних форм діалогізації. Діалогізуючи монолог, автор організовує та спрямовує розуміння адресата, яке проходить етапи, позначені у психологічній герменевтиці як прямування у заданому автором векторі. Це пояснює активність діалогічних структур, покликаних примусити адресата «включити» універсальну психологічну програму сприйняття. Структури діалогічності, що регулюють сприйняття й увагу адресата, мають пряме відношення до організації спільного з адресатом когнітивного простору, з їхньою допомогою встановлюються відношення між автором і адресатом.

Текст монологу, будучи розгорнутим висловлюванням, звернений до адресата. Адресованість тексту – це його обов'язкова властивість, але експлікація адресованості може бути різною. У сучасному публіцистичному монолозі представлений ряд моделей відносин з адресатом.

На структуру письмового монологічного тексту впливає гіпотетичний адресат як деяка узагальнена особа. Вербалізація його мовленнєвої поведінки відбувається на основі «даних» соціокультурного характеру, відомих автору монологу. Сукупність різних форм і способів введення фігури співрозмовника «розмиває» ознаку фіктивності адресата, представляючи його в наборі достатньо конкретних соціально-культурних характеристик, необхідних автору монологу для досягнення розуміння і згоди. Комунікативний успіх залежить від спільного соціального й культурного досвіду, збалансованості тезаурусу, мовних та інтеракціональних знань, і автор публіцистичного монологу прагне врахувати ці чинники для забезпечення бажаного контакту з адресатом.

Процедури лексикографічних рефлексій адресанта спрямовані на недопущення можливого неправильного тлумачення, що може призвести до небажаної дискурсивної ситуації. Автор монологу прагне говорити з адресатом з позицій свого рівня культури, знань і розуміння предмета мовлення, але при цьому враховує знання адресата з тим, щоб думки, ідеї, слова були співвіднесені з рівнем культури адресата, певним чином були наближені до нього.

Отже, сучасні лінгвістичні дослідження при дослідженні художнього тексту є дискурсивно орієнтованими. Велика увага приділяється питанню взаємодії автора і реципієнта (читача / слухача), яка відбувається з допомогою різних форм передачі чужого мовлення, зокрема монологів.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо в комунікативно-прагматичній характеристиці форм внутрішнього монологу як засобу відтворення психічного стану персонажа в художніх постмодерних текстах.

Список використаних джерел:

1. Загнітко А. П. Сучасні лінгвістичні теорії: монографія. Донецьк: ДонНУ, 2007. 219 с.
2. Кондратенко Н. В. Оповідне мовлення в художньому дискурсі: наратор та метаавтор. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2013. Вип. 34. С. 158–162.
3. Сафонова Н. М. Суб'єктивна модальність у діалозі та полілозі сучасної української драми (семантика та прагматика): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Донецьк, 2006. 20 с.

The object of interest is the verbalization of foreign speech in the functional and stylistic spheres of modern Ukrainian discourse. Patterns of generation and perception of speech in certain communicative conditions are closely intertwined with the choice of certain forms of introducing another's speech into the context. All forms of expression of another's speech are realized in the form of different syntactic constructions.

Key words: speech act, speech verbalization, discourse, monologue, internal speech.

Отримано: 15.11.2021

УДК 811.161.2'38:821.161.2Вдовиченко

3. С. Шевчук, кандидат філологічних наук, старший викладач

ПОВТОР ЯК СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНА ДОМІНАНТА ТВОРЧОСТІ ГАЛИНИ ВДОВИЧЕНКО

Стаття присвячена аналізу явища надлишковості як засобу створення семантичної зв'язності роману, з'ясування логіко-смыслових параметрів, текстотвірних функцій, семантичної і граматичної зумовленості використання засобів лексичного та синтаксичного повторів на матеріалі роману Галини Вдовиченко «Пів'яблука».

Ключові слова: повтор, номінація, градація, стик.

У системі стилістичних мовних засобів, що використовують українські майстри художнього слова для експресивного увиразнення зображуваних явищ об'єктивної дійсності, традиційним, а тому чи не найпоширенішим, є повтор, який у сучасній україністиці трактують як «стилістичну фігуру, яка утворюється спеціальним нагромадженням певних мовних елементів у вигляді повторного їх вживання в одному висловлюванні» [4, с. 58].

У сучасних дослідженнях (Н. Арутюнова, Ф. Бачевич, П. Грайс, С. Єрмоленко, Ю. Зеленська, О. Іссерс, В. Кобков, Є. Кисловська, Е. Маліновський, А. Мойсієн-

ко, М. Нікітін, О. Огай, З. Пахолок, Л. Пац, Л. Пишна, Г. Почепцов, Дж. Серль, Й. Стернін, Ю. Волянська та ін.) повтор розглядають як засіб посилення емоційності та експресивності оповіді. Проте Є. Кисловська вважає, що повтор є одним із найважливіших засобів спонування до дії, впливу на адресата, а О. Огай трактує це явище як засіб вираження суб'єктивно-оцінних значень ставлення до предмета мовлення. Дослідники єдині в тому, що повтор не можна розглядати як своєрідний засіб лише одного якогось стилю, хоч найбільш повно функціонує він у народній творчості, художніх і публіцистичних текстах.

Явище повтору з погляду реалізації структурно-функціональних і стилістичних особливостей на матеріалі творів письменників українських письменників ХХІ ст. дотепер ще не знайшло свого вичерпного висвітлення. **Актуальність обраної теми** визначена об'єктивною суспільною потребою культурологічного підходу до вивчення національної мови в Україні, а також необхідністю створення теоретичних засад етнолінгвістики, культурології мови, зокрема важливим аспектом є з'ясування особливостей текстотворення прозового тексту.

У тексті роману Г. Вдовиченко повтор виконує насамперед естетичну функцію, виступаючи як художній троп або структурно-смилова фігура, що реалізується в кількох різновидах, як-от: «Троє чоловіків на вулиці повернули за ними голови, провели їх поглядами, один з них щось сказав, вони не розібрали що саме» [2, с. 159] – ампліфікація; «Кінь спізнивався. Це не прізвище, Кінь – прізвище» [2, с. 21] – анадиплозис; «Адже цифра – це не більше, аніж просто цифра» [2, с. 13] – рондо.

Завдяки повтору лексичні одиниці в поданих прикладах експресивно виділені, художньо увиразнені, додаючи висловлюванню інформацію відповідного емоційного відтінку, що досягається шляхом тісної взаємодії лексичних і синтаксичних засобів.

Різні варіації лексичних повторів об'єднані за ознакою їх будови, тобто за характером моделей: у структурі окремих стійких словосполучень чи сполучень окремих речень, що передбачає з'ясування і деякого варіювання слів, аналіз їхнього кількісного складу, порядку розташування компонентів у групі.

У романі Галини Вдовиченко виокремлюємо лексичний та синтаксичний різновиди повторів. Наприклад: «Кому потрібний захисний антураж-камуфляж. Тому привезу перуки, окуляри та інші прибабаси» [2, с. 81]; «Поправила ручки-лозинки, підсунула під розжеві п'яточки долоню...» [2, с. 129]. Такі повтори є виразною стилістичною ознакою народнорозмовного типу мовлення.

Складниками лексико-морфологічних повторів (іноді з різним функціонально-стилістичним навантаженням) є також прислівники. Відтак у романі простежуємо: «Та хоч би різна. А то: яка сьогодні. Така й завтра, й позавтраму...» [2, с. 32].

Велике семантичне навантаження несуть займенникові форми, що, повторюючись, виконують функцію фіксації уваги на оцінці, узагальненому висновкові мовця про когось, щось. Займенникові форми можуть виконувати функцію виділення об'єкта або пояснення характеристики: «Кожен кожному робів перешкоди, кожен кожного судив між людьми» [2, с. 98].

Отже, розглянуті повтори не замикаються лише на двокомпонентних структурах. Залежно від характеру розгортання оповіді автор кожного разу вибудовує відповідний механізм розгортання подій, експлікує інтенсивність наростання ознак, настроїв і почуттів героїв, тим самим передає напруження оповіді, логічно підкреслює її провідну думку.

Характер виразності повторів визначає їх структура і місце, яке посідають повторювані одиниці в мові. Повтор фіксує увагу слухача (читача) на певних словах, посилює їх значення в контексті, утримує в пам'яті як слухача, так і оповідача нитку розповіді. Наприклад: «...вона знищує себе як професіонала. Обмежує себе, заганяє у прокрустове ложе нереалізованими можливостями» [2, с. 35].

Необхідність неодноразово називати того самого референта в межах тексту зумовлює вибір різних мовних засобів. До таких номінаційних ланцюжків належать:

1) кількарязовий повтор слова чи словосполучення: «Уява малювала журнал – глянцевоїй. Про неординарних людей для неординарного читача» [2, с. 36];

2) синонімічний повтор: «У мене цей вік був найкращим у житті: ти тоді вже була самостійною, прилаштувалася... Тільки у цьому віці я нарешті набула впевненості у собі, навчилася знаходити вихід з будь-яких ситуацій і знала, – ..., – як подати себе у найкращому вигляді» [2, с. 13].

Багатофокусний предикативний ланцюжок містить різні види повторів, які використовують для вираження тривалого розгортання подій.

Повторювання того самого дієслова, іменника, прикметника, займенника тощо ускладнює варійований повтор, доповнюючи зміст новими деталями. Відтак логічно наголошуються не тільки компоненти предикативної основи речення (присудка, підмета), а й другорядні члени речення, які поширюють його. Наприклад, дієслівний повтор: «... раз у раз вибухали сміхом: анекдоти розповідали, не інакше» [2, с. 12].

Синонімічний повтор, який бере участь у створенні змістової єдності всіх типів, ґрунтується на тому, що слова, які належать до однієї частини мови, характеризуються повним або частковим збігом їх лексичних значень. Такий повтор у формі заміни одного слова іншим, більш частковим (навіть одиничним) чи з родовим значенням, органічно вплітається в оповідь, якій властива манера уснорозмовного народного мовлення. До першого слова приєднується слово з додатковим відтінком значення. Звичайно, такі слова входять до одного синонімічного ряду. Наприклад: «Готить про все це чулка, гуде, як у дзвони дзвонить, і далеко-далеко навкруги розходитьсь» [2, с. 12].

Разом з іншими видами повтору (власне лексичним, синтаксичним тощо) повтор синонімічно зближених слів сприяє «створенню відкритих періодичних утворень, особливістю яких є розгортання, посилення, наростання невинного мовного потоку» [3, с. 185]. Вони забезпечують послідовність руху думки, образність і виразність мови.

На думку дослідників синонімії, відшуковуючи в пам'яті потрібне слово, людина рухається за структурними лініями (лініями синонімії, антонімії), що пронизують лексичну систему. У процесі передання й декодування текстової інформації учасники комунікації враховують увесь потенціал синонімічного ряду: «Бавилася з чоловічими голосами, провокуючи, видумуючи неймовірне» [2, с. 26].

Своєрідним є повтор синонімічних слів найчастіше іншої стильової сфери, слова, які, крім основного значення, мають ще й виразно оцінне: «...тягнулася доріжка з бетонних плит – в нікуди, просто у зарослі бузини» [2, с. 36].

У романі «Пів'яблука» антонімічні повтори представлені найменше. Їхнє використання допомагає дати чітку оцінку відповідним фактам дійсності, забезпечує контрастну характеристику образів, явищ, дій, процесів тощо: «Втомлювалася вона ще більше, а особистий результат губився у загальній справі» [2, с. 34]; «Побут наступав на усіх фронтах, Галя тримала оборону» [2, с. 33].

Синтаксичний повтор витворений за допомогою кількарязового вживання синтаксем, словосполучень, ре-

чень або їх частин. Аналіз роману Галини Вдовиченко продемонстрував, що семантика, синтактика і прагматика синтаксичної побудови твору є для нього простором, який він сам і утворює. Саме тому синтаксичний повтор можна інтерпретувати з погляду підсилювально-видільної і композиційної функцій, якими їх наділяє авторка.

Підсилювально-видільна функція повтору загалом поєднується з функцією приєднання нового до вже сказаного. За допомогою повтору уточнюється, розвивається думка першого висловлювання. Наприклад: *«Він визнавав за мною свободу слова. І волевиявлення... Рідкісний тип чоловіка. А також мітингів і демонстрацій... Вимираючий вид... Свободу пересування і листування... Таких не буває... [2, с. 41].*

Отже, різноманітні за планом вираження (формально представлені як слово або словосполучення) беруть безпосередню участь у формуванні формальної і значеннєвої структури речень як комунікативних одиниць. Як засіб вторинної номінації вони досить активно функціонують.

Дослідження структурних особливостей повтору різнорівневих лінгвальних одиниць як засобу створення семантичної зв'язності дає можливість зробити висновки, що такий рідновид надлишкового явища є важливим конструктивним засобом у романі Галини Вдовиченко «Пів'яблука». Його стилістичні можливості в загальному змісті слугують елементом народнорозмовної традиції.

Список використаних джерел:

1. Бекетова О. Фігури повтору та організаційні форми аргументації в текстах публічної мови (на матеріалі німецької мови). *Мовознавство*. 1997. № 4-5. С. 32-37.
2. Вдовиченко Г. Пів'яблука: роман. Київ: Нора-Друк, 2008. 240 с.
3. Котвицька В. Функціонування тотожних повторів у сучасній німецькомовній прозі. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених*. Дрогобич, 2018. Вип. 22. Т. 1. С. 69-72.
4. Мойсієнко А. К. Повтор як динамізуюча одиниця. *Українська мова та література в школі*. Київ, 1991. № 2. С. 57-61.
5. Молотаєва Н.В. Роль семантичного повтору в передачі інформації художественного тексту. *Русское языкознание*. 1985. № 10. С. 57-63.
6. Пахолко З. Гносеологічний та онтологічний статус категорії повторюваності: мовний та мовленнєвий виміри: монографія. Луцьк, 2013. 684 с.

The article deals with the analysis of the surplusage's phenomenon as means of the creation of novel's semantic connection, with the identification of logic-and-semantic parameters, creative functions, semantic and grammatical stipulation of means' using of lexical and syntactical repetitions on the bases of the novel «A half apple» by Galyna Vdovychenko.

Key words: repetition, nomination, gradation, joint.

Отримано: 15.11.2021

УДК 517.968.7

К. Г. Геселева, асистент кафедри математики

ПОБУДОВА РОЗВ'ЯЗКІВ ОДНОГО ТИПУ ІНТЕГРО-ФУНКЦІОНАЛЬНОГО РІВНЯННЯ ЗА ДОПОМОГОЮ КОЛОКАЦІЙНО-ІТЕРАТИВНОГО МЕТОДУ

Отримані у статті результати розширюють область застосування колокаційно-ітеративного методу та збагачують теорію інтегро-функціональних рівнянь. Розроблений алгоритм методу може бути використаний для знаходження розв'язків конкретних математичних задач, які зустрічаються у фізиці, біології, економіці та інших наукових галузях. Показано, що при виконанні певних умов, колокаційно-ітеративний метод розв'язання інтегро-функціональних рівнянь дає можливість відшукування розв'язків поставленої задачі.

Ключові слова: наближений розв'язок, додаткові умови, обмеження, інтегро-функціональні рівняння, інтегральне рівняння, колокаційно-ітеративний метод.

Багато задач прикладного та теоретичного характеру не можна уявити без побудови та дослідження різних математичних моделей. Економіка, біологія, техніка та багато інших галузей людської діяльності усе частіше у своїх дослідженнях спираються на результати отримані у теорії операторних рівнянь. Тому багато крайових задач для диференціальних рівнянь з відхиленням аргументу є моделями різних природничих процесів.

Такі задачі зводяться до необхідності розв'язування інтегро-функціональних рівнянь. Точний розв'язок таких рівнянь вдається знайти лише в окремих простих випадках. У складніших випадках точний розв'язок не вдається виразити через елементарні функції. Тому важливе значення мають наближені методи побудови їх розв'язку. Дослідженню проєкційно-ітеративного методу та його узагальнень присвячені роботи А.Ю. Лучки [3], Н.С. Курпель [2] та ін.

Розглянемо в просторі $L_2[a, b]$ інтегро-функціональне рівняння

$$y(x) = f(x) + \int_a^b K(x, t)y(t)dt + \int_a^b H(x, t)y(h(t))dt, x \in [a, b] \quad (1)$$

з умовою

$$y(x) = \psi(x), x \notin [a, b] \quad (2)$$

та обмеженнями

$$\int_a^b \Phi_i(x)y(x)dx = \gamma_i, i = \overline{1, m}, \quad (3)$$

де $f(x), \psi(x)$ – задані відповідно на $[a, b]$ та за його межами функції, а $y(x)$ – шукана функція. Лінійно-незалежна система функцій $\{\Phi_i(x)\}$ та числова множина $\{\gamma_i\}, i = \overline{1, m}$ – відомі. До рівняння (1) зводиться крайова задача для диференціального рівняння з відхиленням аргументу із запізненням, у випадку сталого запізнення $\Delta, h(x) = x - \Delta$.

Задачу (1)-(3) вважається сумісною, якщо існує така функція $y(x)$, яка є розв'язком рівняння (1), що задовольняє умову (2) та обмеження (3).

Розглянемо випадок, коли функції $K(x, t), H(x, t)$ в квадраті $[a, b]^2$ задовольняють умови:

$$\iint_{a, a}^{b, b} K^2(x, t) dx dt = K^2 < \infty, \quad (4)$$

$$\iint_{a, a}^{b, b} H^2(x, t) dx dt = H^2 < \infty, \quad (5)$$

функція $h(x)$ є неперервною разом із своєю похідною на $[a, b]$ і справджуються нерівності

$$x - h(x) \geq \Delta > 0, \quad (6)$$

$$h'(x) \geq l > 0. \quad (7)$$

Можна показати, що рівняння (1) з умовою (2) при виконанні умов (7) зводиться до інтегрального рівняння Фредгольма другого роду [1].

Задача (1)-(3), у свою чергу, зводиться до аналогічної задачі для інтегрального рівняння Фредгольма другого роду і з її сумісності впливає сумісність вихідної задачі і навпаки.

Ідея застосування колокаційно-ітеративного методу полягає у тому, що послідовні наближення до шуканого розв'язку задачі (1)-(2) знаходимо на підставі формул:

$$z_k(x) = f(x) + \int_a^b K(x; t)(y_{k-1}(t) + w_k(t))dt + \int_a^b H(x; t)(y_{k-1}(h(t)) + w_k(h(t)))dt, x \in [a; b], \quad (8)$$

$$y_{k-1}(x) = \psi(x), x \notin [a; b], \quad (9)$$

$$\tilde{y}_k(x) = z_k(x) + \int_a^b K(x; t)u_k(t)dt + \int_a^b H(x; t)u_k(h(t))dt, x \in [a; b], \quad (10)$$

$$u_k(x) = \sum_{j=1}^m \lambda_j^k \xi_j(x), x \in [a, b], u_k(x) = 0, x \notin [a, b], \quad (11)$$

$$w_k(x) = \sum_{s=1}^n a_s^k \varphi_s(x), \quad (12)$$

де $\{\varphi_s(x)\}_{s=1}^n$ – деяка задана та лінійно-незалежна на $[a, b]$ система функцій. Для визначення невідомих параметрів λ_j^k , як і раніше, отримуємо систему лінійних алгебраїчних рівнянь, а невідомі коефіцієнти a_s^k у формулі (12) знаходимо з умови

$$w_k(x_i) = z_k(x_i) - z_{k-i}(x_i) = 0, \quad (13)$$

де $x_i \in [a, b], i = \overline{1, n}$ – вузли колокації.

Справедливим є наступне твердження.

Теорема. У випадку сумісності задачі (1)-(3) послідовні наближення $\{\tilde{y}_k(x)\}$, побудовані згідно методу (8)-(13), будуть при деякому n збігатися до точного розв'язку цієї задачі, причому швидкість збіжності зростатиме із збільшенням n . При $w_k(x) \equiv 0$, як частковий випадок, отримуємо ітеративний метод.

Список використаних джерел:

1. Геселева К.Г. Колокаційно-ітеративний метод розв'язування лінійних інтегро-функціональних рівнянь.

Математичне та комп'ютерне моделювання. Серія: Фізико-математичні науки: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський, 2017. Вип. 16. С. 41-48.

2. Курпель Н.С. Проекционно-итеративные методы решения линейных дифференциальных и интегральных уравнений. Київ: Наукова думка, 1968. 244 с.
3. Лучка А.Ю. Проекционно-итеративные методы решения линейных дифференциальных и интегральных уравнений. Киев: Наук. думка, 1980. 264 с.

The results obtained in the article expand the scope of the collocation-iterative method and enrich the theory of integro-functional equations. The developed algorithm of the method can be used to find solutions to specific mathematical problems that come from physics, biology, economics and other scientific fields. It is shown that the collocation-iterative method of solving integro-functional equations makes it possible to find solutions to the problem. When using this method, at each step of the iteration there is a need to solve a linear system of algebraic equations.

Key words: approximate solution, additional conditions, restrictions, compatibility conditions, integro-functional equations, integral equation, collocation-iterative method.

Отримано: 15.11.2021

УДК 378.147.091.3:373.3:796

А. О. Боднар, кандидат педагогічних наук, старший викладач

ОСОБЛИВОСТІ ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ ДИСЦИПЛІНИ «ВСТУП ДО СПЕЦІАЛЬНОСТІ» ПИТАННЯМИ ОЛІМПІЙСЬКОЇ ТЕМАТИКИ

Стаття присвячена особливостям оновлення дисципліни «Вступ до спеціальності» питаннями олімпійської тематики в контексті підготовки майбутніх учителів фізичної культури до олімпійської освіти школярів.

Ключові слова: мотивація, майбутні учителі фізичної культури, вступ до спеціальності, зміст.

Постановка проблеми. Оновлення змісту нормативних навчальних дисциплін навчального плану підготовки вчителів фізичної культури питаннями олімпійської тематики є важливою педагогічною умовою у формуванні готовності майбутніх учителів фізичної культури до олімпійської освіти школярів.

Реалізуючи дану педагогічну умову, ми прагнули доповнювати зміст навчальних дисциплін науковою інформацією з питань олімпійської освіти школярів відповідно до курсів навчання. Це дало змогу послідовно здійснювати підготовку майбутніх учителів фізичної культури до олімпійської освіти молодших школярів від 1-го до 4-го курсу

Нижче пропонуємо детальніше розглянути оновлення змісту зазначених навчальних дисциплін питаннями олімпійської тематики.

У системі підготовки майбутнього вчителя фізичної культури важливе місце посідає дисципліна **«Вступ до спеціальності»**, яка однією з перших викладається у вищому навчальному закладі й покликана комплексно презентувати галузь фізичного виховання і спорту. Цей курс допомагає студентам-першокурсникам краще ознайомитися зі своєю майбутньою спеціальністю, розширює знання про роль та значення фізичної культури і спорту в суспільстві. Впродовж вивчення дисципліни в студента-першокурсника формуються професійно спрямовані знання та практичні вміння.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні особливостей оновлення змісту дисципліни «Вступ до спеціальності» питаннями олімпійської тематики.

Виклад основного матеріалу дослідження. У процесі вивчення дисципліни «Вступ до спеціальності» студенти знайомляться із загальною характеристикою педагогічної професії, специфікою педагогічної праці, вимогами до особистості педагога тощо, тобто отримують загальне уявлення про обраний фах. Зокрема, «Вступ до спеціальності» чи не вперше розкриває перед майбутнім вчителем фізичної культури сутність і мету його професійної діяльності, акцентуючи

при цьому увагу на гармонійному розвитку особистості [1].

Саме тому разом із викладачем, який викладає курс «Вступ до спеціальності», під час вивчення теми «Фізична культура як суспільне явище» ми розглянули питання «Роль олімпійської освіти у гармонійному розвитку людини», адже кінцевою метою як фізичної культури, так і олімпійської освіти є формування гармонійно розвинутої особистості [2].

Під час розгляду даного питання на лекційному занятті ми акцентували увагу студентів та тому, що олімпійська освіта – це педагогічний процес формування гармонійно розвинутої особистості через набуття знань, умінь і навичок, розвиток здібностей, інтересів, потреб та ціннісних орієнтацій, що базуються на гуманістичних ідеалах і цінностях олімпізму і є складовою частиною загальної освіти. Для більш повного розуміння даного визначення ми запропонували студентам розглянути основні ідеали та цінності олімпізму, серед яких: урівноваженість якостей тіла, волі й розуму; поєднання спорту з культурою і освітою; дотримання способу життя, який ґрунтується на radoшах, здобутих власними зусиллями; повага до основних етичних норм; сприяння утвердженню мирного суспільства; повага до людської гідності; розбудова мирного кращого світу через виховання молоді засобами спорту; заняття спортом без будь-яких дискримінацій; взаєморозуміння в душі дружби і чесної гри. Увага студентів акцентувалась на тому, що зазначені ідеали й цінності олімпізму є невід'ємною частиною формування гармонійно розвинутої особистості, в тому числі їх як майбутніх учителів фізичної культури (як суб'єктів олімпійської освіти).

Список використаних джерел:

1. Бесарабчук Г. В. Вступ до спеціальності «Фізична культура». Кам'янець-Подільський: ПП Заріцький, 2007. 120 с.
2. Боднар А. О. Підготовка майбутніх учителів фізичної культури до олімпійської освіти молодших школярів: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Харків, 2016. 272 с.
3. Боднар А. О. Оновлення змісту навчальних дисциплін в процесі підготовки майбутніх учителів фізичної культури

до олімпійської освіти молодших школярів. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*: науковий журнал. Суми: СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2015. №7 (51). С. 206-212.

The article is devoted to the peculiarities of updating the discipline "Introduction to" with Olympic issues in the

context of preparing future physical education teachers for the Olympic education of schoolchildren.

Key words: motivation, future physical education teachers, Introduction to, content.

Отримано: 15.11.2021

УДК 373.2.016:796.4

Д. В. Марчук, асистент

ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДИКИ КОРЕГУЮЧОЇ ГІМНАСТИКИ ДЛЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті обґрунтовано застосування методики коригуючої гімнастики при сутулості спини у дітей старшого дошкільного віку з включенням елементів хореографії та пілатесу. На підставі результатів дослідження виявлена позитивна динаміка стану постави, м'язового корсету спини і функціонального стану хребта.

Ключові слова: порушення постави, хореографія, пілатес, фізична реабілітація.

Проблема порушень постави і сколіозу все більше привертає увагу ортопедів і фахівців з фізичної культури і ЛФК, оскільки частота таких деформацій неухильно збільшується. Більше 40% дошкільнят мають відхилення в стані здоров'я, з них 20-30% дітей – патологію опорно-рухового апарату.

Науковими дослідженнями доведено, що порушення постави супроводжується розладом діяльності всіх внутрішніх органів, це несприятливо відбивається на функції серцево-судинної і дихальної систем, приводячи до зниження їх фізіологічних резервів, порушуючи адаптаційні можливості організму. Прогресуючі дефекти постави викликають порушення іннервації ряду внутрішніх органів, внаслідок чого організм стає схильний до різних захворювань. Крім того, порушення постави призводить до деформації скелета, нерівномірного розподілу навантаження на суглоби, зв'язки і м'язи.

Традиційним засобом формування правильної постави є лікувальна фізична культура, ефективність якої багаторазово досліджена і доведена. Однак для задоволення потреб дітей різних темпераментів і характерів необхідний пошук нових напрямків в сфері корекційної гімнастики. Подібним вимогам відповідають танці, які є художньо-естетичним, моральним, фізичним і емоційним засобом розвитку особистості. В процесі занять танцями активізується розвиток багатьох фізіологічних функцій організму.

Одним із сучасних напрямків фітнес індустрії є пілатес, яким можуть займатися як дорослі, так і діти. Тренування за системою пілатес – це робота з глибокими м'язами, що підтримують скелет і внутрішні органи. Вона не призводить до збільшення м'язової маси, але дозволяє зміцнити організм з середини, стати гнучкішим, стрункішим і уникнути багатьох хвороб в майбутньому.

Проте, на сьогоднішній день не достатньо комплексних методик корекції постави у дітей з використанням елементів хореографії і пілатесу, що обумовлює актуальність даного дослідження.

Мета дослідження – теоретично і практично обґрунтувати методику коригуючої гімнастики з елементами хореографії і пілатесу для корекції сутулості постави у дітей старшого дошкільного віку.

Основою методики коригуючої гімнастики для обох груп була методика корекційної ритміки. Перед

вивченням кожного комплексу дітям розповідалась казка, яка об'єднує лексично всі композиції в єдиний сюжет. Заняття проводилися 3 рази на тиждень по 50 хвилин. За період проведення експерименту дітьми КГ було вивчено 4 танцювальних комплекси. При цьому початкова стадія основного етапу (5 занять) полягала в розвитку основних рухових якостей і умінь: ходьби (бадьора, спокійна, на носках, на п'ятах, пружним, що тупає кроком, «з каблучка», з високим підніманням коліна (високий крок)); стрибкових рухів (на одній, на двох ногах на місці і з різними варіаціями, з просуванням вперед, різні види галопу (прямий галоп, бічний галоп), підскок «легкий», «сильний» та ін.); рухів рук (різноспрямовані, одночасні, по черзі).

В основній частині (35 хв.) повторювалися 1-2 раніше вивчені композиції на координацію, та вивчалась нова. Композиція на координацію є нескладний комплекс різноспрямованих рухів рук, ніг і голови, які виконуються, як правило, на 8 рахунків. Далі було повторення пройденого на попередньому занятті матеріалу і вивчення нового комплексу вправ. Після розучування декількох мікро-комплексів всі вони об'єднувались в єдину композицію відповідно до розказаної дітям казки. Для занять використовувались загальновідомі казки: «Троє поросят», «Вовк і семеро козенят», «Колобок». В процесі озвучування казки використовували метод розповіді за ролями з метою посилення активної участі дітей у занятті, що дозволило дітям отримати більш чітке уявлення про емоції героїв казок для подальшої їх передачі в руках. В ході виконання танцювальних композицій акцентувалась увага дітей на поставі і вираженні емоцій, відповідних настрою героїв.

У заключній частині застосовували вправи на релаксацію і відновлення дихання. Для вправ на релаксацію використовували вихідні положення сидячи на колінах, сидячи «по-турецьки», сидячи з широко розставленими ногами, лежачи на спині. У зазначених вихідних положеннях розтягували м'язи шиї, спини, бічні поверхні тулуба, м'язи ніг.

Експериментальна група займалась за вдосконаленою методикою, яка передбачала проведення одного заняття на тиждень по основам класичної хореографії і включення в оздоровчий комплекс вправ по системі «Пілатес». Початкова стадія основного етапу навчання для ЕГ будувалась так само, як в КГ.

В рамках занять з основ класичної хореографії освоювали базові позиції рук, ніг, виконували різні види ковзань ногою – вперед, в сторону, назад, рухи ногою в повітрі – вперед, в сторону, назад. Особливу увагу в класичній хореографії завжди приділяли поставі, положенню лопаток і плечей (лопатки зведені, плечі опущені і відведені назад).

Підготовча частина заняття (10 хв.) включала розминку у вигляді гри в русі або образних вправ під слово.

В основній частині заняття 20 хв. відводилося освоєння танцювальних технік, 15 хв. – зміцненню м'язового корсета з використанням вправ системи «Пілатес».

У заключній частині (5 хв.) застосовувались вправи на релаксацію і відновлення дихання.

Загальна тривалість експерименту склала 28 занять в кожній з груп. При цьому в ЕГ 10 занять присвячувалося основам класичної хореографії і 18 занять загальнонозвиваючу спрямованості з елементами системи «Пілатес», в рамках яких було розучилися 3 композиції.

Висновки. Вихідний рівень стану постави обраної сукупності дітей характеризується наявністю порушень у фронтальній і сагітальній площині (сутула постава). Виявлено зниження силової витривалості м'язів правої і лівої бокової поверхні тулуба, а також показників гнучкості хребта.

В результаті застосування коригуючої гімнастики з елементами хореографії і пілатесу виявлено поліпшення досліджуваних показників: середнього показника рейтингу постави, збільшення гнучкості хребта. Найбільший темп приросту відзначений в ЕГ за показниками: «Гнучкість поперекового відділу хребта і підколінних сухо-

жил з положення сидючи на підлозі» (51%), «Рухливість хребта назад», «Гнучкість поперекового відділу хребта і підколінних сухожил з вертикального положення», «Гнучкість хребта в попереково-крижовому відділі» (30-33%). Показники силової витривалості м'язів спини, м'язів черевного преса і м'язів бічних поверхонь тулуба в експериментальній групі збільшилися на 16-23%. У КГ також відзначено поліпшення досліджуваних показників, однак воно менш значуще.

Список використаних джерел:

1. Волков Л. В. Голуб В. В. Коханець П. П. Молодший шкільний вік: виховна спрямованість занять фізичною культурою і спортом: навч. посіб. Київ: Освіта України, 2008. 120 с.
2. Борщов С. М. Психофізична підготовка юних гімнастів: дис. канд. наук з фізичного виховання і спорту. Львів: ЛДДФК. 2003. С. 77-90.
3. Ляшук Р. П., Огнистий А. В. Гімнастика: навчальний посібник (у двох частинах). Тернопіль: ТДПУ, 2001. Ч. 1. 150 с.
4. Худолій О. М. Основи методики викладання гімнастики: навчальний посібник / Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків: Консум, 1998. 185 с.

This article discusses the application of the coring exercises methodology for back stiffness in preschool children with the inclusion of elements of choreography and Pilates. Based on the results of the study the positive dynamics of the posture, muscular corset of the back and functional state of the spine were revealed.

Key words: posture disorders, choreography, Pilates, physical rehabilitation.

Отримано: 15.11.2021

ЗМІСТ

Секція ПРИРОДНИЧО-ЕКОНОМІЧНИХ ДИСЦИПЛІН

<i>Белінська К. О.</i> Органічна сировина для кулінарної продукції	3
<i>Гарбар В. В., Адамчук Р. О.</i> Вплив малих ГЕС на гідроекологічний стан річки Жванчик	4
<i>Корсун О. С.</i> Історія занесення та дослідження видів роду <i>Heracleum</i> L. у флорі України	6
<i>Лісовський А. С., Кравчук В. О.</i> Еколого геоморфологічний аналіз кар'єрів міста Кам'янця-Подільського з аспектами їхнього використання	7
<i>Матуз О. В., Тарасенко І. М.</i> Зовнішня освітня міграція в Україні	9
<i>Тютюнник О. С.</i> Діяльність органів публічного управління у сфері поводження з відходами	11
<i>Хоптяр А. Ю.</i> Єврейське містечко Купіль у першій половині ХХ ст.	13
<i>Чаплінський В. Р.</i> Цифрова трансформація бізнесу	15
<i>Юзик М. А.</i> Вплив ультрафіолетового опромінення (УФ-В) на фертильність пилку <i>Chamaecytisus Albus</i> (HACQ.) Rothm. (FABACEAE)	17

Секція ІНОЗЕМНОЇ ФІЛОЛОГІЇ

<i>Дубінська А. В.</i> Implementation of Electronic Resources in Esp.....	19
<i>Казимір І. С.</i> Лінгвокогнітивні засади вивчення контекстуальних синонімів	21
<i>Нешута О. В.</i> Образ російської історії і культури в романі Джуліана Барнса «Шум часу».....	22
<i>Паламар О. В.</i> Кінематографічні прийоми в романі В. Набокова «Лоліта».....	23
<i>Чорноконь В. В.</i> Особливості наративної структури роману Ф. С. Фіцджеральда «Великий Гетсбі» в контексті поетики невизначеності	24

Секція ІСТОРІЇ

<i>Бабюк Д. С.</i> Фотографічні майстерні Кам'янця-Подільського в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.	26
<i>Грачов А. Я.</i> Британська дипломатія та поразка Сербії у Першій світовій війні (1915 р.).....	28
<i>Гриськова Н. Р.</i> Концепція С. Уварова, як основа для проведення міжконфесійної політики на території Правобережної України	29
<i>Кабанець Р.</i> Організаційно-правові засади охорони вищих посадовців та державних органів гетьманату за правління Кирила Розумовського	34
<i>Ковальчук А. П.</i> Участь Адольфа Іоффе у редакції газети «Правда»	35
<i>Ляшкович Т. В.</i> Діяльність української закупівельної комісії в Польщі для забезпечення армії УНР військовим майном (1920 р.)	37
<i>Підгірна Л. М.</i> Згорання діяльності українських інституцій в Туреччині наприкінці 30-х років ХХ ст. в контексті закордонних спецоперацій НКВС	40
<i>Солодковська І. В.</i> Польські військові формування в Україні у 1917-1918 рр. в сучасній вітчизняній історіографії	41
<i>Тимофійко С. О.</i> Розробка проєктів післяреволюційної перебудови Російської імперії та розв'язання національного питання в період формування програми партії соціалістів-революціонерів (1902-1905 рр.).....	44
<i>Ходжін М. П.</i> Вплив взаємовідносин між Саудівською Аравією та Іраном на Сирійську кризу	47
<i>Шолк О. М.</i> Участь інноукраїнців у зимових походах (1919-1921)	50
<i>Яблонська Д. Р.</i> Викладацька і диригентська діяльність Михайла Коссака у Кам'янці-Подільському (1925-1935 рр.)	52
<i>Ребрик О. В.</i> Будівництво мостів і поромних переправ на річках Поділля в 30–60-х рр. ХІХ ст.....	54

Секція СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ, ПСИХОЛОГІЇ І СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

<i>Ворох В. І.</i> Актуальні проблеми економічного виховання учнів з порушеннями інтелектуального розвитку	56
<i>Косовська А. О.</i> Зміст методик дослідження рівня готовності корекційних педагогів до командної роботи у навчанні дітей з особливими освітніми потребами	57
<i>Лукачович Г. О.</i> Використання дидактичних онлайн- і офлайн-ігор для лексичного розвитку дошкільників з загальним недорозвиненням мовлення	58
<i>Матвійчук І. І.</i> Підручник як засіб навчання географії учнів з інтелектуальними порушеннями	59
<i>Мишеніна А. В.</i> Особливості формування соціальних уявлень у дошкільників з інтелектуальними порушеннями.....	60

Секція ПЕДАГОГІКИ, ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ДОШКІЛЬНОЇ І ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

<i>Ковальчук О. В.</i> Гендерна культура майбутніх вчителів початкових класів	62
<i>Пукас І. Л.</i> Підготовка майбутніх вихователів до розвитку творчих здібностей дітей дошкільного віку	63
<i>Сидорук Л. М.</i> Психолого-педагогічні аспекти математичної підготовки студентів коледжу в умовах інклюзії	64

Секція МИСТЕЦТВОЗНАВЧИХ ДИСЦИПЛІН

<i>Кучма Н. І.</i> Символіка кольору в православні канонічні іконі	66
<i>Пухальський Т. Д.</i> Особистісний аспект професійної компетентності майбутнього вчителя музичного мистецтва.....	67

Секція УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ ТА ЖУРНАЛІСТИКИ

<i>Боднар Т.</i> Актуальні проблеми лінгвокультурологічного дослідження обрядової фразеології	69
<i>Журенко Я.</i> Зоометафора як ознака гендерних стереотипів у створенні портретів чоловіків і жінок у сучасній українській прозі	70
<i>Козярук А.</i> Часова і просторова співвіднесеність у авторських роздумах у сучасній жіночій прозі.....	72
<i>Прокопів Л. М.</i> Монологічне мовлення у сучасному українському дискурсі	73
<i>Шевчук З. С.</i> Повтор як семантико-стилістична домінанта творчості Галини Вдовиченко	74

Секція ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНИХ НАУК

<i>Геселева К. Г.</i> Побудова розв'язків одного типу інтегро-функціонального рівняння за допомогою колокаційно-ітеративного методу	77

Секція ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ, СПОРТУ І ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ

<i>Боднар А. О.</i> Особливості оновлення змісту дисципліни «вступ до спеціальності» питаннями олімпійської тематики	79
<i>Марчук Д. В.</i> Особливості методики корегуючої гімнастики для дітей старшого дошкільного віку	80

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
МОЛОДИХ ВЧЕНИХ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА**

Випуск 13

Електронне видання

Підписано 23.03.2022 р. Гарнітура «Таймс».
Формат 60x90 1/8. Об'єм даних 4,9 Мб. Обл.-вид. арк. 11,6. Зам. № 969.

Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка,
вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300.
Свідоцтво серії ДК № 3382 від 05.02.2009 р.

Виготовлено в Кам'янець-Подільському національному
університеті імені Івана Огієнка,
вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300.